DTU Bibliotek

Denne fil er downloadet fra

Danmarks Tekniske Kulturarv

www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på *www.tekniskkulturarv.dk/about*

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

DTU Bibliotek Danmarks Tekniske Universitet | Anker Engelunds Vej 1 2800 Kgs. Lyngby | Tlf. 45 25 72 50 | bibliotek@dtu.dk www.bibliotek.dtu.dk

Octav. 382 a.

TB 908 (489) Bid
1827. Bd. 2.

84-1-2.

Bidrag

til

Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand

i

oekonomisk Henseende.

Foranstaltet, efter Kongelig Befaling, ved Landhusholdningsselskabet.

Andet Stykke,

Randers Amt.

DANMARKS TEKNISKE BIBLIOTEK

Ved

J. C. Hald.

1827.

INDUSTRIFORENINGEN I KØBENHAVN

Kjöbenhavn.
Trykt hos Directeur Jens Jostrup Schultz,
Kongelig og Universitets-Bogtrykker.

Randers Amt.

Beskrevet,

efter de til det Kongelige Landhusholdningsselskab indkomne Beretninger og egne Jagttagelser,

af

J. C. Hald,
Selskabets Secretair.

Kjöbenhavn.

1827.

Efterat Selskabets Secretair Hr. Hald havde af de hertil indkomne Beretninger om Randers Amt forfattet en fuldstændig Extract, overdrog man ham, i Forening med Landvæsenscommissair Dalgas, at bereise bemeldte Amt i Sommeren 1824. Nærværende Arbeide er Frugten af deres fælleds Jagttagelser, af hiint Arbeide, og nogle senere meddeelte Bemærkninger. Da Hr. Hald ikke er praktisk Landmand, saa har han, for ei at miskjendes, anmodet om, at det her maatte bemærkes, at de i Skriftet forekommende

Betragtninger ingenlunde maae ansees som hans Meninger, men som Optegnelser af kyndige og erfarne Mænds Yttringer til ham og hans Reisefælle.

Det Kongelige danske Landhusholdningsselskab, i September 1827.

J. C. Drewsen. Collin. A. S. Ørsted.

Indhold.

Ordenen og Inddelingen i denne Udarbeidelse ere overeensstemmende med de fra Landhuusholdningsselskabet udsendte Spørgsmaale, som angaae:

			Side
1.	A.	Jordernes Beskaffenhed	1.
	B.	Deres Beliggenhed	18.
	C.	Engene og deres Vanding	24.
2.		Kilder, Indsøer, og om Vandmassen deri	27.
3.		Klima	31.
4.	A.	Udskiftning	36.
	B.	Udparcellering	43.
5.	A.	Dyrkningsmaade	49.
	B.	Jorder, udlagte til varigt Græsland	64.
6.		Sommerstaldfodring	65.
7.	A.	Jordforbedrings- og kunstige Gjødningsmidler	70.
	B.	Grønsværens Forbrænding	77.
8.		Brugen af Stude som Arbeidsdyr	79.
9.		Agerdyrkningsredskaber	80.
10.		Raae eller uopdyrkede Jorder	89.
11.		Saaesæd	94.
12.		Dyrkning af mindre almindelige Sædearter, Foder- og Handelsplanter	96.
13.		Sygdomme hos Sæden	104.
14.		Om den Grad af Modenhed, Sæden bør have, naar den høstes	108.
15.		Kornvarernes Beskaffenhed, deres Rensning og Tørring	111.
16.		Om Producternes Afsætning	116.
17.		Ævre og Markfred	128.
18.		Ovægavl	133.

19. Hesteopdræt ..... 143.
20. Faareavl ..... 149.
21. Havedyrkning ..... 155.
22. A. Skove ..... 159.
B. Sluttede Plantninger af vilde Træer ..... 165.
C. Tørveskjær ..... 168.
23. Huusflid ..... 176.
24. Fortrinlige Avlsbrugere ..... 184.
25. Det oekonomiske Selskab for Randers Amt ..... 189.
26. A. Nutidens Priser paa Landeiendomme ..... 190.
B. Tjenestefolks Løn ..... 193.
C. Bi- Næringsveie ..... 196.
27. Hvilke Dele af Landbruget fortjene især Anbefaling efter temporaire og locale Forhold? ..... 203.
28. Særegenheder, som for andre Egne kunde tjene til Efterfølgelse eller Advarsel ..... 206.
29. Almeennyttige Forslag, med fortrinligt Hensyn til Randers Amt ..... 208.

1.

A. Jordernes Beskaffenhed.

Næsten overalt i Randers Amt, dog især i de bedre Egne, finder en meget hyppig Afvexling Sted mellem de frugtbarere og de magrere Strøg. Overgangen mellem begge er ofte ganske pludselig, saa at man fra den skjønneste Egn ikke sjeldent seer sig paa eengang hensat enten til en øde Hede, hvor man undertiden træffer Spor af fordums Skove, eller til vidtudstrakte Kjærstrækninger, der i ældre Tider have staaet under Vand, ja maaskee dannet ikke ubetydelige Indsøer eller Bugter af Kattegattet, men som nu for det meste ere tørre og frembyde god Leilighed til Fædrift. I det Hele taget er den vestlige Deel af Amtet mere begunstiget af Naturen end den østlige. Omgivelserne norden og vesten for Kaløe Viig, eller en Part af Østerlisberg Herred, en Deel af Galten Herred, saasom Vissing-, Galten- og Voldum Sogne med Hovedgaarden Clausholm, samt Egnen norden og østen for Randers, navnligen den Deel af Støvring Herred, der grændser mod Randers Fjord, saavelsom ogsaa Sognene Gjerlev og Dalbyeover i Gjerlev Herred, og det meste af Rougsøe Herred, — udgjøre de frugtbareste Strækninger af Randers Amt. Af magre Sandjorder og Hedestrækninger ere de fleste langs med Kysten af Mariagerfjord, saavelsom i den brede Landtunge — om den saa maa kaldes — der strækker sig ud i Kattegattet. Ogsaa Nørrehald Herred har store Heder, men de ere af en langt bedre Beskaffenhed end i hine Egne, da de for det meste have et leerblandet Overlag. Dog finder man ogsaa i de ringere Dele af Amtet enkelte Pletter, som ved et frugtbart, muld

og leerblandet Jordsmon udmærke sig fra den øvrige Egn. Forholdet imellem de gode leermuldede Jorder og de magre Sandjorder i Amtet kan udentvivl antages at være som 3 til 5. Adskillige Strøg udmærke sig ved Kalkriighed, især Egnen om Clausholm og næsten den hele søndre Side af Kolind Sund, samt nogle Strækninger ved Kysten sønden og norden for Grenaae, og ved Mariager Fjord.

Overhovedet er Kornavlen at ansee som den vigtigste Erhvervskilde for de østlige Egnes Jordbrugere; Qvægavl og Hesteopdræt derimod af størst Vigtighed i de vestlige Egne.

I det vi, efter denne almindelige Skildring af Amtet, skride til en nøiere Beskrivelse af Jordernes Beskaffenhed i de forskjellige Egne, vende vi os først til **Galten** Herred:

Den nordre Deel af Herredet langs Gudenaae har gode Sandjorder med Helding mod Nord; disse Jorder strække sig dog ikkun ½ Miil mod Syd ned i Herredet og henhøre til Byerne Laurberg, Væth, Tebbestrup og Vorrup samt til Gaardene Løistrup og Frisenvold med Parceller. Disse Byer og Eiendomme have betydelige og gode Enge langs med Gudenaae, saavelsom og Byerne Jeberg, Værum og Haslum.

I hele den søndre Deel af Herredet og paa et lidet Strøg syd for den nysomtalte Strækning ere Jorderne enten leersandede eller sandlerede, paa de fleste Steder med passende Muldblanding. Underlaget er her for det meste leret, men indeholder næsten overalt en for Productionen skadelig Suurhed, formedelst de mange Vandstader, Sumper og smaa Moser, her findes, og som kun paa faa Steder ere udgravede. I denne Deel af Herredet haves ikke egentlige Enge, men dog bjerges en Deel Høe i Lavningerne mellem Agrene; ved Udgravning kunde dette Høe særdeles meget forbedres og forøges.

Tvers igjennem Herredet fra Vest til Øst findes til Byerne Leerberg, Vissing, Henge, Ersley, Amstrup, Askildrup, Ginnerup og Hallingdrup, stærktlerede Jorder, med leret og paa sine Steder mergelagtigt Underlag; Høbjergningen staaer her i et passende Forhold til Agermarkerne. Udentvivl er Mergelen sjelden paa de fleste Steder i Galten Herred; i

Vissing og Voldum Sogne, paa Gaarden Løistrup og flere Steder har man forgjæves søgt den, skjøndt man har anvendt al Umage for at opspore den. I Jeberg findes imidlertid en meget stor Mergelgrav, som afgiver fortrinlig god Mergel.

Et af de østligste Punkter i Herredet er Clausholm. Denne Gaard har gode muldblandede Leerjorder; Underlaget bestaaer her saavelsom i de nærliggende Sogne: Voldum, Skader, Mygind og Lime m. fl., næsten alene af Kalksteen, som for det meste ligger Agerskorpen temmelig nær, saa at Kalken ikke sjeldent oppløies. Til Clausholm haves megen Engbund. Jo længere man fra disse sidstnævnte Byer drager i østlig Retning ind i Sønderhald og Østerlisberg Herreder, jo ringere finder man Egnen. Paa Grændsen af disse to Herreder ligger Stamhuset Rosenholm, hvis Mark er meget sandig og siidliggende; en Mængde fugtige, tørveagtige Enge eller Kjær findes og her, hvilke dog, ved Hjelp af Grøfter, paa enkelte Steder ere forvandlede til Agerland. Det fortjener at bemærkes, at denne Mark udgjør en jevn Flade, omgiven af Høie, der især mod Sønden ere lerede og af langt bedre Beskaffenhed end Marken selv. Engene eller Kjærene ved Rosenholm afbenyttes deels til Høbjergning, deels til Tørveskjær og deels til Græsning for Gaardens og de nærmeste Landsbyers Kreaturer. Disse Kjær vare tilforn saa side, at intet Kreatur kunde græsse derpaa; men, skjøndt ingen Udgrøftning her har fundet Sted, ere de dog nu meget tørre.

Den nordøstlige Deel af **Østerlisberg** Herred bestaaer næsten ene af Sandjorder, der tildeels ere meget skarpe og høist ufrugtbare, saasom: i en stor Deel af Mørke-, Thorsager- og Skarresøe-Sogne. Vender man sig derimod mod Vesten henad Hornslet og Todberg Sogne, tager Sandet meer og meer af, og Jordsmonnet bliver noget gruset samt leerblandet, men er dog noget fattigt paa Muldde le. Underlaget paa disse to Strøg er for det meste ufrugtbart Sand, undertiden blandet med en Mængde smaa Steen, og med Gruus, især i Todberg Sogn. Mergel findes i betydelig Mængde og af særdeles Godhed paa Bendstrup Mark i Todberg Sogn, men har i Mands Minde ikke været benyttet af Byens Be-

boere; forresten siges Mergel at være meget sjelden her eller skal i alt Fald kun findes i betydelig Dybde. Paa Præstegaardens Mark i Mørke har man dog fundet Mergel i et Kjær i 1 til 2 Alens Dybde; ogsaa findes den paa Thorsager Præstegaards Mark. Almindeligen klages i denne Egn over for høi Skyldsætning; kun 8 à 10 Tdr. Land paa Tønde Hartkorn, hvilket her er sædvanligst, synes virkeligen ogsaa at være et misligt Forhold, hvor baade Over- og Underlaget er af saa ringe Beskaffenhed, som paa dette Strøg i Almindelighed er Tilfældet.

I Henseende til Jordernes Beskaffenhed staae de til Kaløe Viig grændsende Egne for det meste langt over den nysomtalte. Eiendommene Møllerup, Kaløe, Vosnæsgaard, Schieringmunkgaard og Hjortshøilund, med derimellem liggende Landsbyer, ere bekjendte for at have gode, tildeels fortrinlige Jorder. Paa dette Strøg, som er et af de bedste i Amtet, bestaaer Jordsmonnet af meer eller mindre sand- og gruusblandet Leer, der er riigt forsynet med Muld, og har ofte en Dybde af 1½ til 2 Qvarteer; Underlaget er sædvanligen grovt gruusblandet Leer. Mergel findes hyppigt her, dog kun pletviis og meest paa Forhøininger. Paa Møllerup haves Mergel i alle Vange, og den ligger sjeldent over en Alen dybt; Mergelgravene ere sædvanligst anlagte paa Skraaningen af Banker. Gode Enge savnes paa de fleste Steder i Østerlisberg Herred.

Jordsmon og Underlag i de til Kaløe Viig stødende Sogne paa Mols: Eggens, Agrie og Knebel, tildeels ogsaa i Tveed og Vistofte Sogne, er vel, ligesom paa den før nævnte Strækning omkring Vigen, leret; men Jorderne ere neppe saa muldrige eller Overlaget af den Dybde der som her. Den østre og søndre Part af Mols bestaaer af let sandede Jorder uden synderlig Muldblanding og med sandet eller gruset Underlag. Naar man følger Strandbredderne, vil man overhovedet finde en paafaldende Forskjel paa Kysten omkring Caløe Viig, og den omkring Ebeltoft Bugt; thi medens hiin frembyder næsten idel veldyrkede, frugtbare Agre og skjønne Situ-

ationer, øiner man paa denne ikkun nøgne eller lyngbegroede Sandbanker.

Da den Landtunge, hvorpaa Kjøbstaden Ebeltoft ligger, næsten ene bestaaer af magre Sandbanker, ere, som Følge heraf, de til Byen hørende Jorder af saa ringe Beskaffenhed, at deres Dyrkning, i det mindste under nærværende Omstændigheder, neppe synes at kunne betale sig. Dog maae herfra undtages de saakaldte Indmarksjorder, som findes i Nærheden af den Byen tilhørende lille Skov, og som strække sig et Stykke langs med Ebeltoft Viig. Denne flade, noget siidtliggende Strækning har muldrigere Jorder end den saakaldte Udmark, der udgjør den største Part af det Areal, der ligger til Byen. Man regner her, i Gjennemsnit, 20 Tdr. Land paa en Tde. Hartkorn. Næsten ingen Eng haves til Ebeltoft. Overhovedet er Høbjergningen paa Mols ubetydelig; de større Gaarde, saasom Roelsøegaard, Qvelstrup og Jisgaard (den første har omtrent 300 Tdr. Land) bjerge neppe 5 Læs Enghøe aarligen. Ikkun Eggens Sogn har betydelig Høbjergning.

Landsbyerne Boeslum og Draabye, strax norden for Ebeltoft, have, paa den østre Side af Landeveien til Grenaae, nogle Jorder, der ere muld- og leerblandede. Derimod ere Jorderne til Skjersøe og Egsmark paa den vestre Side af Landeveien, atter skarpt-sandede, ja paa sidste Sted findes endog Flyvesand, hvorpaa dog er plantet Gran, der ere i temmelig god Grøde. Skjersøe har 1400 Tønder Land, ansatte til 72 Tønder Hartkorn; disse Jorder ere saa maadelige, at Gaardens forrige Eier skal have tilbudet at overdrage det Offentlige aldeles gratis 400 Tdr. Land, naar han maatte fritages for Arealskatten.

Den største Part af Sønder Herred bestaaer, ligesom den østre Deel af Mols, af lette Sandjorder. Enkelte Strøg udmærke sig imidlertid fortrinligen ved en bedre Jordbund end den øvrige Egn. Dette gjelder især om Gaarden Høgholm, der ligger omtrent i Herredets Middelpunkt. Denne Eiendom er bekjendt for sine gode Jorder, der bestaae af muld- og sandblandet Leer; Underlaget er leret og indeholder paa nogle

Steder Mergel. Til Gaarden haves et betydeligt Areal Engbund af temmelig god Bonitet. Gaarden Møllerup, som alt i det Foregaaende er omtalt, hører ogsaa til den frugtbarere Deel af Herredet.

Af meget forskjellig Beskaffenhed ere Jorderne til Gaarden Hessel. Her haves 350 Tdr. Agerland, 300 Tdr. Land Eng, 300 Tdr. Land Kjærjorder, 400 Tdr. Land Flyvesand og 400 Tdr. Land Hede. Hele den dyrkede Deel af Gaardens Marker bestaae af muldrige Sandjorder, som hvile paa et Lag af Kalk og Flintestene, ikke sjeldent i Plovfures Dybde. Kjærjorderne, som ligge nordvest for Gaarden og strække sig til Colind Sund, have et tørveagtigt Overlag af ½ til 1½ Alens Dybde, og Strandsand til Underlag. Denne Kjærstrækning er opfyldt med Tuer, og begroet med en stor Mængde Pors samt nogle Enebærbuske. Hvor Overlaget er dybest, skjæres Tørv, men forresten afbenyttes Kjæret deels til Studegræsning, deels til Eng. Udentvivl kunne disse Kjærjorder meget forbedres ved Overlagets Forbrænding, hvormed man tildeels allerede har begyndt, dog kun for at jevne Tuerne. Den bedre Deel af Kjæret, der er den, man afbenytter til Eng, er noget forbedret ved Overgjødskning. Sandflugtsstrækningen, som hører til Gaarden, og som ligger imellem denne og Grenaae, er nu dæmpet.

De til Kolind Sund grændsende Sogne: Aalsøe, Veilbye og Lyngbye, kunne henregnes til den bedre Deel af Sønder-Herred. De have meer eller mindre muldrige Sandjorder med en ringe Blanding af Leer. Enkelte Landsbyer langs Strandkysten, norden og sønden for Rugaard, have nogle leerblandede Jorder, men som neppe ere saa muldrige som hine. Overhovedet er Jordsmonnet ikke saa løst i den østlige Part af Herredet, som i den vestlige og sydlige, især fordi Gruset, det indeholder, er af en grovere Beskaffenhed. Ingen vindskibelig Landmand i denne Egn kan undgaae hvert Aar af sit Pløieland at opbryde og samle en Mængde Steen, hvormed Jorderne her ere meget opfyldte. Imellem Rugaard og Landsbyen Hoed seer man mange Hobe af Steen, der ere samlede paa Marken og opdyngede i store, brede Strimler

imellem Agrene, saa at desformedelst undertiden neppe de ⅔ Dele af en Mands Lod ere under Ploven. Rugaards Eier, Overkrigscommissair **Ingerslew**, har i nogle og tyve Aar af denne Gaards gamle, dyrkede Marker ladet opbryde og opsamle over 100 Læs Steen aarligt, og dog er Formindskelsen endnu ikke stor. Skovjorder og andre forhen udyrkede Pletter, som opdyrkes, afgive i det mindste 50 Læs Steen pr. Tønde Land. Der, hvor Overkrigscommissairen det ene Aar har ladet enhver jordfast Steen optage, som Ploven naaede, finder han atter næste Aar jordfaste Steen. Med at bortrydde disse Agerdyrkningens Fjender er han derfor endnu langt fra Maalet. Forresten stemmer dette med hvad Andre ville have iagttaget, at nemlig Stenene løftes ved Frosten. Ved Stenes Borttagelse synker desuden Jorden, saa at man kommer dem nærmere, der ligge neden under.

Ved Glatved Strand findes en stor Kalkrevle, som strækker sig ud i Havet, og af hvilken Kalksteen opkastes paa Strandbredden. Paa Balle Byes Mark haves ogsaa Kalksteen, og Mergel findes desuden her i Overflødighed. Endnu kalkrigere er Underlaget langs med Kolind Sunds sydlige Bred; Kalkstenen ligger her paa sine Steder saa nær Jordskorpen, at Ploven ikke sjeldent naaer den. Saavel herfra som fra Glatved Strand hentes mange Kalksteen til de i Egnen værende Kalkbrænderier.

Med Undtagelse af de anførte gode Punkter i Herredet, er Jordbunden forresten temmelig mager, ja paa flere Steder endog skarp sandet, saasom i Albøge, Tiirstrup, Nødager Sogne, tildeels ogsaa i Feldballe Sogn.

Jorderne til Gaarden Katholm ere for største Delen skarpsandede, især de, der ligge langs med Strandbredden; imidlertid findes dog her paa mange Steder Mergel i Underlaget. Denne Eiendom har ikke uhetydelige Enge, hvilke let lade sig forbedre ved Vanding. Ikke langt fra Katholm er endnu en stor udyrket Hede, tilhørende Landsbyen Aalsrode. — I Sønder Herred trykkes Bonden ogsaa meget af en for høi Skyldsætning. Man træffer ofte i denne skarpe Sandegn Bøndergaarde paa 8

à 10 Td. Hartkorn, hvor Udsæden høist beløber sig til 7 à 8 Tdr. Rug, lidt mere Havre, men langt mindre Byg, og hvor kun holdes 6 Køer, men, formedelst Hoveriet, 8 Heste.

Grenaae Kjøbstædjorder ere vel sandede, men dog for det meste temmelig muldrige, — vel af samme Aarsag, der er fælleds for de fleste Kjøbstædjorder, nemlig den stærkere Gjødskning. De bedre Jorder ligge alle nørden for Byen.

I den østre Deel af Marken findes mange Flintesteen, som naae temmelig dybt. I den vestre Ende er der Kalksteen til Underlag. Her findes ogsaa Leermergel, men forresten Gruus. Denne Mark udgjør saa godt som en eneste Bakke, der kun er lidet hvelvet, og derfor ikke besværlig at dyrke. Østen for Byen strax udenfor Porten findes nogle meget sandede og magre Jorder, der i fordums Dage laae i Fællig med Landsbyen Bredstrup, og tjente Sviin, Faar og Gjæs til Græsning. Nu derimod er en Deel deraf bortleiet til Dyrkning og Resten til Faaregræsning. I Sydvest støder en stor Kjærstrækning til Byen. Den nærmeste Deel deraf afbenyttes til Fælledsgang for Byens Køer og Heste, den længst bortliggende Deel derimod til Høebjergning; man bortleier nemlig Engskifterne til de Høistbydende. Imidlertid avles dog her ikke stort over 100 Læs Høe. En Deel af disse Kjær er allerede meget fast. Kragsøen, som ligger midt imellem Grenaae og Kolind Sund, groer ogsaa mere og mere til. For 20 til 30 Aar siden maatte Græsset bæres op af Engene, og Folkene vade i Vand til Knæerne; nu gaaer og kjører man overalt tørt. Foruden de omtalte Enge haves endnu nogle Eiendomsenge tæt ved Byen; men i det Hele er Høebjergningen i Forhold til Agermarken dog ubetydelig. Et Par Mænd have her med stort Held overgjødsket deres Enge. Kjæret har godt Fald til Aaen, og nogle Hovedgrøfter, som gjennemskjære det, gjøre derfor god Tjeneste.

Nørre Herred har en endnu skarpere Jordbund og er i det Hele taget mindre opdyrket end Sønder Herred. Ikkun Gjerild, Karlebye, Vegersley, Voldbye og Hammelev, samt tildeels Villersøe og Ensley Sogne, imellem Gaarden Skeel

og Grenaae, have et frugtbart Jordsmon, og dette Strøg, som omtrent udgjør ⅓ Part af Herredet, er et af de meest befolkede i hele Randers Amt. Det Kjær, som strækker sig fra Skeel til Ensley, danner her Grændseskjellet imellem den frugtbarere og den ringere Egn. De nævnte Sogne og især de saakaldte Udenkjærsbyer, hvilke ligge nærmest Stranden, have gode leer- og muldblandede Sandjorder med Leer til Underlag, og et Overlag af temmelig Dybde. Da Terrainet her for det meste er fladt og Lerets Mængde, paa faa Pletter nær, ikke er stor, falder det let at dyrke disse Jorder. Dette Strøg, i Forening med den nordøstlige Part af Sønder Herred, er at betragte som Kjernen, eller den bedste Deel af den brede Landtunge, der henhører under Randers Amt. Grenaae er saaledes, næstefter Randers, den af Amtets Kjøbstæder, der har den frugtbareste Omegn.

Den øvrige Deel af Nørre Herred bestaaer, med faa Undtagelser, af magre Sandjorder med Underlag deels af Sand, deels af Ahl. De skarpeste Jorder findes dog nok i den nordligste Deel af Herredet, samt i Rimsøe, Glesborg og Hemmed Sogne, hvor der ogsaa er Flyvesand. Magre og tørre Sandbanker med en yderst ringe Tilblanding af Leer omgive den nordlige Kyst af Kolind Sund, og have for det meste Kalk til Underlag, dog især mod den østre Ende af Søen. I Almindelighed er den dyrkede Overflade kun tynd. Ogsaa i denne Deel af Nørre Herred er Jordbunden meget stenet. — Gaarden Skeels Marker bestaae for det meste af fiint, tørt og magert Sand af en guul Farve, men, omgivne af Skove, mangle de ikke Læ, og udtørres derfor mindre end andre Sandmarker af skarpe Vinde om Foraaret. De øvrige Hovedgaarde, som: Meilgaard, Østergaard, Skjervad og Ørbek, dele, i Henseende til deres Jorders Beskaffenhed, Skjæbne med Omegnen.

I det Hele taget er Høbjergningen i Sønder og Nørre Herred kun ringe. De fleste Enge findes langs med Bredderne af Kolind Sund og ere fremkomne derved, at Vandmassen i Sundet efterhaanden har formindsket sig, saa at den

kalkagtige Bredde lidt efter lidt er bleven overtrukken med Grønsvær og Rør; de sidste voxe her i Mængde og afmeies for siden at bruges til Tækning. Disse Rør kunde vist ogsaa med Fordeel benyttes til tidlig Staldfodring, hvilket var saa meget ønskeligere, som Græsningen er saare ringe her. Jo oftere man afmeier Rørene, jo hastigere forsvinde de ganske. Ved Ingvorstrup har man med Held overgjødsket saadanne fra Søen vundne Enge med Boghvedeavner. Formeentligen vilde disse Enge betydeligen kunne udvides, naar Vandet i Kolind Sund gaves stærkere Afløb.

Gaardene Skeel og Meilgaard i Nørre Herred have dog ikke ubetydelig Høbjergning; men paa den sidste Gaard er den af meget ringe Beskaffenhed.

I dette Herred findes vel og mange Kjær, f. Ex. ved Sangstrup og Hammelev, ved Vegerslev og Villersøe, ved Selkier, Stenvad og Orum. Men da disse Kjær endnu befinde sig i en meget raa Tilstand og ere overtrukne med Tuer og Buskvæxter, bliver Høbjergningen her høist ubetydelig, især da man, af Mangel paa anden Græsning, lader Kreaturer gaae derpaa om Sommeren. Udentvivl kunde disse Kjærstrækninger forvandles til gode Enge ved Planering og Udgrøftning, ja tildeels endog til Vandings-Enge, da de alle gjennemskjæres af smaae Bække; men det lader som Trangen til Græs er større end til Vinterfoder.

Grændseskjellet for Nørre Herred og Sønderhald Herred falder over de betydelige Hede- og Mosestrækninger, som findes imellem Fjellerup, Orum og Nimtofte Sogne i det første Herred samt Nørager og Mariemalene i det sidstnævnte. Paa disse udyrkede Strækninger skal tildeels i ældre Tider have været betydelig Skov, hvoraf paa flere Steder og navnligen imellem Nimtofte og Mariemalene endnu findes kjendelige Spoer.

Til den frugtbarere Deel af Sønderhald Herred kunne henregnes de til Galten Herred grændsende Sogne: Vester-Alling, Aarslev, Hørning, Mygind, Lime, Skjørring, Krogsbek og Skader. Jordbunden er her noget mere muldrig og leret end i de til Randers Fjord stødende Sogne: Christrup,

Esenbek, Virring og Fausing, hvilke for det meste bestaae af magre Sandjorder, hvis Dyrkning dog meget fremmes ved den stærke Høbjergning langs Fjorden. Hine bedre Sogne have ret gode Aae-Enge. Gaardene Hevringholm og Julianeholm, tilligemed Byerne Lystrup, Vivild og Gjesing, som støde til det frugtbare Rougsøe Herred, høre ogsaa til den bedre Deel af Sønder-Hald Herred; især har Vivild gode leer- og muldblandede Sandjorder, som ved jevnt Fald imod Syd blive end mere frugtbare. Jorderne til Gaarden Sørvad ere omtrent af samme Beskaffenhed. Den nordlige Deel af Gjesing Mark er noget mere muldrig og leerblandet end den sydlige. Mariemalene har nogle gode leerblandede Jorder sønden og østen for Byen; Heden imellem denne Bye og Nimtofte, ligesom overhovedet den sydøstlige Krog af Herredet, bestaaer og af leerblandet Jord. Derimod er Strøget norden for Mariemalene over Brunmosen til Løvenholm, saavelsom denne Gaards Mark, meget sandet. Af samme Beskaffenhed ere Jorderne i Aunning og Fausing Sogne. Gaarden gl. Estrup er paa den østre Side omgiven af Kjær og Sandmarker, har derimod bedre Jorder mod Vest, men som ligge meget høit. Skaføegaards Marker bestaae af temmelig skarpe Sandjorder; men Mergel findes dog her, skjøndt sparsomt. Forresten er Mergelen ikke meget hyppig i Sønderhald Herred, hvor Underlaget meest bestaaer af Gruus, Steen eller rødt Sand; sjeldent støder man paa et leret Underlag.

Dette Herred har en stor Mængde side Jorder i de vidtløftige Kjær, som begynde ved Landsbyen Hevring i Rougsøe Herred, og som strække sig mod Vest indtil Randers Fjord (saaledes at de adskille Rougsøe- fra Sønderhald Herred), og derfra udbrede sig mod Sydøst forbi gl. Estrup, Skaføegaard og Nyomgaard til Kolind Sund. De til disse Kjærjorder stødende Agermarker have sædvanligen et skarpt Jordsmon. I tørre Somre lide disse Strækninger ikke af Fugtighed, men om Vinteren staae de jevnligen under Vand. At forhindre dette er neppe muligt, undtagen ved Dæmninger, da Fjorden og Havet ved Høivande overskylle disse side Strækninger; derfor vil deres Opdyrkning vel altid blive en mislig Sag, og

deres Afbenyttelse til Eng og Græsning synes at være den rigtigste, saameget mere som den egentlige Overskorpe ofte ikke er meer end to til tre Tommer dyb, hvorunder findes Havsand. Dog kunde vist Aaernes og Grøfternes tilbørlige Oprensning og Tuernes Jevning meget forbedre Græsgangene her.

Den østre Deel af Rougsøe Herred har stærke Leerjorder, temmelig vel forsynede med Muldde le. Langs med den østre Strandbred findes dog en smal flad Strækning med magre Sandjorder, temmelig siidliggende. Hine høiere liggende Leerjorder vidne om deres store Frugtbarhed ved den Frodighed, hvormed ei alene de fleste Sædearter, men selv Græsset i tørre Somre voxe paa dem. Formedelst det sure Underlag lide dog disse Jorder meget af Fugtighed om Vinteren; især er dette Tilfældet med Byerne Hevring og Store-Sørup, hvor man derfor ikke dyrker Vintersæd paa de gode Jorder, men allene paa de omtalte Sandmarker langs Kysten. Disse strække sig lige til Udbyehøi, men ikkun de, der ligge sønden for Estruplund, ere opdyrkede; Resten afbenyttes til Græsning og Tørveskjær. Den nordligste Pynt af Herredet, fra Udbye indtil Færgestedet, bestaaer ogsaa af letsandede Jorder, der mod Vest ere fuldkommen jevne, men mod Øst noget bakkede og ikke saa skarpe. Det midterste Strøg af Herredet har ret gode Leerjorder, men disse ere dog ikke saa stærkt lerede som i det østlige Strøg. I de Randers Fjord nærmest liggende Byer, Kare og Voer, ere Jorderne mere sandblandede; hvilket ogsaa er Tilfældet med den vestre og søndre Deel af Ørsted Mark. I den til Havet grændsende Deel af Rougsøe Herred er Høbjergningen temmelig ringe; des betydeligere er den til de Herregaarde og Byer, som ligge ved Fjorden og ved det store Kjær imellem Rougsøe og Sønderhald Herreder, saasom til Holbek, Steenalt, Boe, Ørsted og Hevring, men især til Hollensbjerg, hvor en Gaardmand aarligen kan bjerge fra 50 til 100 Læs Høe, ja endog mere, efter Aarets Beskaffenhed. Det Høe, som produceres her, har den Egenskab, at Kreaturerne drikke stærkt derefter, hvilket er en Følge af Fjordens Oversvømmelser. Formedelst Engenes højere Beliggenhed ved Ørsted, er det Høe, her fal-

der, ikke saa nærende, som det, der bjerges til Hollensbjerg. Hovedgaardene Steenalt, Holbekgaard og gl. Estrup have ikke ubetydelige Græsgange paa de smaa Holme, som ligge i Fjorden. Kareholm, som ligger ud for Byen Kare og hvoraf det meste tilhører gl. Estrup, er nok den bedste af dem alle; her kunne om Sommeren græsses 70 store Fedestude. Langs med Fjordbredden voxer en stor Mængde Siv, som, saavidt muligt, bjerges og afbenyttes til Kornbaand, Hestepuder m. m.

Randers Byejorder udgjøre et Areal af over 2300 Tdr. Land, ansatte til 192 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdkr. ½ Alb. Hartkorn. De ere i det Hele af god Beskaffenhed: stærkt leerblandede og temmelig muldrige, mangle ei heller Dybde og have for det meste et leret Underlag. De saakaldte Eiendomsjorder udgjøre omtrent ⅓ Deel af hele Arealet; Resten indbefatter Communejorderne. Disse benyttes deels til Fælledsgræsning, deels ved at bortlejes til den Høistbydende, hvorved de indbringe Byen over 4000 Rbd. i aarlig Leie. Af de første eies en ikke ubetydelig Part af de tilgrændsende Landsbyer. Sønden for Aaen eier Byen ingen Jorder, men de ligge alle norden for samme, og strække sig over ½ Miil fra Byen indtil Landsbyen Lem. Foruden disse Agerjorder har Byen, langs med Gudenaae, endeel Engstifter, hvoraf de 15 ere tillagte Byens Embedsmænd; Resten bortlejes til Bedste for Byens Kasse.

Af den Strækning af Randers Amt, som ligger imellem Randers og Mariager Fjorde, og som indbefatter Støvring, Gjerlev, Onsild og Nørrehald Herreder, udgjøre de to førstnævnte Herreder den frugtbarere Deel, de to sidste, dog især Onsild Herred, den ringere. Den fortrinligste Jordbund paa hele denne Strækning findes ved de østen for Randers liggende Byer i Støvring Herred: Tjerebye, Vestrup, Albek og Støvring, som alle have lerede, meer eller mindre muldrige, Jorder, tildeels stærktlerede, især en Part af Støvring Sogn. Underlaget er afverlende leret, sandet eller gruset; sandsynligviis findes hyppigen Mergel, skjøndt den endnu kun er opdaget paa faa Steder. De, nærmest Fjorden beliggende Byer have, langs med denne, fortrinlige Enge, af hvilke dog adskil-

lige ere ved Salg komne i længere bortliggende Byers Eie; saaledes have Hald og Linde ogsaa Part i disse Enge. De ligge meget siidt, men ere gjennemskaarne med en betydelig Mængde Grøfter, hvoraf en stor Deel tillige tjene som Skielgrøfter, og ere saa brede, at de endog kunne hegne. De Fjorden nærmest liggende Strækninger ere naturligviis meest fugtige; dog er man i Stand til at bjerge Høet lige nede ved Fjorden.

I den nordlige Deel af Støvring Herred aftager Frugtbarheden, dog meer mod Øst end mod Vest. Saaledes have Raasted og Borup, Lem og Gimming ret gode skjørtlerede Jorder, som ere i Stand til at frembringe Hvede og andre ædle Sædarter. Underlaget er for det meste leret, dog undertiden sandet. Mergel findes paa flere Steder, endog Kalkmergel f. Ex. ved Gaarden Blegvad i Raasted Sogn. De østligt beliggende Sogne Mellerup og Tveed, ligesom Giessinggaards Mark, bestaae for største Delen af Sandjorder, blandede med et Slags magert Leer af et hvidladent Udseende. Det egentlige Jordsmon har almindeligviis kun ringe Dybde her. Underlaget er deels magert Leer, deels hvidt Sand, Gruus og Smaasteen. I Mellerup Sogn har man dog i de sildigere Aar paa de fleste Steder fundet Mergel i 2 à 3 Alens Dybde.

Dalbyeover, Enslev og Gierlev Sogne udgjøre den bedste Deel af **Gjerlev** Herred. I Almindelighed have de gode muldrige Leerjorder, med mere eller mindre Iblanding af Sand, og sædvanligst et leret Underlag. Udbynedre Sogn, med Hovedgaarden Overgaard, har temmelig gode leer- og muldblandede Sandjorder. Øster-Tørslev og Raabye Sogne have deels skjøre Leerjorder, deels ret gode Sandjorder. De ringeste Sogne i Gjerlev Herred ere: Sødring og Vindbæs. I Sødring Sogn bestaae Jorderne næsten alene af Strandsand, tildeels begroet med Lyng; nogen Sandflugt findes og her. Gaarden Sødringholms Mark er følgelig saare skarpsandet, og Afgrøden altid mislig i tørre Aaringer. I Vindbæs Sogn er Jordbunden ogsaa særdeles skarpsander og grændset tildeels til Flyvesand. Imidlertid træffer man ogsaa i dette nordlige Strøg af Herredet paa nogen Leerblanding.

Uden al Tvivl har den betydelige Kjærstrækning, som findes i den østre Deel af Gjerlev Herred, fordum staaet under Vand og Sødring Sogn saaledes udgjort en Øe. I Sognet leve endnu Mænd, som kunne mindes at have seet Randers og Mariager Fjorde ved overordentligt Høivande at flyde sammen. Hvad der især bidrager til at stadfæste Rigtigheden af hiin Formening, er Beskaffenheden af Underlaget i disse Kjær; det bestaaer nemlig af skarpt Strandsand, som er bedækket med en saare tynd Grønsvær. En stor Strækning af disse Kjær, nemlig den høiere liggende Deel, er alt begroet med Lyng og Pors.

I Følge det her Anførte er det klart, at disse Kjær ikkun afgive høist magre Enge. Kun de bedste og sideste Dele deraf benyttes til Høbjergning, og dog er det Høe, her falder, af ringe Beskaffenhed. En større Deel anvendes til Græsning. Tørveskjær er her ubetydelig; men da man ikke mangler Areal af Kjær, afskræller man Grønsværen til Brændsel. Nogle Hoved-Grøfter ere gravne til Vandets Afledning; dog sørges ikke nok for deres Vedligeholdelse. Dersom de mange Buske, som groe i disse Kjær, bleve bortryddede, vilde Høbjergningen ikke alene lettes, men maaskee ogsaa forøges. At opdyrke disse Kjær vilde, uanseet Bekostningerne ved Udtørringen, for det meste blive et utaknemmeligt Arbeide, paa Grund af det egentlige Overlags ringe Dybde.

Onsild Herred bestaaer næsten ene af Sandjorder, som dog have nogen Blanding af Leer, og paa enkelte Steder ere temmelig muldrige. Underlaget er for det meste Sand eller Gruus, undertiden blandet med magert gunladent Leer. Nogle af de bedste Jorder i Herredet findes i Sønder-Onsild, der har gode Leerjorder paa den søndre Side af Byen.

Hobroe Kjøbstædjorder ere, forsaavidt angaaer den Deel deraf, der er under Dyrkning, muldrigere end Jordbunden i Omegnen, som Følge af den stærke Gjødskning, Kjøbstædjorderne i Almindelighed erholde. Man kan her dyrke Hvede.

Mariager Kjøbstædjorder udgjøre et Areal af omtrent 400 Tdr. Agerland, og ere for største Delen meget lette, sandmul-

dede og sandige. Begge disse Kjøbstæder have ikke ubetydelig Hede.

Adskillige Byer i Gjerlev Herred, saasom Kastbjerg, Gjerlev, mfl. have meget gode Enge. Derimod er Høbjergningen i Onsild Herred i det Hele taget kun ringe; det eneste Sogn i dette Herred, der har betydelig Høeavl er Sønder-Onsild. Vel mangler ej heller Engbund paa andre Steder i Herredet; men for det meste ere Engene særdeles fugtige og mosbegroede samt saa ujevne, at Høbjergningen meget besværliggjøres og tillige bliver ubetydelig. Dette er f. Ex. Tilfældet med Engene i Vester-Tørslev og Svenstrup Sogne. Disse Enge trænge meget til Udgrøftning, men som de hoveriegjørende Bønder her ei have kunnet overkomme.

Kysterne af Mariager Fjord ere af en ganske anden Beskaffenhed end de langs Randers Fjord. Medens dennes lavtliggende Bredder for største Delen afgive fortrinlige Enge, er den, flere Mile lange, Strækning, som beskylles af Mariager Fjord aldeles blottet for Eng; thi med Undtagelse af et lidet Strøg i Nærheden af Fjordens Munding, hvor Overgaard, Fuglsøe og Trudsholm have endeel Enge, udmærker denne Fjord sig fra Randers Fjord ved sine høie Bredder, som have en fast kalk- og klippeagtig Grund. Svære Kalkrevler findes paa flere Steder langs med denne Kyst og især ved Fladbjerg østen for Mariager Bye. Her blev i ældre Tider, da Egnen endnu var riig paa Skov, drevet Kalkbrænderie for Kongelig Regning. Men denne, da betydelige Erhvervskilde er nu ubenyttet.

I den nordlige Deel af Nørrehald-Herred er Jordbunden vel ringere end i den søndre, men dog bedre end i Onsild Herred. Glenstrup og Vester-Tørslev Sogne have for største Delen et sandet Jordsmon, dog hist og her med Blanding af Leer; det sidste er nok af alle Sogne i Nørrehald-Herred det ringeste. — I Hald Sogn er Leret nærved at prædomimere, hvorimod Linde Sogn ved sit skjørtlerede Jordsmon mere nærmer sig den bedre Deel af Støvring Herred i Henseende til Jordernes Beskaffenhed. Disse to Sogne turde vel ansees som de bedste og næst efter dem Spentrup og Asferg.

Mindre muldrige ere Jorderne i Gassum Sogn. Kousted og Faarup Sogne have en løsere, tildeels sandet Jordbund. Men overhovedet er dog Leerblandingen saa tilstrækkelig paa hele dette Strøg, at man med Held kan saae Kløver, toradet Byg og Hvede; Mergel er ej heller sjelden.

En stor, ja maaskee den største Part af Onsild og Nørre-Hald Herreder ligger uopdyrket i Hede. Af disse Hedestrækninger har hver Bye og Gaard sin Part, saa at de dyrkede Jorder ligge adspredte imellem de udyrkede. Jordsmonnet i Hederne er ofte af samme Beskaffenhed som paa de omliggende dyrkede Marker, men Overfladen er endnu i en meget raa Tilstand, især paa de lyngbegroede Bakker imellem Gassum og Vester-Tørslev. Heden østen for Mariager imellem Hovbye og Kastbjerg hører sandsynligviis til de magreste Strøg i denne Egn. Opdyrkningen af Hederne i disse to Herreder vilde vistnok blive et høist møisommeligt Arbeide, men forresten er der neppe Tvivl om, at den, under heldigere Tidsomstændigheder for den producerende Klasse, rigeligen vilde lønne sig; thi Jordbunden her har dog næsten overalt en saa stor Andeel af Leer, at den er i Stand til at frembringe gode Afgrøder af de almindelige Sædearter, hvilket Erfaringen fuldkomment stadfæster. Hvor Terrainet er bakket, egnede det sig meest for Skovanlæg. Forresten kunne disse Heder, især i Nørre-Hald Herred, ingenlunde sammenlignes med de magre Heder i Viborg Amt, hvor Hedeegnen egentligen først begynder. Selv i den vestlige Deel af Onsild Herred, hvor Egnen bliver bestandigt magrere jo mere man nærmer sig Viborg Amt, har Jorden dog endnu en svag Blanding af Leer.

Højbjergningen i Nørre-Hald Herred er kun ringe, undtagen i de vestlige Sogne, Kousted og Faarup, som have god Leilighed til Qvægavl, formedelst det Kjær, der strækker sig langs med den vestre Grændse af Herredet. De mange smaa Moser og Kjær, som findes imellem Lyngbakkerne i dette Herred og navnligen vesten og norden for Gassum, gjøre disse bakkede Strøg græsrigere end Hederne paa Sletterne, hvorfor Qvæget ogsaa er i bedre Stand der end her.

B. Beliggenhed.

I ældre Tider har Randers Amt sikkert havt en ganske anden Skikkelse end nu. En ikke ubetydelig Part af den brede Landtunge, som strækker sig ud i Kattegattet, har da sandsynligviis hørt til Havet eller dog dannet seilbare Fjorde. Udentvivl har Rougsøe Herred fordum udgjort en Ø for sig selv, og de nu næsten tørre Kjær imellem dette og Sønderhald-Herred saavelsom de, der herfra strække sig ned igjennem det sidste Herred, staaet i Forbindelse med Havet, eller udgjort en Bugt af samme. De mange Spoer, som endnu findes deraf, synes tilstrækkeligen at vidne herom. Tæt ved Ørsted Bye er saaledes nyligen fundet et Skibsanker. At denne Landsbye forhen har været en Kjøbstad, hvortil var Seilads, er derfor rimeligt nok, og bliver det end mere, naar man seer hen til Byens usædvanlige Størrelse; thi man tæller over en Snees Gaarde i selve Byen, og omtrent ligesaa mange, der ere udflyttede, samt desforuden en stor Mængde Huse med og uden Jord; det Ydre og Indre af Byens, med tvende Spire forsynede, Kirke, ligesom de, Gaderne tillagte Navne, hvoraf den ene endnu kaldes Toldgaden, synes og at tyde paa at her har været en Kjøbstad.

Efter Sagnet skal ogsaa Landsbyen Thorsager i Østerlisberg Herred i fordums Dage have været en Kjøbstad og Kolind Sund en Fjord, der har strakt sig ikke alene til denne Bye, men endog længere ind i Landet. Muligen har denne Fjord staaet i Forbindelse med hiin Bugt, og endeel af Sønderhald Herred samt hele Nørre Herred saaledes paa alle Sider været omflydte. — I det Foregaaende er allerede omtalt den velgrundede Formodning, som man har om at ogsaa Kjærstrækningen i den østre Deel af Gjerlev Herred forhen har staaet under Vand.

At Havet har i Tidens Længde saa kiendeligt trukket sig tilbage, maa sandsynligviis, hvis man ikke vil forudsætte en Naturrevolution, være bevirket derved, at Bunden i de fordums Fjorde Tid efter anden har hævet sig og er tilgroet med Vandplanter, saa at Vandmassen er bleven fortrængt, vel og tildeels er bortdunstet.

Med faa Undtagelser er Søkysten af Randers Amt ikke meget høi, men Terrainet hæver sig dog i Almindelighed snart ikke ubetydeligt over Havfladen. Man kan antage, at Amtet i det Hele har Fald mod Østen; thi jo mere man fjerner sig fra Kysten, jo høiere bliver Beliggenheden.

Den større Deel af Amtet er mere jevn end bakket. Vel træffer man hyppigere paa Strøg, der have en bølget Overflade, end paa saadanne, der udgiøre Sletter af nogen Udstrækning, men hine ere dog sjeldent i den Grad ujevne, at Jordens Dyrkning derved meget besværliggjøres. Dette kan næsten ene siges at være Tilfældet i Mols Herred, og i Hede-Strøget mellem Gassum og Vester-Tørslev i Nørre-Hald Herred.

Som nogle af de høieste Punkter i Amtet kunne mærkes: 1) Elmandshøi paa Helgenæs i Mols Herred, der næsten egner sig til at kaldes et lidet Bjerg, og er et af de høieste Punkter i hele Jylland; det tjener og til Søemærke. 2) Røve Bakke, hvor for nogle Aar siden er opført en Veirmølle, som man øiner i flere Miles Afstand. 3) Kjæmpehøiene ved Vorre og ved Kaløe Ladegaard i Østerlisberg Herred. 4) Gratbjerg ved Rugaard i Sønder Herred, hvorfra man i klart Veir seer den sjællandske Kyst. 5) Helgebakken ved gl. Estrup i Sønder-Hald Herred; fra denne Høi overseer man en stor Deel af dette og af Rougsøe Herred; 6) Den Bakke, hvorpaa Støvring Kirke ligger; herfra har man en særdeles skjøn Udsigt, især naar man med Øiet forfølger Randers Fjord fra Indseilingen og indtil Randers Bye; fra dette Standpunkt kan man i klart Veir øine 28 Kirker og 10 Herresæder; 7) Vindblæs Kirkebakke; 8) Høghøi ved Mariager i Onsild Herred; 9) Mariager Kul eller Himmel-Kul, sydøst for hiin, paa Kjellerup Eiendom; 10) Hald Bye, som sandsynligviis er det høieste Punkt i Nørre-Hald Herred.

Til de jevneste Strøg i Amtet kunne regnes: 1) Strækningen fra Hyllested over Tiirstrup og Stabrand til Maarup i Sønder Herred; ligesom 2) det meste af den nordøstlige Part af samme Herred, især ved Aalsrode, Alleley og Lyngbye; 3) den jevne Slette sønden for Grenaae, som mod Øst naaer lige til Kysten og mod Syd forbi Gaarden Hessel; 4) Hele Strøget imellem Grenaae og Skeel; 5) Strøget fra Rimsøe over Glesborg, Orum og Tøstrup til Rimtofte i Nørre Herred, saavelsom 6) den hertil grændsende Hede, der strækker sig ind i Sønderhald Herred; 7) Hele den nordøstlige Deel af Sønderhald Herred, nemlig: Nørager, Vivild og Gjesing Sogne med den imellem sidste og Mariemalene beliggende saakaldte Brunnmose; 8) den store Slette, bestaaende deels af Kjær, deels af Sandjorder, som fra gl. Estrup og forbi Skaføegaard strækker sig til Nyomgaard og længere; 9) ogsaa den nordvestlige Deel af Sønderhald Herred langs med Grenaae Landevei er ofte meget jevn, saa at egentligen kun de til Galten og for en Deel ogsaa til Østerlisberg Herred stødende Sogne have et bakket Terrain; 10) Hedestrøget østen for Gassum i Nørre-Hald Herred; 11) Strøget imellem Gjerley og Dalbyeover i Gjerley Herred; 12) det meste af Hobroe Mark og den sydøst for samme liggende Egn; 13) endeligen ogsaa en stor Deel af Randers Mark, især den østlige.

Den meest bakkefulde Deel af Amtet er Mols Herred; dog især de to Landtunger, som høre derunder. Over den største af disse løber en Art Bjergkjede, som gjør Kysten langs Ebeltoft Bugt og det Indre af denne Landtunge meget bakket, men dog ikke i den Grad hæver sig over Havfladen som den dermed, ved en smal Landstrimmel, i Forbindelse staaende Halvøe Helgenæs, der næsten ene bestaaer af høie Banker. Den vestlige Kyst af denne Landtunge, langs med Kaløe og Knebel Vige indtil Tveed, er temmelig flad; nogle af de nærmest liggende Byer have ogsaa nogenlunde jevne Marker; men mere sydligt, saasom ved Ovelstrup og Jisgaard, er Terrainet særdeles bakket. Den østlige af bemeldte Landtunger bestaaer, som ovenfor anført, næsten alene af magre Sandbakker.

Strøget imellem Ebeltoft og Balle er temmelig bakket, saavelsom den sydlige Deel af Sønder Herred og det meste af Østerlisberg Herred. Kalø Ladegaard er meget høit liggende, saa at man i betydelig Afstand, f. Ex. ved Rygaard og paa andre Punkter i Sønder Herred, endnu øiner denne Gaards Omgivelser og Bankerne paa Mols. Jo mere man fjerner sig fra denne Egn mod Nord og Øst, jo mindre bakket er Terrainet, og jo lavere er Beliggenheden. Egnen omkring Kolind Sund hæver sig paa de fleste Steder temmelig høit over Vandfladen, men er langt mere bakket paa den nordre end paa den søndre Side af Sundet; Allelev, Lyngbye og Fladstrup Byer have, som allerede bemærket, endog næsten fuldkommen jevne Marker. De jevneste Strøg i Østerlisberg Herred findes nok ved Skiering og Todberg; Heden imellem denne sidste Bye og Røve er en jevn Flade.

Næstefter Mols er Galten Herred den meest bakkede Deel af Amtet. Fornemmelig gjelder dette om Leerberg og Vissing Sogne, hvor der findes mange særdeles svære Leerbanker, af hvilke de fleste imidlertid ere af den Beskaffenhed at de godt lade sig dyrke. Foruden den korte Lyng, der voxer paa disse og andre uopdyrkede Leer- og Sandbakker, træffer man ogsaa hyppigt paa Enebærbuske, hvilke dog ikke voxe frodigen. Imellem Galten og Ruud Kirker saavelsom i Nærheden af Randers er Terrainet jevnest.

Adskillige bakkefulde smaa Strøg findes i Nørre Herred, navnlig vesten for Grenaae, henimod Skiervad og Ørbæk samt imellem Gaardene Skeel og Meilgaard langs Kysten.

Rougsøe Herred hæver sig temmelig høit over Havets Flade, men er ikke desmindre for det meste jevnt, især paa den vestre Side.

Den Deel af Amtet, som ligger norden for Randers, har de høieste Bakker i Omegnen af Mariager. Strøget fra Høghøi (der forhen er nævnt som det høieste Punkt i Egnen) og til Hem i Sydøst, er høitliggende og hæver sig over Omegnen. Hele den vestlige Side af denne Deel af Amtet er ligeledes meget bakkefuld. Det samme gjelder om Omegnen af

Glenstrup- og Truge-Søer. Gjerlev Herred har en temmelig bølget Overflade, især omkring Trudsholm.

Hele Støvring Herred har en høi, men dog flad Beliggenhed; ikkun Albek og Gimming Sogne ere noget bakkefulde saavelsom Præstegaardsmarken i Støvring.

Fra Randers Fjord og Nord paa hæver Egnen sig bestandigt mere og mere imod det høitliggende Hald Sogn.

Jorderne have paa de fleste Steder saa meget Fald, at det overflødige Vand uden Vanskelighed kan finde Afløb, og Underlaget er paa de jevnere Strøg sædvanligen af den Beskaffenhed, at det tillader Vandet at synke. I det hele taget lide Agerjorderne derfor sjeldent af skadeligt Vand, og i alt Fald ikke i nogen betydelig Grad. Tvertimod ere disse langt hyppigere udsatte for Tørkens ugunstige Virkninger, end for formegen Fugtighed.

Naturligviis gjelder dette ikke om de siidtliggende Kjærstrækninger, som findes i flere Dele af Amtet. Skjøndt disse deels ved Naturens Hjelp og deels ved driftige Landmænds Bestræbelser nu vistnok ikke lide saa meget af overflødigt Vand, som forhen, og altsaa kunne benyttes langt fordeelagtigere end før, saa er dog endnu meget tilbage at ønske ihenseende til disse Kjærjorders Udtørring.

Fornemmelig er det kun paa de frugtbarere Strøg af Amtet, at Agerjorderne undertiden tage Skade af formegen Fugtighed. Saaledes er dette især Tilfældet i den sydlige og vestlige Deel af Østerlisberg Herred, i Galten Herred, i Rougsøe Herred samt i Egnen norden for Randers Fjord. Men det er ogsaa i disse Egne (den sidstnævnte undtagen, hvor Markerne paa mange Steder lide meget af skadeligt Vand) at man hyppigst foretager Udgrøftning, dog meest ved de større Gaarde. Ved Vosnæsgaard og Skieringmunkgaard f. Ex. kastes aarligen mange nye Vandgrøfter, ja endog Faskingrøfter ere her anlagte. Møllerup og en Deel af Kaløe Ladegaards Marker lide temmelig af Fugtighed formedelst de mange Kilder her findes som en Følge af Terrainets bakkede Belig-

genhed. Ogsaa her, saavelsom ved Skaffsegaard, Løistrup og flere Gaarde, der ere i driftige Mænds Eie, søger man at aflede det overflødige Vand.

Det stillestaaende Vand, som efterhaanden samler sig i Lavninger og meddeler Jorden en fordærvelig Suurhed, kunde for det meste med ringe Umage afledes, naar man om Efteraaret vilde drage de nødvendige Flekgrøfter. Men Bonden er temmelig efterladen i dette Punkt og hans Vintersæd mislykkes vel og undertiden formedelst saadanne Vandstader. Imidlertid synes det dog som om han nu begynder at indsee Vigtigheden af det skadelige Vands Bortledning fra hans Agre, men som oftest finder han Arbeidet uoverkommeligt. Dette er vel en af Aarsagerne til, at de omtalte Kjærstrækninger endnu ere i saa raa Tilstand. Da Aaers tilbørlige Oprensning ofte er en Betingelse for Udtørringen af de tilstødende Enge eller Tørvemoser, saa var det meget at ønske, at denne meget forsømte Sag blev sat under Control. I den nordlige og især i den østlige Deel af Amtet hører det forresten vist til Undtagelser at formegen Væde giver Misvæxt, hvilken derimod her er uudeblivelig i tørre Aaringer. Ja, paa de sandede Jorder i Nørre Herred mislykkede Rugen flere Steder i det frugtbare Aar 1823, uagtet Tørken dog ikke varede længere end 3 til 4 Uger, og i det tørre Aar 1822 avlede mange end ikke den fornødne Sæderug. Paa Hessel-Mark, som ligger noget siid, har Rugen dog fuldkomment conserveret sig i den fugtige Vinter $18\frac{23}{24}$, uagtet man ikke havde gravet en eneste Vandgrøft; Underlaget er og her meget porenst.

C. Om Engene og deres Vanding.

De vigtigste og bedste Enge i Amtet findes langs med Randers Fjord og Gudenaae. Ogsaa haves sædvanligen god Engbund langs med de mange Aaer og Bække, som gjennemskjære Landet. Engene ved Gudenaae ere især af fortrinlig Beskaffenhed, saavel med Hensyn til Mængden, som Qvaliteten af Høet; thi Bunden i disse Enge er temmelig fast, og mangler ikke heller Fugtighed neden fra.

Det hænder ofte at Vandet i Randers Fjord og Gudenaae stiger saa høit, at de dertil stødende Enge ganske eller for en Deel oversvømmes. Disse Enge ere desaarsag og til de fleste Tider temmelig vandholdige, hvorfor mange Grøfter kastes derigjennem. Naar slig Oversvømmelse indtræffer paa den Tid Høbjergningen finder Sted, er man især udsat for at lide Tab derved, i det en stor Deel Høe bedærves eller bortskylles. Her finder man det derfor ikke raadeligt at sætte Høet i smaa Stakke, men derimod i store, hvilke ikke saa let kunne bortføres af Vandet og hvoraf ei heller saa stor en Part kan bedærves naar Vandet naaer Stakkene. Ogsaa iler man, medens Veiret føier, at faae Høet bjerget, og et behageligt Syn skaffe de betydelige Engstrækninger ved Fjorden og Aaen, i det Øieblik de staae fulde af Stakke. Ved at opføre Dæmninger have enkelte Beboere ved Gudenaae søgt at raade Bod paa den Skade, Oversvømmelsen kan foraarsage. Undertiden indtræffer denne meget beleiligt, som f. Ex. i Aaret 1826, da disse Enge vare saa fortørrede først paa Sommeren, at man kun ventede en høist maadelig Afgrøde; men ved pludselig Flod sattes de under Vand og ydede en saare overflødig Høslet.

Den beqvemme Leilighed, som paa mange Steder frembyder sig til at sætte Engene under Vand, benyttes ikke sjeldent.

Flere Omstændigheder bidrage imidlertid til, at Engvanding undertiden ikke foretages, skjøndt Localet indbyder dertil. Hindringerne for denne Sag ere fornemmelig: a) at man afskrækkes fra Anlægget ved de Bekostninger det formeentligen vilde medføre, skjøndt disse dog alene kunde blive af Betydenhed der, hvor Vandet maatte ledes fra fjerntbeliggende høiere Punkter, eller hvor betydelige Sluse-Anlæg bleve fornødne; b) hvor der ere mange Lodseiere, kunne disse vanskeligen forenes om Arbeidet; af denne Aarsag har saaledes Aaen, som danner Skjellet imellem Aarhuus og Randers Amter, i mange Aar savnet den nødvendige Oprensning, hvorfor man hidtil ikke kunde tænke paa at blive Herre over Vandet eller ind- og udlade det efter Behag; og c) hvad angaaer de Enge, som støde til Vandløb eller Aaer, ved hvilke Møller drives, da frygter man for at træde Mølleeiernes Privilegier for nær. Langs med den Aae, som adskiller Onsild og Gjerlev Herreder haves saaledes ikke ubetydelig Engbund, som vist meget kunde forbedres ved Vanding, men denne lader sig neppe her iværksætte, da ser Møller drives ved Hjelp af Aaen.

Imidlertid har man dog ved adskillige større Gaarde allerede meget forøget og forbedret Høproductionen ved Engenes Overrisling; saaledes blandt andet ved Vosnæsgaard i Østerlisberg Herred, ved Meilgaard i Nørre Herred, ved Ballegaard og Trinderup i Onsild Herred, ved Fugelsøe i Gjerlev Herred. Eieren af Trinderup har især sporet heldige Virkninger af sit Vandingsanlæg; den Eng, som her overrisles, var forhen ei andet end et Morads, der neppe gav 25 Læs Høe aarligen, som man havde megen Vanskelighed ved at bjerge. Nu giver derimod denne Eng i gode Aar 100 Læs Høe aarligen, som er langt mere nærende for Kreaturerne end hiint. Til Anlægget afbenyttes nogle Kilder, som have deres Udspring fra de i Nærheden værende Bakker, og som, ved før at udgyde sig i den omtalte Eng, gjorde Bunden moradsig, men nu afledes inden de naae den, og alene afbenyttes naar Overrislingen skal finde Sted.

Mærkeligt er det Vandingsanlæg, som er udført ved Gaarden Frydensberg, en Parcel af Rugaard i Sønder Herred.

Da Localet ikke her tillod at man kunde sætte Vandet over Engen, har man gjennemskaaret denne ved en Hovedgrøft, i hvilken det ledes fra en nærliggende Aae; ved Enden af denne Grøft stemmes for Vandet, som derved tvinges ind i Sidegrøfter, der ere dragne fra Hovedgrøften og saaledes gjennembløder Jordbunden uden at rinde over Engens Overflade. Naar Engen skal lægges tør, aabnes Slusen, som er anbragt ved Enden af Hovedgrøften. Denne Afbenyttelse af Vandet skal have fordobblet Høproductionen her.

At udføre Vandings-Anlæg ved Engene eller Kjærene i Sønderhald Herred, vilde falde vanskeligt, deels fordi disse ere deelte mellem mange Lodseiere, og deels fordi de Aaer her findes, have et temmelig dybt Leie, saa at Vandet følgelig maatte opfanges fra et høiere Punkt, hvortil atter udkrævedes Overeenskomst mellem flere Byers Beboere.

I Rougsøe saavelsom i Sønder- og Mols Herreder er Beliggenheden i Almindelighed ei heller gunstig for slige Anlæg.

2.

Om Kilder, Indsøer, og om Vandmassen deri.

Ved Foden af de mange Bakker i Galten Herred, tildeels ogsaa i Østerlisberg Herred, have mangfoldige Kilder deres Udspring; især er dette Tilfældet i Leerberg og Vissing Sogne i førstnævnte Herred.

Skjøndt Mols Herred er meget bakkefuldt, findes dog Kilder sjeldnere her, formodentlig fordi Vandet ikke mødes af noget fast Jordlag, men indtil en betydelig Dybde sies igjennem det poreuse Underlag. Imidlertid udspringe adskillige Kilder fra de tørre Sandbakker, som omgive Ebeltoft; derfor har ogsaa denne Bye særdeles godt Vand. I andre Egne af Amtet, dog naturligviis meest i de bakkefulde Strøg, finder man ogsaa hyppigt Væld; saaledes især deleshed langs med Bredderne af Kolind Sund, hvor man har den bedste Leilighed til at samle fortrinligt Kildevand; — ligesaa under Bakkerne paa begge Sider af den Dal, som adskiller Nørrehald og Onsild Herreder.

Efter Justitsraad Bruuns statistiske Tabel indtager Søplanen i Randers Amt et Areal af 7,271 Tdr. Land.

Den største Indsøe i Amtet er det nysnævnte Kolind Sund, som danner Skjellet imellem Nørre- og Sønder-Herreder. Denne Søe er omtrent 2¼ Mile lang, og fra ½ til 1½ Fjerdingvei bred. Dens Bund bestaaer for største Delen af Kalksteen; den synes ikke at være af betydelig Dybde, især i dens østre Ende; imellem Revn og Ensley Byer kan man saaledes paa en Baad stage sig frem tvers over Sundet, ja man skal endog her kunne ride derover. Søen er temmelig riig paa de fleste Arter af Ferskvandsfiske, men Fiskeriet drives her ikkun ganske i det Smaa. Ogsaa en Deel Svaner op-

holde sig her. Kolind Sund udgyder sig, formedelst Grenaae Aae, i Havet. Oprensningen af denne Aae vilde sikkert være til stort Gavn, ikke blot for Grenaae Kjøbstad, men ogsaa for Omegnens Beboere, hvis Eiendomme grændse til Sundet; thi megen Engbund vilde udentvivl herved kunne vindes langs med sammes Bredder.

I Skjellet mellem Nørre-Hald og Onsild Herreder ligge den fiskerige Glenstrup Søe og Truge Søe, der ere omgivne af høie kilderige Bakker og forenede ved en Aae, som driver en Mølle. Den førstnævnte Søe er henved ¾ Miil lang, meget dyb og har en fast Bund. I denne Søe falder en Mængde Aal, Gjeder, Aborrer og Skaller. Fiskrigheden er her saa stor, at flere hundrede Aborrer og Skaller undertiden have været Frugten af en Vaadtrækning. Truge Søe er ubetydelig; dens Bund er dyndet og dens Bredder tilgroe meer og meer med Rør; den indeholder dog endnu en stor Mængde Fisk.

Paa den vestlige Grændse af Onsild Herred findes Kleitrup Søe; Bunden i denne Søe bestaaer ligeledes af Dynd og tilgroer stedse mere med Siv. Stubbe Søe, i Skjellet mellem Sønder- og Mols-Herreder, er omtrent ½ Miil lang og henved ¼ Miil bred; ogsaa her falde endeel Fisk.

De øvrige Indsøer i Amtet ere af mindre Betydenhed, saasom Dystrup- Ramten- og Gjerild-Søer i Nørre Herred, Hald- og Lange-Søer i Sønderhald Herred, Krag Søe ved Grenaae, Korup Søe i Skjellet mellem Østerlisberg- og Sønder-Herred, Draabye Søe i Mols Herred og Lang Søe i Sønder-Herred; Asferg Søe i Nørrehald Herred, en liden Mosesøe uden Vældvand.

I Galten- og Støvring-Herreder findes ingen Indsøer, og de tvende, som findes i Gjerlev Herred ere saa ubetydelige, at de ikkun fortjene Navn af Damme eller Vandingssteder for Kreaturer.

Hvorvidt en eller anden af de ovennævnte Søer kunde med Fordeel udtørres, lader sig ikke bestemme uden en nøjagtig Undersøgelse af de locale Omstændigheder. En af de Søer,

der lettest kunde udtørres, er nok Truge Søe; man vilde da herved komme Naturen til Hjelp, da Søen, som meldt, er paa Veien til at tilgroe. Hidtil mangler Egnen et Exempel i saa Henseende, og om man ogsaa ved et Foretagende af denne Art kunde afhjelpe et paa mange Steder føleligt Savn, i det man paa denne Maade tilveiebragte Engbund, saa er det dog Tvivl underkastet, hvorvidt Vedkommende vilde forene sig om at udføre et Arbeide, om hvis Frugter man ikke kan være forvisset før man seer Virkningerne deraf. Desuden kan man nok med Sikkerhed antage, at det under nærværende Conjuncturer vilde blive uoverkommeligt.

Det er en almindelig Erfaring, at Vandmassen i de fleste Indsøer, Kilder, Aaer m. v. er i de senere Aar mærkeligt aftagen. Næsten Alle ere enige om, at Aarsagen dertil er vedholdende Tørke og iærdeleshed den mindre Masse af Snee, der er falden i de fire eller fem sidste Vintre, samt Mangel paa Frost. Nødvendigen maatte jo og det derved betydeligen formindskede Tilløb af Vand have en kjendelig Indflydelse paa Vandbeholdninger og Vandløb, dog især paa de mindre Søer, som have en løs, dyndet Bund og lave Omgivelser, hvorfra ingen Kildevæld udspringe. Naar disse Søer ikke oprenses, kan Vandmassen deri, endog i mindre tørre Aaringer, aftage, i det deres Bund stedse mere tilgroer af Vandværter. Saaledes har dette været Tilfældet med Kleitrup, Gjerild, Truge, Dystrup og flere Søer i Randers Amt. Derimod forlader Vandet ikke i saa betydelig en Grad sine gamle Grændser i de Søer, der ere af noget større Omfang og have en fastere Bund, eller kildetige Omgivelser; i Glenstrup Søe f. Ex. skal Vandmassen være den samme nu som før. Imidlertid vil man have sporet, at denne i de sildigere Aar er meget aftagen i Kolind Sund. Men dette synes saameget sikkrere at kunne alene tilskrives langvarig Tørke, som Grenaae Aae, hvori Søen udgyder sig, meer og meer tilgroer.

Udgravninger af nogen Betydenhed ere intetsteds foretagne i Amtet. Fra Tørvemoserne, som i ældre Tider have været yderst slet behandlede, fraleder man vel hist og her Vandet, men som oftest uden Plan, saa at ingen fuldstændig Udtørring

her kan finde Sted. Det samme gjelder om Bondens Agerjorder, hvilket man i det Foregaaende vil have seet. Vandmassens Aftagelse kan saaledes ingenlunde være foranlediget ved overflødigt Vands Afledning, der desuden maatte have frembragt den modsatte Virkning forsaavidt Talen er om Indsøer og Aaer, hvortil jo den største Part af dette Vand henledes. At Vandmassen i disse aftager, maa derfor kun tilskrives Veirliget; og, som Følge heraf, har man neppe Grund til at befrygte, at denne Aftagelse skulde være varig, men alene temporair. Man har ogsaa de øiensynligste Beviser herfor; thi i de mindre tørre Efteraar 1822 og 1823 er Vandet atter steget betydeligen i de Søer og Moser, hvor det i de foregaaende Aaringer var svundet, og adskillige Kilder, som enten vare aldeles standsede, eller hvis Vandmasse var mærkeligen formindsket, ere i hine Efteraar igjen traadte frem. Fra Aaer og Bække, hvis Vandrighed ogsaa formedelst Tørken er formindsket, kunne endnu i fugtige Vintre og Efteraar ligesaa betydelige Oversvømmelser finde Sted, som forhen.

Hvorvidt iøvrigt den af nogle yttrede Mening er rigtig: at en bestandig Aftagelse i Vandmassen finder Sted, lader sig naturligviis ikke med Vished afgjøre uden ved Hjelp af omfattende meteorologiske Jagttagelser, med Nøiagtighed samlede i en lang Række af Aar. Men at Ødelæggelsen af de betydelige Skove, som forhen fandtes i flere Egne, kan have bidraget til at Regn og Snee her falder sparsommere nu end da, er troeligt nok.

3.

Klima.

De Data, som indsamles til Oplysning om denne Gjenstand, kunne, ifølge Sagens Natur og især saalænge man ikke gjør sig den Uleilighed at opbevare sine Jagttagelser om Veirliget, — ikkun være høist usikkre. Vel antage de Fleste, at Klimaet er mere tørt end fugtigt; men formodentlig er denne Mening alene fremkaldt derved, at de sandige Jorder, hvilke udgjøre den største Deel af Amtet, sædvanlig kun yde rige Afgrøder i meget fugtige Aaringer, og at Misvæxt altid indtræffer i tørre. Medens de nu ødelagte Skovstrækninger ydede Skjerm imod de hyppigen indfaldende skarpe Vinde, var Klimaet sikkert langt lunere end nu. Dette, og Mangel paa Væde, især om Foraaret og indtil Midsommer, forvolde i Almindelighed at Frugtbarheden sjeldent naaer over det Middelmaadige i hine Sandegne. Nordvestlige Vinde frygter man meest, da disse gjerne have langvarig Tørke og Nattefrost i Følge med sig; sydøstlige og sydvestlige ere de, der hyppigst give Regn.

Man vil paastaae, at der i Almindelighed falder mindre Regn i den vestlige Deel af Amtet, end i de til Østersøen grændsende Egne, idet Skyerne, som søge henad Havet til, udgyde en stor Deel af deres Vandrighed over disse Egne. Dog modsiges dette af Mange, ja selv den ringe Frugtbarhed netop disse Egne fremvise, synes at vidne derimod. At Have og Fjorde drage Skyerne til sig, er imidlertid en meget almindelig og fra gamle Tider antagen Mening, som saaledes rimeligviis har Erfaringen for sig. Det kan og i denne Henseende bemærkes, at Beboerne af den Strækning, som ligger imellem Mariager og Randers Fjorde, undertiden skuffes i de

Forventninger om Regn, hvilke den skyfulde Himmel berettiger dem til at nære; thi naar Skyerne, især med vestlige Vinde, naae hen over denne Egn, dele de sig og søge til begge Sider hen imod Fjordene samt mod Havet, hvorved dette Strøg hyppigt unddrages Regnen. Samme Skjæbne skal Egnen omkring Kaløe Viig være underkastet. Proprietair Schmidt paa Skieringmunkgaard har gjort den Bemærkning, at i den Tid han har boet der, nemlig over 30 Aar, er der høist sjeldent falden saamegen Snee i hans Egn som længere inde i Landet*), og om Sommeren raser Tordenveir ofte rundt omkring uden at drage hen over denne Egn, som derved gaaer glip af Regnen. Til yderligere Oplysning om denne Gjenstand ville vi anføre, hvad en Sagkyndig har meddeelt i Anledning af Forestaaende. "Det er en afgjort meteorologisk Erfaring at Kystlande have meget mere Regn end det Indre af Landene, og de naturlige Aarsager hertil ere deels at der fra Havet opstige flere Dunster end fra Landjorden, deels at der ved Kysterne finder oftere Afvexling Sted af Temperatur, hvilket giver Anledning til at Dunsterne i Atmosphæren ved Afkjøling oftere gaae over i Draabeform. Men det er tvivlsomt om dette kan vise sig i en saa kort Afstand, som den, Talen her er om; thi paa almindelige Erfaringer ihenseende til Veirliget kan man ikke stole uden ordentlige meteorologiske Dagbøger. Spørger man nu, i Mangel af disse, theoretisk, om der er nogen rimelig Grund til at Fiorde og Havet skulde, som det hedder, tiltrække Skyerne; — saa kan det bemærkes, at Atmosphæren over Havet og over Landjorden sædvanligen har forskjellig Temperatur; hvilket da foranlediger, at Luften paa det varmere Sted stiger i Veiret, paa det koldere derimod sænker sig, samt strømmer til hiint for at erstatte den opstegne Luft. Om Dagen er ordentligviis Landjorden mere ophedet end Havet, følgeligen er der en Grund til at Luften og med

*) Dette kan maaskee være en Følge af den lavere Temperatur, som finder Sted i længere Afstand fra Kysten, og hvor derhos Landets Høide over Havet er større. I det sydlige Sjælland, hvor Landet hæver sig til et Slags lidet Plateau, falder ofte Snee der, naar det regner nede ved Kysten.

den Skyerne snarere maatte sænke sig ned til Havet, hvorhos der i den koldere Luftcolonne snarere er Anledning til, at Dunsterne kunne fortættes og blive til Skyer; men af samme Aarsag maatte om Natten (til hvilken Tid Luften er varmere over Vandet) netop det modsatte finde Sted, og der altsaa i det Hele ikke være nogen større Anledning til Skyer over Vandet; men den Mening, at her snarere fandtes Skyer, være grundet i, at man om Dagen oftere end om Natten har Leilighed til at iagttage disse Forhold. Det maa derhos bemærkes, at den her omtalte Vexelvirkning mellem Atmosphæren over Land og Vand for det meste ophæves eller skjules af de herskende almindelige Vinde, der meget mere end hine locale bestemme Retningen af Skyernes Bevægelse; hvorfor ogsaa de i Døgnet afvexlende Land- og Søe-Vinde, som ere saa kjendelige i den hede Zone, og om Sommeren i det sydlige Europa, kun meget svagt, ja næsten slet ikke opdages hos os. Ogsaa andre Omstændigheder komme her i Betragtning, f. Ex. Skyernes Høide; var den meget ringe, kunde de maaskee snarere ved den indstrømmende koldere Vind føres fra Vandet mod Landet. Det her anførte vil imidlertid være nok for at vise, at Meningen om Skyernes Trækken efter Fjordene ikke er urimelig."

Kjær- og Mosestrækningerne i Sønder-Hald Herred og flere Steder have, især Morgen og Aften, en ikke ringe Indflydelse paa Luftens Temperatur, formedelst den tykke, fugtige Taage, som udvikler sig af deres Uddunstninger. Disse have undertiden en saa afgjørende Indvirkning paa Athmosphæren, at medens man paa andre Steder har fuldkommen klart Veir med Soelskin, er Luften paa selv samme Tid kjølig og taaget i de omtalte Egne og i deres nærmeste Omgivelser. Denne Taage, som i Provindsialsproget kaldes U'ren, har ikke sjeldent en fordærvelig Indflydelse paa Menneskers og Kreaturers Sundhed, dog allermeest paa Sæden, som især i Drætiden ofte er udsat for at tage Skade deraf.

Den største Deel af Randers Amt ligger paa det Strøg, hvor Jylland har sin største Brede. At denne Omstændighed skulde bidrage til at gjøre Klimaet her forskjelligt fra de andre

Egnes, har man ikke havt Leilighed til at bemærke. Dets Hovedcharakteer angives her, som overalt i Jylland, at være høist ustadigt. Hvad iserdeleshed Vindenes Styrke angaaer, da er der al Grund til at troe, at disse kunne rase med ligesaa megen Heftighed her som andensteds. Ja, den Storm, som med Nordvestvind indtraf i Marts Maaned 1822, synes endog at have anrettet langt mere Ødelæggelse i Randers Amt, end i mange andre Egne mod nord og syd, der ere mindre fjernede fra Vesterhavet. Sørgelige Spoer deraf sees endnu paa flere Steder saavel i Skove som paa Bygninger. Ved Bidstrup oprykkede Stormen svære Træer med Roden, skjøndt Beliggenheden her just ikke kan siges at være meget aaben, og Skierwad Ladebygning i Nørre Herred blæste ganske omkuld. Det er imidlertid sandsynligt, at Stormens ødelæggende Virkninger her alene er at tilskrive tilfældige Aarsager; thi det bliver ellers uforklarligt, hvorfor dette Strøg skulde være mere udsat for vestlige Vinde, end den øvrige Part af Jyllands Osteregne. Maatte det end blandt andet befindes, at den Landryg, som strækker sig midt ned igjennem Landet, ikke hæver sig til den Høide vesten for hiint Strøg, som i de andre Egne, hvorover den falder, — hvilket er uafgjort, da Høiden paa de forskjellige Steder ikke er maalt, — saa vilde dog nok denne Omstændighed, ved en saa lav Landryg og paa saadan Afstand, neppe kunne have den omhandlede Virkning.

Forresten kunne Vindene vist ikke i den Grad yttre deres udtørrende Virkning paa Jorderne her i Amtet som i mange andre Egne, hvor der gives Sletter af betydelig Udstrækning; thi medens Vinden her uden mindste Modstand uafbrudt kan stryge hen ad den jevne Flade, maae nødvendigen de mange ophøiede Belter, som en bølget Beliggenhed frembyder, bidrage til at svække Vindens Voldsomhed. Desuden hæver Amtet sig ikke heller i den Grad at dette, naar Mols og Støvring Herreder undtages, kunde have Indflydelse paa Vindenes Styrke. Det er nok ogsaa disse Egne, der meest ere udsatte for at lide ved Blæstens udtørrende Evne, dog iser Mols Land, som, for største Delen omgivet af Hav og Fjorde, desuden har en sandet Jordbund og ingen Skove,

der kunne give Læ for Vinden. Om man i disse Egne lagde Vind paa Træplantning, vilde her være af stor Vigtighed, foruden i andre Henseender, ogsaa forsaavidt som det er det eneste Middel til med Tiden at tilveiebringe et lunere og mindre tørt Klima. Man har formeent at denne Sag neppe kunde fremmes blandt Bønderne undtagen ved Lovbud, som foreløbigen bestemte, at der skulde være Fredshegn mellem Bye og Bye, og dette Hegn beplantes med passende Træsorter eller Buskvexter, samt at Efterlevelsen af dette Lovbud skulde strængt controlleres af dertil udnævnte Mænd. Dog, naar Øiemedet med en saadan Forskrift skulde haabes opnaaet, maatte der nødvendigen anvendes kraftigere Midler end hidtil, for at see Mark-Ufreden hævet; thi saalænge Kreaturerne, strax efterat Sæden er i Huus, vandre flokkeviis omkring paa Agrene, er det en mislig Sag at vedligeholde Plantninger, især paa Hegn.

Det vilde unægteligen være meget interessant at have Kundskab om, i hvad Forhold Vegetationen staaer i de forskjellige Egne. Men herom lader sig ikke noget afgjørende sige, førend man har havt Leilighed til at anstille sammenlignende Iagttagelser i denne Henseende i det mindste over en heel Provinds. At nogen Egn i Randers Amt skulde have Fortrin for en anden, hvad Vegetationen angaaer, uden forsaavidt det er en Følge af Jordbundens Beskaffenhed og Dyrkningen, har man ikke kunnet spore. I alt Fald er Forskjellen vist høist ubetydelig her.

4.

A. Udskiftning.

Med denne begyndtes her i Amtet for 40 til 50 Aar siden, først under Landinspecteur Haars og siden under Stiftslandinspecteur Wesenbergs Bestyrelse. Almindeligen er den underkastet samme Mangler som de fleste ældre Udskiftninger: at Udflotning er alt for meget forsømt, at Bønderne, tildeels som Følge deraf, have deres Jorder paa forskjellige fraliggende Steder og at Lodderne have en ubequem Figur. Beklageligt er det, at man ikke i bedre Tider har søgt at raade Bod paa disse Mangler, som med Rette kunne tælles blandt Aarsagerne til at Agerbruget endnu paa mange Steder staaer paa et saa lavt Trin, i det Bonden ikke kan anvende den fornødne Omhu paa sine fraliggende Lodders Dyrkning, og disses ufordeelagtige Figur vanskeliggjør deres Indhegning. Endog under heldigere Omstændigheder krympede mangen Godseier sig for at ndrede de med Bøndergaardenes Udflotning forbundne Omkostninger. Nu forbyder dette sig vel af sig selv, og overhovedet taget har til ingen Tid, men mindst nu, Bondens Forfatning været saadan, at han uden fremmed Hjelp kunde overkomme slige Udgifter.

Den Egn, hvor Udflotning synes at være meest forsømt, er Mols Herred. I Knebel Sogn har dog hver Mand sin Jordlod paa eet Sted, men den er lang og smal; desuden har han en saakaldet Sandlod. Bønderne i Deigret Bye, Tveed Sogn, have derimod deres Lodder fordeelte paa over 11 Steder. Skjøndt ikke faa Bønder i Nørre Herred have deres Lodder samlede paa eet Sted, ere de dog ikke derved hjulpne; thi disse Lodder ere gjerne temmelig smale og uforholdsmæssig, ja ofte en halv Miil lange. Paa de Skeelske Godser har den

saakaldte Stjerne-Udskiftning med lange kiledannede Lodder fundet Sted. I Byerne her har hver Mand sin Jord adspredt paa flere Steder. I Sønder-Herred har hver Gaard gjerne 2 til 3 Lodder. Dette er f. Ex. Tilfældet paa det nu adsplittede Høgholm Gods. I den østlige Deel af Herredet synes Udskiftningen at være bedre; her sees og flere Udsløttere; de i Byerne tilbageblevne Gaarde have dog som oftest i det mindste to Lodder. Ved Aalsrode Bye findes en stor Hede, som endnu ligger i Fælledskab. Bønderne i Essig Bye have selv besørget deres Jorders Udskiftning; den har her kunnet blive hensigtsmæssigen udført, da Byen er liden og kun har 4 Gaarde. Thorsager Bye i Østerlisberg Herred har vel endeel Udsløttere, men langtfra ikke nok i Forhold til Byens Størrelse. Som et Exempel paa hvor nødigt Bønderne vilde udsløtte paa den Tid Udskiftningen fandt Sted, tjener: at en Gaardmand i sidstnævnte Bye gav en anden Bonde 200 Rbd. mod at denne skulde udsløtte og hiin forblive i Byen. Dette Skridt fik den første dog snart Aarsag til at fortryde; thi den Udsløttede, en fattig, men driftig Bonde, forbedrede sin, formedelst Jordens ringere Beskaffenhed, saa meget større Lod i den Grad, at han erhvervede sig en ikke ubetydelig Formue medens den anden, som før var en riig Mand, forarmedes. Paa hele Stamgodset Rosenholm findes ikkun 5 á 6 Udsløttere. Todberg Bye er temmelig godt udskiftet; flere Bønder have her een samlet Lod; de øvrige kun tvende Lodder; dette er derimod ikke Tilfældet med andre Byer i Todberg Sogn, hvor Enhver har 6 til 7 Lodder. Mangelen herved føles dog ikke saa meget, da disse Byer kun ere smaa.

Et af de Godser i Amtet, der ere heldigst udskiftede og hvor de fleste Udsløtninger have fundet Sted, er Kaløe. Man siger, at dette skyldes en gammel Forvalter, navnlig Wærum, som bestyrede Godset paa den Tid Udskiftningen foretoges og som med Iver og Overlæg deeltog i den. I de sydlige Sogne i Østerlisberg Herred er alt for lidet udsløttet, saa at ogsaa her findes mange smalle, lange Lodder.

I Voldum, Vissing og flere Byer i Galten Herred have Bønderne deres Agerlod samlet paa eet Sted og desuden

Part i Heden. Vissing Bye udmærker sig især ved god Udskiftning formedelst passende Udfløtning. Andre Byer i dette Herred ere derimod langt fra ikke saa godt udskiftede; saaledes skal der f. Ex. i Jeberg og Leerberg gives Bønder, som have deres Jorder paa over 15 forskjellige Steder. Værum og Laurberg ere ogsaa maadeligen udskiftede af Mangel paa Udfløtning. Dog har man gjort Begyndelsen til at raade Bod herpaa, deels ved Magelæg og deels ved Udfløtning.

Neppe har nogen Bye i Amtet forholdsviis saa mange Udfløttere som Vivild i Sønder-Hald Herred. Men dette er ogsaa en Virkning af den Ildsvaade, som for nogle Aar siden fortærede den største Deel af denne Bye. Vivild Byes Mark, som allerede i sig selv er en frugtbar Slette, har derved erholdt et saa meget skjønnere Udseende formedelst de mange ret pyntelige Bygninger, der nu, af Bindingsværk og med Vægge af brændte Steen, ere opførte her. Omtrent en 3000 Træer, som Rentekammeret har skjænket de Brandlidte og som ere udplantede omkring disse Bygninger, ville vel i Tiden endmere forskjønne denne Egn. Ørsted Bye i Rougsøe Herred har ogsaa endeel Udfløttere, en Følge af Byens Størrelse. Om end iøvrigt mange Bønder i dette og i Sønderhald Herred have deres Agerjorder samlede paa eet Sted, saa er dog det samme, men i mindre Grad Tilfældet her som i flere Egne, at nemlig Lodderne have en uforholdsmæssig Længde, da de sædvanligen strække sig fra Byen af og indtil den yderste Ende af Byemarken. Naturligviis ere Enge og Tørvemoser særskilt udskiftede. Paa Stamgodset Gammel-Estrup have dog endnu de fleste Byer, saasom: Grund, Drammelstrup, Auning, Torrup, m. fl., deres Kjærjorder i Fælledskab, og afbenytte dem alene til Græsning. Hvilsagger Bye paa Skaffægaards Gods er bedre udskiftet end de fleste andre Byer paa Godset og har flere Udfløttere end disse; Bredstrup Bye er især maadeligen udskiftet.

Gjerlev og især Onsild Herred synes i det hele taget at være bedst udskiftede; de fleste Gaarde have her kun een Lod, naar undtages de Byer, der ligge nærmest ved den store Kjærstrækning i den østre Deel af Gjerlev Herred, da hver har

sin Part deri. I Dalbyeover og Gjerlev Sogne ere endeel Udsløttere; men af saadanne findes maaskee intet Sted i Randers Amt flere, end paa det, Gaarden Trudsholm forhen tilhørende Gods i Kastberg og Vindbæs Sogne i samme Herred; Udskiftning og Udsløtning lod i sin Tid Godsets daværende Eier, Oberstlieutenant Arenstorff, nu boende paa Dronningborg, iværksætte. I den vestlige Deel af Nørrehald og Støvring Herreder sees i Almindelighed flere Udsløttere end i de fleste Egne af Amtet; dog have Lodderne ogsaa her en uforholdsmæssig lang Figur. I Asferg f. Ex. er Præstegaards-Lodden over ¾ Miil lang og neppe 150 Favne bred. I Støvring og Mellerup Sogne er en god Udskiftning hindret ved for sparsom Udsløtning. De fleste Mænd i Støvring have deres Lodder paa to Steder og disse Lodder danne en næsten triangulair Figur. Men Engene ligge her i et udskiftet Fælledskab; thi de fleste Bønder have hver 3 Englodder. Engene til Mellerup ere bedre udskiftede, men nogle af dem saa tørre, at man uden at gjennemskjære dem med Vandgrøfter ploier i dem.

I Sønder-Onsild Bye finder den Særegenhed Sted, at Huusmændene ere udsløttede, da de derimod næsten overalt i Amtet ere forblevne i Byerne og have faaet deres Lodder ved det yderste Markeskjel, saa at de ikke sjeldent have en Fjerdingvei og derover dertil. Som en Følge heraf er det forbundet med megen Besværlighed at faae disse Lodder gjødede og Sæden indavlet. Megen Tid spildes hvergang Huusmanden skal have sin Koe hjem eller den skal malkes paa Marken. Gangen herud kan endog neppe lønne sig, naar Koen giver lidet Melk.

Udskiftningen af Randers Byes Communejorder har længe været paatænkt, men er endnu ikke kommen i Stand, da flere Hindringer hidtil have ligget denne Sag i Veien, saasom: at en stor Deel af Byen, f. Ex. Østergade, m. m., der ligger paa den forrige Slotsplads, ingen Grundtart har, men ligefuldt i en Række af Aar har benyttet den fælleds Græsning;

fremdeles at de Udenbyes, som eie Jord paa Randers Mark, ikke have Græsningsret her, ifølge en allernaadigst confirmeret Vedtægt. Mod Nytten af disse Jorders Udskiftning ville maaskee Nogle indvende, at Øiemedet, som hermed tilsigtedes, nemlig, at hver Lodseier faaer sin Lod samlet paa eet Sted og i Nærheden, ikke fuldkomment kan opnaaes her, hvor Jorderne maatte deles i Smaalodder mellem omtrent 800 af Kjøbstadens Indvaanere, hvoraf de fleste desuden kunne forudsættes at ansee Agerbruget som en Bisag, hvilken de, formedelst andre Sysler, ikke med fornøden Omhu kunne varetage. Men hertil kan svares, at intet Baand forhindrer de oprindelige Smaalodders Arrondering ved Magelæg eller Kjøb, saa at enhver Hindring for deres meest indbringende Afbenyttelse kunde til gjensidig Fordeel bortrøddes. Kjøbmanden og Haandværkeren vilde afhænde deres Jordlod til Brændeviinsbrænderen, Hyrekudsken og Andre, hvem Agerbruget maatte interessere eller være nødvendigt. Hvor nu Ageren om Vinter og Foraar danner Vandstader, hvorimellem hist og her en med Vintersæd besaaet Øe frempipper, vilde da sandsynligviis efter nogle Aars Forløb Vandet være tilstrækkeligen afledet, Ujevnhederne sløifede, kort sagt: Forbedringer udførte, som ikke lønne sig for Døgnforpagtere at iværksætte, og som i Tiden vilde frembringe flere Gange det Udbytte, Jorderne nu yde, og hvilket, skjøndt en vigtig Resource for Communen, dog er lidet i Forhold til disses Bonitet og deres fordeelagtige Beliggenhed for Afsætning. Formedelst Fælledsgangen paa disse Communejorder, hvor Byens mange Køer sultfødes om Sommeren, kan deres Bevogtning bestrides ved 4 à 5 Mennesker, men bleve Jorderne end udskiftede, var det dog ei afgjort, at Køernes Vogtning derved vanskeliggjordes; thi ligesom nu ikke nær alle Indvaanerne holde Køer, saaledes vilde det ogsaa da blive Tilfældet, at kun de Enkelte, som ved Kjøb kom i Besiddelse af et passende Areal, og fandt Regning ved at benytte det til Qvæghold, hvilket i Nærheden af en stor Kjøbstad aldeles ikke blev en nødvendig Betingelse, kom til at sørge for Vogtere.

Grenaae Byes Eiendomsjorder ere afdeelte i lange smale Strimler eller Agre, som gaae tvers igjennem hele Marken.

En eneste Lodseier har vidst at forene 10 saadanne Agre til en samlet Lod, som han har indhegnet. Denne Inddeling af Byens bedste Mark har imidlertid ingen skadelige Følger, da Afstanden til de længstbortliggende Puncter ikke er meget stor, og Markfreden ved Vogtning tilveiebringes. En Ombeling af Marken, saaledes at Lodderne erholdt en anden Figur, vilde derfor neppe gavne. Derimod var det at ønske, at de bortleiede Commune-Jorder tæt uden for Byens østre Port, og det store Kjær, som støder til Byens sydvestlige Ende, maatte blive udskiftede. Den nære Beliggenhed af disse Jorder, den gode Leilighed til at udgrøfte Kjærstrækningerne, det almindelige Ønske at denne Sag maa komme til Udførelse, etc. synes at være Grunde nok for Udskiftningens Fordeelagtighed. Men Planen hertil maatte lægges med Overlæg, især med Hensyn til en fuldstændig Udtørring af Kjærene, og den Leilighed, Localomstændighederne tilbyde, at give hver Ende af Byen Jordlodder paa een Plet. Fælleds Adgang til Mergelgravene maatte ej heller forglemmes.

Jorderne til Ebeltoft Kjøbstad ere alle udskiftede; men formedelst deres lange Afstand fra Byen har hver Mand 3 til 4 Lodder. Udentvivl vilde denne Byes Indvaanere været bedre tjente med om i det mindste de længstbortliggende af Byens Udmarksjorder vare forblevne uudskiftede og drevne efter Kobbelbrugets Grundsætninger; thi naar disse Jorder ligge ud til Græsning, synes det for hver enkelt Mand neppe at kunne lønne Umagen at lade en Koe og et Par Faar, som han holder paa sin magre fraliggende Lod, fløtte, vande og malke. Dersom Jorderne i Hvileaarene derimod benyttedes til fælleds Græsning for alle Byens Kreaturer, vilde Uleiligheden herved naturligviis blive langt mindre.

Hobroe Kjøbstads Eiendomsjorder ere afdeelte i lange smale Agre, hvis Ombeling i bedre Figurer maaskee dog vilde have sine Vanskeligheder, eftersom disse Jorders Beliggenhed og betydelige Omfang forhindrer, at enhver Deeltager kan faae sin Part i en samlet Lod. Markfred kan desuden let ved Overeenskomst tilvejebringes, ja er vel ogsaa allerede tilvejebragt. Hvad den Hede, som tilhører Hobroe angaaer, da

er denne vel af saadan Beskaffenhed, at den fortjente at opdyrkes, men det synes som om denne lille Bye allerede har overflødigt Arbeide i dens Ejendomsjorders tilbørlige Dyrkning.

Ved Mariager Klosters Udparcellering solgtes en stor Deel af Jorderne til Mariager Bye, hvis Marker ere aldeles private, og afdeelte i temmelig velformede Lodder. Men Byens Hede er fælleds og benyttes, mod Afgift til Byen, til Græsning for nogle Faar og til deri at skjære Hedetørv. Denne Hedes Udskiftning har været paatænkt, men er hidtil ikke kommen i Stand, deels fordi man har forudseet, at Heden vilde blive deelt i meget ubetydelige Lodder, da det maatte skee med Hensyn til Tallet af Grundeierne, og deels fordi Omkostningerne vanskeligen kunne bestrides af disse tildeels meget fattige Mennesker; endeligen ogsaa paa Grund af det med Opdyrkningen forbundne betydelige Arbeide.

Af det Anførte vil man kunne slutte sig til hvorledes Udskiftningen er udført i Amtet. Hensigten med dette vigtige Foretagende er vel ikke fuldkomment opnaaet; imidlertid tilstaaes dog overalt, at Udskiftningen har virket øiensynligen til et befordret Agerbrug.

B. Udparcellering.

Af Godserne i Randers Amt ere følgende efterhaanden udstykkede, og Bøndergodset frasolgt: Dronningborg, Trudsholm, Overgaard, Fuglsøe, Sødringholm, Demstrup, Ballegaard, Mariager Kloster, Tuustrup, Vedøe, Ryomgaard, Hevringholm, Estruplund, Løvenholm, Sørvad, Østergaard, Ørbekgaard, Fæveile, Rugaard, Lykkesholm, Høgholm, Møllerup, Skjersøe, Jisgaard, Qvelstrup, Roelsøegaard, Bogensholm, Lyngsbekgaard, Kollerup, Frisenvold, Løistrup og Bruusgaard. Hovedparcellen, som er bleven tilbage ved disse Gaarde, drives nu ved de fleste af dem ganske eller tildeels uden Hoverie.

Derimod ere følgende Godser endnu complette eller have over 200 Tdr. Hartkorn Bøndergods, nemlig: Grevskabet Skeel med Skjervadgaard, Meilgaard, Gammel-Estrup, Steenalt, Holbekgaard, Gjessinggaard, Støvringgaard, Trinderup, Kjellerup, Katholm, Hessel, Kaløe, Vosnæsgaard, Clausholm, Bidstrup, Rosenholm, Skaarupgaard, Skaføegaard. Disse Gaarde drives ganske eller for største Delen ved Hoverie.

Unægteligen har Selveiendoms Indførelse, i Forening med Udskiftningen, bidraget til, at mange Bønderjorder drives planmæssigere end før, at Tillæg af Kreaturer er forøget og at Qvægholdet nu staaer i et bedre Forhold til Arbeidsdyrene. Dog mangle ikke heller Exempler paa Egne, hvor Bønderne, skjøndt endnu Fæstere, med megen Iver søge at indføre nyttige Forbedringer, ja endog gjøre mangen Selveier til Skamme. Voldum Bye i Galten Herred er i Særdeleshed et mærkeligt Beviis herpaa; neppe finder man nogen Selveieregn, hvor Sandsen for et bedre Agerbrug er saa udbredt som her, uagtet Bønderne i Voldum, som Fæstere under Clans-

holm, endnu trykkes af et strængt Hoverie. Sligt beroer og fornemmelig paa, om Bønderne i en Egn have et godt Exempel for Øie; føle de Kald til at følge det, da stræbe de sikkert derefter, hvad enten de ere Fæstere eller Selveiere; og dette Exempel har den tænkende og driftige hoveriegjørende Fæstebonde, Gaardmand Jens Christensen, givet denne Bye.

At bedømme, hvorvidt Selveiendommens Indførelse i det Hele har bidraget til at forbedre Bøndernes oekonomiske Forfatning, og at anstille Sammenligning imellem Selveiernes og Fæsternes Kaar, falder vanskeligt; thi de høist foranderlige Tidsomstændigheder, og især Omvæltningerne i vort Pengevæsen, have naturligviis havt væsentlig Indflydelse herpaa.

De Bønder, som i bedre Tider have kjøbt og betalt deres Gaarde, ere i Almindelighed af Alle de meest velhavende, og der er neppe Spørgsmaal om, at disse Bønder, i det mindste til en Tid, mærkeligen tiltoge i Velstand. Saaledes er dette Tilfældet med Bønderne paa det forrige Dronningborgske Ryttertdistrict, som tilhørte Kongen, og blev solgt paa fordeelagtige Vilkaar for Kjøberne; deres nuværende Forfatning er upaatvivleligen, selv i disse uheldige Aaringer, meget bedre end tilforn. Til dem, der have vundet ved at blive Selveiere, høre blandt andre ogsaa Beboerne af Askildrup i Galten Herred, som før den Tid vare de meest forarmede Bønder i Egnen.

De Bønder, som i Krigsaarene ere blevne Selveiere og ikke have betalt den Gjeld, de ved deres Gaardes Kjøb paadroge sig, have neppe forbedret deres Stilling, men vel snarere forværret den. Saaledes f. Ex. Bønderne paa forrige Roelsøegaards Gods i Mols Herred; de bleve Selveiere for en halv Snees Aar siden, og, endskjøndt Gjelden paa deres Gaarde er nedsat af Godsets forhenværende Eier, kunne de dog neppe svare Renterne deraf. Selveierne, som forhen have hørt under Clausholms Gods, ere og i maadelige Omstændigheder, fordi de ikke i bedre Tider tænkte paa at afbetale deres Gjeld.

Disse og mange andre Selveiere, der befinde sig i lige Tilfælde, ere ofte langt værre farne end Fæstebønderne. Selv-

eierbonden, som alene har sig selv at stole paa, maa, naar han ikke længer formaaer at udrede Skatter og Rentepenge, overgive sin Eiendom i Creditorernes Hænder. Mange Selveiere, især i de ringere Egne, have saaledes maattet forlade deres Gaarde. Alene i eet Sogn, nemlig Orum i Nørre Herred, stode 14 Selveiergaarde øde i Aaret 1824. Derimod gives der Fæstebønder, som ere forblevne i Besiddelse af deres Steder, skjøndt de i flere Aar hverken have svaret Skatter eller Landgilde. Ja, det er virkeligen endog sjeldent at see en Fæstebonde sættes fra Gaarden.

En af de meest velgjørende Følger af Selveiendommens Indførelse er, at den saa meget bidrog til Hoveriets Afskaffelse. Hoverieforeningerne ere for mange Godser saaledes affattede, at Bønderne aldrig kunne komme til at gjøre for meget Hoverie. Derfor kan et hensigtsmæssigt Agerbrug aldrig opnaaes paa de endnu samlede Godser saalænge Bønderne sukke under denne Byrde. I Særdeleshed paa Katholm Gods er Hoveriet saare trykkende; og desuagtet indgik mange af Godsets Bønder for nogle Aar siden den Forpligtelse at kjøre 150 Læs Mergel hver for den daværende Eier istedetfor at svare Landgilden. Men de vare endog længe før den Tid forarmede, og, henfaldne til Modløshed, formaae de neppe at hæve sig af den Afmagt, hvori de ere nedsjunkne, med mindre de, nu da Godset er overtaget af Regjeringen, bleve ved dennes Hjelp bragte paa Fode.

Bønderne paa Støvringgaards Gods betale Hoveriet med Penge, ifølge en Kongelig confirmeret Hoverieforening, som har havt en gavnlig Indflydelse paa disse Bønders Forfatning; den har bidraget til Indsiddernes Afskaffelse, til Qvægholdets Udvidelse og Arbeidshestenes Formindskelse.

Uagtet Selveiendom er, som af det Ovenanførte erfares, indført i de fleste Egne af Randers Amt, saa har dog Bøndergaardes Udparcellering i Smaalodder langt fra ikke fundet saa hyppigt Sted her, som i andre Dele af Provindsen og i Særdeleshed i de sydligere Egne. Randers Amt er derfor ikke den Egn, hvor man kan ledes til noget sikkert Resultat i Henseende til de gavnlige eller skadelige Følger af Udparcellering,

især da denne paa de fleste Steder først er foretaget i den sildigere Periode. Hvor Udparcellering har fundet Sted, vil man ikke rose Virkningerne deraf. At den har og fremdeles vil bidrage til Folkemængdens Forøgelse, er en naturlig Følge af, at mange nye Familier, formedelst samme, stiftes. Men da Parcellisternes Børn endnu i Almindelighed ikke have opnaaet den Alder, at de kunne tjene, saa har man ikke sporet nogen Forøgelse i Tjenestefolkenes Antal. Tvertimod klages der paa sine Steder over, at de faste Tjenestefolks Tal er aftaget formedelst Udparcelleringen, som har gjort det let for Tyendet at afkaste et Aag, det finder byrdefuldt, og mangen Tjenestekarl, som gjerne vil være sin egen Herre, benytter nu den Leilighed, som er aabnet ham til at komme i Besiddelse af en liden Huuslod. Ofte gifter han sig da ogsaa uden at betænke, om en saadan Lod kan yde en Familie nødtørftigt Udkomme. Forordningen af 3die December 1819 skal dog i denne Henseende, om end indirecte, have havt en gavnlig Virkning.

Forresten kan man neppe befrygte, at Udparcelleringen skulde fremvirke Overbefolkning. Vel er der for Øieblikket ingen Mangel paa Arbeidere, naar kun disse ville tjene. Men dersom ikke de ugunstige Tider nødte de fleste Landmænd til at afholde sig fra Forbedringer ved deres Eiendomme, saa vilde Trangen til Arbeidere snart føles. Med alt det, at mange nyttige landoekonomiske Foretagender, af Mangel paa Capital, maae hvile, og den arbeidende Klasse, saavel desformedelst som af mange andre Aarsager, unddrages Leilighed til Fortjeneste, saa hører man dog ideligen Klager over, at Arbeidslønnen er uforholdsmæssig høi. Hist og her ligge Selveiergaarde øde, fordi ingen vil have dem, endog uden at betale nogen Kjøbesum for dem, og paa de endnu samlede Godser findes ikke sjeldent fæstoledige Gaarde. Alt dette synes at vidne om, at Folkemængden, uden Skade for det Almindelige, meget vel kan taale den Forøgelse, som Udparcelleringen har foranlediget og fremdeles vil medføre.

I de enkelte Egne, hvor Udstykningen er dreven vidt, har den ingen gavnlig Indflydelse havt paa Agerdyrkningen.

Beboerne af de smaa Parceller ere i Almindelighed enten Haandværkere eller de have Tjeneste hos Andre, og forsømme deres Lod, hvis Dyrkning de ansee som en Biting. Den, der ikke kan erholde Dagleie eller Accordarbeide, maa tage fast Tjeneste; men med 16 til 20 Rbd., som almindeligviis er en Tjenestekarls høieste aarlige Løn, kan han ikke ernære Familie, og den Lod, han har, bidrager ikke meget til hiins Underholdning; thi Skatter og Drifts-Omkostninger overstige ofte Værdien af hvad der, især under en maadelig Dyrkning, produceres. Huusmanden, som ikke selv kan holde Arbeidsdyr paa sin liden Lod, maa tye til Gaardmandens Hjelp, som han dyrt maa betale, ihvorvel det Arbeide, den Sidste besørger for ham, sædvanligen udføres meget skjødesløst. Han er stedse afhængig af Gaardmanden, og maa sædvanligviis oppebie dennes Leilighed.

Man kunde vel være berettiget til at vente bedre Følger af Udstykning i større Parceller, hvorpaa et Par Heste kunde holdes; dog ere de, ifølge almindeligt Omdømme, ikke meget indbringende for Staten med Hensyn til Frembringelsen af sælgelige Producter, da Beboerne fortære det meste af hvad de producere, og almindeligviis ei heller dyrke deres Jorder bedre end Gaardmændene. Vandt derimod Staten ved saadanne Smaalodder vindskibelige, duelige og velernærede Borgere, som vare i Stand til at yde Enhver sit, ligesaavel som de større Lodseiere, da vilde den neppe lide Tab herved. Desuden frembringes da ogsaa Mennesker, som ikke vel kunne undværes til Næringsveienes Drift. Hvad dette Slags Parcellisters oekonomiske Forfatning angaaer, da finder man flere Exempler paa, at de staae sig ligesaa godt og undertiden bedre end Gaardeieren; saaledes blandt andet i Gjerlev Herred og i den østre Deel af Sønder Herred. De Betænkeligheder, som næres med Hensyn til slige Parcellister, ere saaledes neppe af særdeles Vægt. Overhovedet synes den eneste Regel for et Agerbrugs Størrelse at burde være Besidderens Kræfter, og det maatte, fra denne Synspunkt betragtet, ansees gavnligt, om der blev lige liden Hindring saavel for at adskille sin Eiendom, som paa den anden Side for at forene to eller

flere. Først da blev det muligt for Enhver at benytte sine Evner paa det bedste; hvorimod nu mangt et Pund er nedgravet under foreskrevne Former, hvilke aldrig kunne være afpassede efter de mangfoldige Localiteter.

En meget beklagelsesværdig Klasse af Mennesker udgjøre Huusbesidderne uden Jord, eller Indsidderne. Naar saadanne Folk indtræde i Ægtestanden, stole de ofte alene paa den Understøttelse, de, som Fattiglemmer, kunne vente af Sognet for dem og deres altid voxende Børneflok. Med Tryglerie overhænge de Gaardbeboerne, hvilke i Almindelighed kun kunne benytte Mandens Tjeneste. En Indskrænkning i saadanne utidigen stiftede Ægteskaber har man derfor anseet ønskelig.*) Da disse, som sagt, meget fremskyndes ved det Haab, Vedkommende kunne gjøre sig om Hjelp af det Offentlige, har man tillige anbefalet en Revision af Fattigvæsens-Systemet, forsaavidt denne Punkt betræffer, saa at Dovenskabens eller Ubesindighedens undeblivelige Følger bleve mindre følelige for vindskibeligere Medborgere.

Nogen synderlig gunstig Virkning har Udparcelleringen ikke havt i Henseende til Kreaturers Tillæg. Om den end har bidraget til nogen Forøgelse i Kreaturernes Antal derved, at hver Huusmand nu har en Koe, har den neppe havt nogen gavnlig Indflydelse paa Racernes Forædling eller Salget af Kreaturer. Hesteopdræt kan ikke finde Sted hos Parcellisten.

---

*) Exempler paa ubesindigen indgaaede Ægteskaber forekomme saavel i de høiere som i de lavere Stænder; men om det derfor var tilraadeligt at foreskrive positive Indskrænkninger heri, er dog vistnok meget tvivlsomt. Blev derimod Løsagtighed, som nu næsten ingen Skam medfører, alvorligere anseet, da vilde sikkerligen det Almindelige vinde derved.

5.

A. Dyrkningsmaade.

I Galten Herred er den almindelige Drift enten: 1ste Aar Byg, gjødet; 2det Rug; 3die Byg; 4de og 5te Havre med Kløver, 6te Kløver, og 3 indtil 6 Aars Græsleie; eller paa de bedste Jorder, saasom i Leerberg, Vissing, Galten og Værum: 1) Byg, gjødet; 2) Rug eller Vinterhvede; 3) Byg; 4) Erter; 5) Byg; 6 og 7) Havre og undertiden 8) Havre med Kløver; 9 og 10) Kløver og Græsning.

I Egnen mellem Ruud og Randers gjødske Bønderne deres Grønjord om Efteraaret, og først om Foraaret pløies den 2 Gange til Byg. Ved denne Behandlingsmaade paastaaer man, at Bygget lykkes bedst i Grønland.

Paa Gaarden Løistrup saaer man Rug med Boghvede, og gjøder til den sidste, der afslaaes og benyttes som Høe; at Boghvede lader sig forvandle til Høe, derom har man her overbeviist sig. Vil man bruge saadan Fremgangsmaade, maa Jorden være vel renset, da Sener og Qvækgræs ellers tage overhaand og qvæle Rugen; derfor bliver Boghveden ei heller saaet før i Slutningen af Junii, hvilket gaaer saa meget bedre an, da den anvendes til Høe, og skaffer Leilighed til at give Jorden en halv Brak i Forveien. Ogsaa bruger man paa denne Gaard med Held at nedpløie Boghvede til Rug; men Erfaring har lært, at Nedpløiningen bør finde Sted inden Boghveden sætter Kjerne, og naar da Rugen gives halv Gjødske, bliver Afgrøden deraf ligesaa god, som efter fuld Gjødske. Boghvedens Nedpløining kan saaledes træde istedetfor en halv Gjødning.

At saae Havre i den nedpløiede Boghvede har man forsøgt i Voldum; men Havren synes ikke at ville paa denne

Maade lykkes saaledes som Rugen. Dog har maaskee en feilagtig Fremgangsmaade ved Boghvedens Nedpløining været Skyld heri.

Kobbeldrift med reen Brak bruges paa Overmarken til Gaarden Løistrup, hvilken Mark for det meste bestaaer af et yderst koldt, snurt og seigt Jordsmon; ligeledes paa Clausholm. Vexeldrift med Brakfrugtavl er fuldstændigen indført omtrent ved en halv Snees Steder i Galten Herred, en Følge af det Exempel, Dannebrogsmand Peder Nielsen Knudstrup har givet, og af den Understøttelse, Landhuusholdningsselskabet har forundt nogle Bønder i denne Egn. Knudstrup beboede i adskillige Aar en Fæstegaard i Leerberg, og allerede da var reen Vexeldrift i god Gang hos ham. I Aaret 1823 arvefæstede han en Veirmølle i Røve, med tilliggende Jorder, som for største Delen ere sandlerede; Hovedlodden, der har et Areal af 85 Tdr. 7½ Skpr. Land, foresatte han sig at drive i 3 Afdelinger, hvoraf den ene, som er deelt i 7 Indtægter, hver paa 4 Tdr. 5½ Skp. Land, nu er bragt under følgende Drift: 1) Kartofler i heel Gjødning, 2) Byg, 3) Kløver, 4) Kløver, 5) Rug, halvgjødet, 6) Erter, Vikker eller Boghvede, 7) Byg eller Havre; hvis Kløveren slaaer feil, da tages efter de to første Afgrøder: 3) Vikker, Erter eller Boghvede, 4) Rug eller Byg, 5 og 6) Kløver, 7) Havre. Den anden Afdeling, som for største Delen laae i Grønjord, da han modtog den, har han ligeledes inddeelt i 7 Nummere, hvert paa 5 Tdr. 6½ Skp. Land, og er nu i Begreb med at indføre følgende Sædskifte her: 1) Vikker, Erter eller Boghvede i fuld Gjødning, 2) Rug, 3) Kartofler, halvgjødede, 4) Byg, 5 og 6) Kløver, 7) Havre. Den tredie Afdeling, paa 12 Tdr. Land, vil han drive med et seraarigt Vexelbrug. Nogle Bønder i Leerberg, Jeberg, men især i Voldum, have viist sig meest tilbøielige til at træde i Knudstrups Fodspoer, og de staae sig alle vel ved den nye Drift, de have indført eller gjort Forberedelser til. Kartoffelavlen udbreder sig med raske Skridt, fornemmelig i sidstnævnte Bye, hvor een Bonde, nemlig Gaardmand Jens Christensen, i Aaret 1824 lagde 54 Tdr. Kartofler i fuld Gjødsle. Fem

andre Gaardmænd i denne Bye lægge hver fra 12 til 22 Tdr. Kartofler; ogsaa et Par Huusmænd her beflitte sig paa denne Avl. Dyrkning af Vikkehavre til Høbjergning og til Hestenes Staldfodring tiltager ligeledes betydeligen i Voldum. Rige Afgrøder af Provstierug efter gjødsket Vikkehavre, samt af Erter og Byg, vidne og tilfulde om den omhyggelige Dyrkning og det passende Sædskifte, hvorpaa flere Mænd i denne Bye beflitte sig.

Den almindelige Dyrkningsmaade i Østerlisberg Herred er: 1) Grønlands-Byg, halvgjødsket, efter 2 à 3 Pløininger, undertiden Hør efter 2 Pløininger; mange saae Bygget uden Gjødske i Grønjorden, men give da fuld Gjødning til den paafølgende Sæd; 2) Rug, halvgjødsket; 3) Byg; 4) Erter; 5) Byg efter 2 Pløininger; 6) Havre og 4 à 5 Aars Hvile; eller og: 1) Byg, gjødet, efter 2 Pløininger; 2) Rug, almindeligen ugjødet; 3) Erter; 4) Byg efter 2 Pløininger; 5) Havre og 4 Aars Hvile. Adskillige tage to Havrekjerve. Paa nogle Steder, hvor den fortrinligste Jord haves, saasom i en Deel af Eggaae Sogn, tages: 1) Byg og Hør; 2) Rug, gjødet; 3) Byg; 4) Erter; 5) Byg; 6) Byg, gjødet; 7) Erter eller Vikker; 8) Byg; 9) Havre med Kløver og 2 Aars Hvile. Denne Drift hører imidlertid til Undtagelserne; man har og fundet, at den for meget afkræfter Jorden.

Istedetfor Grønlands-Byg bruges nu paa nogle Steder Grønlands-Havre, hvorefter Jorden brakkes. Denne Fremgangsmaade, som finder meget Bifald, bruges blandt andet ved Rosenholm og Tuustrup.

Paa Vosnæsgaard, som har omtrent 500 Tdr. Agerland, drives den egentlige Mark i 9 Vange med: 1) heel Brak; 2) Raps og Rug; 3) Hvede efter Raps, og toradet Byg efter Rug; 4) Byg og Havre; 5) Havre med Kløver. I Brakaaret bliver hele Indtægten merglet. Kløveren slaaes det første Aar til Høe, og græsses siden af circa 200 Hollænderiekøer i 4 à 5 Aar. De nærmest ved Gaarden liggende Jorder, eller den 10de Vang, drives i 6 Dele med: 1) Kartofler, gjødskede; 2) Byg; 3) Kløver; 4) Vintersæd; 5) Bælgsæd; 6) Vaarsæd med Kløver. Denne Gaards Jorder have, ved

Mergelens Brug og en forstandig Cultur, opnaaet en høi Grad af Kraftfylde, og yde de rigeste Afgrøder af ædlere Sædarter, saa at der af Gaardens egen Avl nu udbringes aarligen et større Qvantum Korn og Foder, end der før den nuværende Eiers Besiddelsestid udbragtes af denne Avling og circa 600 Tdr. Hartkorns Tiende. Neppe giver nogen anden, endog af de bedst dyrkede Gaarde i Amtet forholdsviis et saa betydeligt Udbytte, som Vosnæsgaard, der desuden ligger særdeles beqvemt for Producternes Afsætning. Gaardens Eier, Hr. Proprietair Ladiges, har gjort sig meget fortjent af Omegnen, ikke blot ved det Exempel, han har givet, men ogsaa ved at opmuntre sine Fæstebønder til at følge det. Allerede for flere Aar siden har han tilbudt enhver af disse Bønder, som vilde drive deres Lodder ligesom han, med Brak og flere Pløininger end sædvanligt, gratis: Plov, Harve, Vogn m. m. Dog skal ingen have benyttet dette Tilbud. Først længe efter, da Bønderne saae de heldige Virkninger af den forbedrede Drift paa Vosnæsgaard, begyndte adskillige af dem at bruge heel Brak, og de frembringe nu fortrinlig Rug, hvilken Sæd ellers efter Byg pleier at være ringe i denne Egn. Ved Hjelp af Brakbearbeidningen avle disse Bønder nu langt mere Rug, end tilforn, da de maatte hente baade Sæde- og Brødrug fra Sønder Herred. Overhoved viser det sig meer og meer, at Reenbrak er et af de fortrinligste Midler til at sikkre sig en god Rugafgrøde.

Reen Brak bruges ved Amaliegaard samt paa Præstens Mark i Mørke, og man agter at indføre den ved Kaloe, som hidtil er drevet ved Forpagter. Kartofler dyrkes i det Store ved Amaliegaard.

Paa Skieringmunkgaard er Driften saaledes: 1) Rug, gjødsket; 2) Vikkehavre; 3) Byg; 4) Boghvede til Grønfoder; 5) Byg, gjødsket; 6) Bælgsæd; 7) Byg; 8) Havre; 9) Klover, der kun staaer i et Aar. Her anvendes altsaa en Art Vexelbrug, men uden at der dyrkes Brakfrugter eller gjødskes til Foderurterne.

Et fuldkomment Vexelbrug er, med Understøttelse fra Landhusholdningsselskabet, indført af et Par Mænd i Tod-

berg og Kradberg; de lægge megen Vind paa Kartoffelavl, som nu begynder at tiltage ogsaa i denne Egn.

Østerlisberg Herred, især den østlige sandede Deel deraf, saavelsom de dertil stødende Egne, udmærke sig ved de særdeles høiryggede Agre, som næsten overalt findes her, og som ere fremkomne derved, at man under Pløiningen alt for hyppigen har kastet Jorden indad, ifølge den gamle Skik at samle Agrene baade til Vintersæd og til Vaarsæd. Derved er vel fremkommen en noget større Overflade, men hvis høie Rygge vistnok meget besværliggjør Dyrkningen. Man søger derfor nu at raade Bod herpaa, ved oftere end forhen skete, at kaste Agrene ud, naar de pløies, hvorved dog den Forsigtighed iagttages, engang imellem at samle 3 eller 4 Furer paa Ryggen af Ageren, for ikke ganske at blotte denne for den gode Jord. Naar denne Fremgangsmaade følges, og naar Agerens Ryg gjødes lidet stærkere end Siderne, har man ikke sporet skadelige Følger af dette Foretagende; thi man bemærker tydeligt, at Ryggen af Agrene bestaaer af samlet Jord, der kun mangler Udluftning for at blive frugtbar. Det vil dog have lang Tid, inden disse høiryggede Agre forsvinde. Vel sees og saadanne Agre paa flere andre Steder i Amtet, men de ere langt fra ikke i den Grad høiryggede som netop paa det omtalte Strøg.

Paa **Mols** og i **Sønder** Herred er den meest gjængse Drift: 1) Boghvede; 2) Rug, gjødet; 3) Byg i den bedste Deel af Vangen; forresten anden Kjerv Rug; 4) Havre, og 3 à 4 Aars Hvile. Mange Modificationer finde dog heri Sted efter Jordernes Beskaffenhed. Hørren, som paa Mols undertiden forundes Plads i Sædskiftet, sees næsten ikke i Sønder Herred, hvor derimod Boghveden spiller en Hovedrolle, endog i de bedre Byer henimod Kolind Sund. I de bedre Sogne paa Mols ved Kaloe Viig, saasom i Eggens, tages sædvanligen: 1) Hør, Boghvede, Byg eller Havre, hvortil pløies 2 Gange; 2) Rug, som gjødes; 3) Byg; 4) Erter; 5) Byg; 6) Havre med Kløver, der ligger i 4 Aar. De bakkede Sandjorder i Knebel Sogn dyrkes med Boghvede og 2 Rugkjerve, hvorefter de hvile i 4 à 5 Aar. Til den første

Rugkjerv gives en svag Gjødske om Efteraaret; til den anden gjødes ikke. Paa de høie Bakker og disses Skraaninger, hvor man ikke kan bruge Ploven, voxer ikkun Lyng, der afædes af Faarene. De Byer paa Mols, som have skarpsandede Jorder, saasom Egsmark, vexle med 2 Boghvede- og 2 Rugkjerve, og lade Jorden hvile i 6 til 7 Aar. I Holm og Draabye bruges paa de bedste Jorder følgende Sædskifte: 1) Havre efter 2 Pløininger; 2) Rug efter een Pløining og Gjødske; 3) Byg efter 2 Pløininger; 4) Erter og Havre, den sidste udlagt med Kløver, og 5) efter Erterne Havre, ligeledes udlagt med Kløver til Hvile i 4 à 5 Aar.

Ved Roelsøegaard paa Mols er Driften saaledes: 1) Byg, halvgjødsket, efter 2 Pløininger; 2) Rug, halvgjødsket; 3) Byg; 4) Erter, Vikker eller Havre, og 5) Havre efter Erterne og Vikkerne; Jorden lægges ud med Havre og isaaet Kløver og hviler 4 à 5 Aar. En Bonde i Knebel, som faaer Understøttelse fra Landhuusholdningsselskabet, har nu indført Vexeldriften.

Dyrkningen af Ebeltoft Kjøbstædjorder er, som Følge af disses ringe Beskaffenhed, høist simpel. Paa Indmarksloddernе er den saaledes: 1) Byg, halvgjødsket; 2) Rug, ligeledes halvgjødsket; 3) Byg; 4) Erter eller Havre; efter Havren udlægges Jorden, om muligt, med Kløver; tages Erter, da skeer dette først eet Aar sildigere, ved efter disse at saae Havre. Jorden hviler da sædvanligen i 3 à 4 Aar. Udmarksloddernе dyrkes ikkun i 3 Aar, nemlig med 1) Boghvede; 2) Rug, svagt gjødsket, og 3) atter Rug, hvorefter 4 Aars Hvile.

I Sønder Herred yndes Ertesæden saa meget, at en Deel af Bygvangen anvendes hertil, da Erterne, formedelst Jordernes ringe Beskaffenhed, ellers bleve for mislige. I de ringere Byer af Herredet falder Bygsæden bort, og i dens Sted tager man Rug, saa at denne Sæd her, ligesom undertiden paa Mols, følger 2 Aar paa hinanden. Til de tvende Rugkjerve gives kun en eneste svag Gjødskning, hvilken Udmarksloddernе endog ofte maae undvære. Jorden hviler sædvanligen i 4 à 5 Aar eller længere. I Aalsrode og flere norden for samme liggende Landsbyer saaes paa den bedste Deel af Markerne: 1) Byg,

2) Rug, 3) Byg, 4) Havre; men undertiden tilsaaes en halv Vang med Erter enten efter Rugen eller og i Grønjord.

Fra disse paa denne Kant af Amtet almindelige Driftsmaader afviger man sjeldent, undtagen ved de større Gaarde. Saaledes anvendes paa Rugaard og Parcellen Frydensberg følgende Sædskifte: 1) Boghvede eller Brak; 2) Rug, gjødsket; 3) Kartofler, Boghvede paa de ringere, og Vikkehavre eller Byg paa de bedre Dele af Vangen; 4) Rug, om muligt halvgjødsket; 5) Havre udlagt med Kløver til Hvile i 4 Aar. Ved Rugaard har man afskaaret 20 Tdr. Land til Vexelbrug, fornemmelig for at tilveiebringe Staldfodringsurter. Sædskiftet paa dette Areal er dog endnu ei fuldkomment bestemt. Paa Ingvorstrup er Kartoffelavlen bragt i Sædskiftet; paa Fæveile bruges for en Deel reen Brak. Høgholm holder ogsaa Brak, og har nogen Raps- og Kartoffelavl. Paa Møllerup vexler man hyppigt med Erter, Vikker, Boghvede og langstraaet Sæd. Brakmarken tilsaaes næsten altid med Vikker til Foder, og, da man hæver en Deel Tiende in natura og har betydelig Høbjergning, er man alt kommet saa vidt, at man gjødsker 2 Gange i Omløbet.

Grenaae Kjøbstædmarker fortjente en omhyggeligere Dyrkning baade fordi Jordbunden er god og fordi de ikke ere af for stort Omfang. For Tiden er Sædskiftet: 1) Grønlands-Byg, halvgjødsket; 2) Rug, ligeledes halvgjødsket; 3) Byg; 4) Erter og Vikker; 5) Rug uden Gjødske; 6) Havre; 7, 8, 9, ja 10) Hvile, for en Deel med Kløver. Afvigelserne herfra indskrænke sig dertil, at Enkelte have begyndt at dyrke Hvede istedetfor Rug. Kartoffelavlen og Høravlen ere høist ubetydelige. Smaa Forsøg med Raps ere anstillede. Dersom Dyrkningen af Erter blev ombyttet med Kartoffelavlen, vilde Jorderne, der tilvoxe med Sener, bedre kunne holdes rene, og, hvis Byens lidet benyttede Brænderier derhos atter kom i Drift, vilde begge Dele bidrage til Gjødningens Forøgelse, og saaledes lette Dyrkningen af Handelsvæxter, især naar Kjæret tillige blev udskiftet.

Paa de skarpsandede Jorder, som indtage den største Part af Nørre Herred, bruger man sædvanligen følgende

Drift: 1) Boghvede, 2 og 3) Rug, og 4) Havre paa den bedre Deel, hvorefter følger 4 à 5 Aars Hvile. I de længst bortliggende magreste Lodder saaes ikke Havre, og her er man undertiden nødt til at nøies med een Rugkjerv efter Boghveden; disse Jorder hvile da i 6 til 9 Aar; dette er f. Ex. Tilfældet med Sandlodderne til Nimtofte og Ramten. Forkjærligheden for Ertesæden synes endog at yttre sig i denne magre Egn, hvor man ofte i Nærheden af Byerne seer smaa Jordstykker besaaede med Erter.

Kun ved Meilgaard, Orbekgaard, Sørupgaard og enkelte andre Steder er Dyrkningsmaaden noget afvigende fra den i Egnen almindelige, i det man der mellem 1ste og 2den Rugkjerv tager Spergel, Kartofler, undertiden ogsaa lidet Erter. Byg søger man at forskaffe sig ved dermed at besaae de bedste Dele af Boghvedevangen og at gjøde dertil.

I de saakaldte Udenkjærsbyer i den østre Deel af Nørre Herred er Dyrkningsmaaden forskjellig, eftersom Jorden er meer eller mindre muldrig. I Gjerild, der har særdeles frugtbare og veldyrkede Marker, tages: 1) Grønlands-Byg, hvortil almindeligen pløies 3 Gange, og hvortil Jorden endog fældes i Hundedagene, ja selv atter oppløies i samme Efteraar, efterat Gjødsken i Forveien er paakjørt. (At en saadan Behandling maa give godt Byg, er rimeligt, men ikke desmindre er Bygget, som siden følger efter Erter, skjøndt det er længere fra Gjødsken, fortrinligere, hvorpaa saaes de tydeligste Beviser); 2) efter Bygget følger Rug efter een Pløining; 3) Erter; 4) Byg, og 5) Havre, hvorpaa Jorden hviler i 3 Aar og sædvanligen udlægges med Kløver. I Sangstrup, hvor man ved Hjelp af fortrinlig god Tang samler megen Gjødsle, dyrkes: 1) Byg, 2) Rug, 3) Byg, 4) Erter, 5) Rug, 6) Havre og 3 Aars Hvile med Kløver; alt efter en eneste Gjødskning. I Voldbye tages: 1) Byg, 2) Rug, 3) Byg, 4) Erter, 5) Havre, og 3 à 4 Aars Hvile.

Den i Østerlisberg Herred almindelige Dyrkningsmaade er man meget tilbøielig til ogsaa at følge i Sønderhald Herred, endog paa maadelige Marker. Dog drives Jorderne her sædvanligen kun i 4 Aar og hvile i 4 Aar; man tager da:

1) Byg, efter to Pløininger og gjødet; 2) Rug, efter een Pløining; 3) Byg; 4) Havre; eller, naar Jorden er for skarp til Byg: 1) Boghvede, 2) Rug, 3) Rug, 4) Havre; i første Tilfælde tages ofte 2 og i sidste 3 Havrekjerv. Rugen udsaaes sjeldent før i October, November, ja undertiden først i December. Uagtet man ikke i Sønderhald Herred kan have en heel Indtægt med Erter, saaledes som i Østerlisberg Herred, saa forsømmer man dog ikke der at dyrke denne Sæd, og anvender dertil den bedste Deel af Marken, forsaavidt Jorden er tjenlig.

Vexeldriften er ukjendt af de fleste Bønder i dette Herred; kun een Mand i Gjesing, nemlig Gartner Ehrenreich, har, understøttet af Landhusholdningsselskabet, indført denne Drift paa sin Huuslod. Ved Skaføegaard er Driftsmaaden saaledes: 1) Brak, 2) Rug, 3) Kartofler, Byg, Spergel eller Boghvede efter Omstændighederne, 4) efter Byg og Boghvede: Havre, efter Kartofler: Byg, 5) efter Byg: Havre, men efter Havren Kløver til Græsning i 4 Aar. Paa Sørvad bruger man ogsaa for en Deel Brak; dog vedbliver man endnu at saae nogen Boghvede og Byg i den opbrudte Grønjord, hvorefter tages: 2) Vintersæd, som for en Deel er Hvede, 3) Byg og 4) Havre; men paa den brakkede Deel af Marken saaes Erter imellem Bygget og Havren, saa at den faaer eet Aars Hvile mindre.

I Rougsøe Herred er Driften hos Nogle den samme, som anvendes i Sønderhald Herred, nemlig, 1) Byg i Gjødning, efter 2 Pløininger, 2) Rug efter een Pløining, 3) Byg efter 2 Pløininger, 4 og 5) Havre efter een Pløining; 5 Aars Hvile. De stærktlerede Jorder dyrkes dog næsten alene med Vaarsæd, og man tager da: 1) Vikkehavre uden Gjødning, 2) Byg, i Gjødning, 3) Havrevikker eller Erter, 4) Byg, 5) Havre, hvorefter Jorden hviler i 5 Aar. Vikkehavren sælges enten til Brændeviinsbrænderne i Kjøbstæderne, eller til Udførsel. Noget bruges og til Hestefoder. Enkelte Mænd, som kun avle lidet Rug, anvende og Havrevikker til Brød. Prisen paa de sidste er i Almindelighed som paa Rugen.

De Bønder, som drive deres Jorder paa sidstanførte Maade og som have Part i den i første Capitel omtalte smale Sandstrimmel ved Strandbredden, frembringe ellers herpaa deres Vinterfæd; disse Sandjorder bruges i Almindelighed saaledes: 1) Boghvede, 2) Rug, 3) Boghvede, 4) Rug, 5) Havre, hvorefter de hvile i 5 Aar.

Nogle Byer i dette Herred benytte deres bedste og nærmestliggende Lodder som Alsædjord, saa at disse stedse ere under Dyrkning og aldrig hvile. Især er dette Tilfældet med Hollensbjerg Bye. Alsædjorden gjødes hvert 3die Aar med velraadnet Gjødske, som om Efteraaret nedpløies; næste Foraar saaes Bygget efter anden Pløining; derpaa følger atter Byg, kun efter een Pløining og endelig Havre. Rug dyrkes ikke i Alsædjord, fordi den vilde binde Jorden for meget og efterlade en seig Agerskorpe. Aarsagen til denne Drift er den megen Gjødske, Kjærene eller Engene give Anledning til at samle, og det lidet Areal af Agerland, som haves til Byen. Dog synes denne Maade at behandle Jorden paa mere og mere at tabe sig; thi man erkjender, at den Sæd, der voxer paa Alsædjorden, ikke alene er mindre vægtig, men ogsaa ringere i Qvalitet, end det efter Hvilen frembragte Korn.

Undertiden afvexler ogsaa den langstraaede Sæd med Vikker eller Erter, eller ogsaa udlægges Jorden i 1 á 2 Aar med tyktsaaet Kløverfrøe; ofte holdes herved nogle Heste, stundom ogsaa Ungqvæget paa Stald i Forsommeren, naar Vinterfoder haves i Behold til at skjære imellem Grønfoderet. I Kløverstubben saaes gjerne Rug.

Ved Gaarden Estruplund bruges Brak; den har ogsaa været anvendt ved Steenalt, men er igjen aflagt her, fordi man troede at kunne bedre afbenytte Hoveriet under den sædvanlige Drift. — Kartoffelavlen er langt fra ikke saa udbredt i Sønderhald og Rougsøe Herreder, som i Nørre og Sønder Herreder. I denne Henseende fremstille dog Præstegaardsmarkerne i Ørsted og i Mariemalene, saavelsom Vivild Bye, hvor Bønderne have vedtaget aarligen at lægge endeel Kartofler, følgeværdige Exempler.

Randers Byejorder ere inddeelte i 9 Vange, hvoraf de 4 henhøre til Eiendomsjorderne og de 5 til Communejorderne. Men denne Inddeling er aldeles uden Indflydelse paa Sædfølgen; Eiendomsjorderne drives i 5 Aar og hvile i 4; Sædskiftet er gjerne: Grøndlandshavre, Hvede, Byg, Byg, Havre; Nogle tage ogsaa: Havre, Byg, Byg, Havre og Havre; Rug forekommer sjeldent i Sædskiftet fordi Jorden ansees som usikker for denne Sæd paa Grund af dens lerede Egenskab; af Kartofler sees saare lidet; derimod dyrkes endeel Hør; men Bælgsæd slet ikke.

Communejorderne afbenyttes meest til Græsning for Byens 600 Køer. At dette Antal er for stort i Forhold til Græsningen, indseer man meget vel, og da Brænderierne vare i bedre Drift, bleve Græsgangene ei heller saa stærkt besatte som nu; thi en større Deel Køer holdtes da paa Spøl eller Drank; man søger dog nu at afhjelpe Græsmangelen ved en liden Givt tørt Foder eller lidt Mask Morgen og Aften. Køerne ere store og mange blandt dem af god Race, sandsynligviis en Følge af Nærheden af de gode Byer norden for Randers Fjord, hvor Qvægavlen er fortrinlig. I Almindelighed hvile disse Communejorder i 15 Aar, og bortleies da til 5 Aars Drift til den Høistbydende, mod Forpligtelse tilbørligen at gjødske Jorden. Mærkeligt er det, at Bønderne i Naboebyerne, ved Forpagtningen af Randers Jorder, tage en betydelig Deel i disse Jorders Dyrkning, hvorved de paa en vis Maade skulle have naaet den Velstand, der findes blandt dem, da de kjøbe Gjødske i Randers for dermed at gjøde de Jorder, de leie af Byen, og derimod føre Afgrøden til deres Gaarde, hvorved disse naturligviis forbedres.

At der kan sælges endeel Gjødning fra Randers er vel tildeels en Følge af, at her garnisonerer et Cavallerieregiment. Men bleve Communejorderne indtagne under stadigere Dyrkning, vilde Byen selv komme til at behøve denne Gjødning, saa meget mere som ogsaa en stor Deel af dens Enge kunde trænge til Gjødskning.

I de fire Herreder norden for Randers Bye, nemlig: **Gjerlev, Onsild, Støvring** og **Nørrehald** Herred er Dyrk-

ningsmaaden temmelig eens. Sædvanligviis tager man 1) Byg, gjødet, efter 2 eller 3 Pløininger, 2) Rug; derefter een eller to Havrekjerve, hvorefter Jorden, om muligt, udlægges med Kløver og hviler i 4 à 5 Aar; eller ogsaa tages: 1) Byg, 2) Rug; 3) Byg, og derpaa 1 eller 2 Havrekjerve; hvorpaa Jorden hviler i 4 Aar. I Onsild Herred, og forresten hvor Jorderne ere meget sandige, er Rug Hovedsæden, og man tager her 2 Kjerve deraf; enten saaes da: 1) Byg eller Boghvede, 2) og 3) Rug og 4) Havre, eller og 1) Grønlandshavre, 2) Rug, 3) Byg, 4) Rug, og 5) Havre. I de gode Byer østen for Randers er den halve Vintersædvang for det meste tilsaaet med Hvede; Dyrkningen af denne Sæd oprinder fra Aarene 1801 og 1802, da Rugen ofte mislykkedes paa disse lerede Jorder og Berberisserne tillige formeentligen skadede Rugavlen. I de senere Aar begynder dog Hvedeavlen atter at tage lidt af, fordi man finder at Rugen igjen bedre lykkes.

Afvigelser fra den almindelige Dyrkningsmaade ere i denne Deel af Amtet følgende:

Jorderne tll Dronningborg Mølle drives med fuld Vexel og Brakfrugtavl. Paa Dronningborg Hovedpartel er af Forpagteren indført reen Brak. Paa Bjellerup Ladegaard tages flere Halmafgrøder, end sædvanligt, uden rensende Sæd. Her gjødes meget stærkt ved Markens Indtagning og midt i Sædskiftet. Gjødningen kan her lettelig erholdes formedelst Naboeskabet med Randers, hvor den almindeligviis koster 24 ß. Læsset.

Ved Støvring Præstegaard er nu indført fuldstændig Vexeldrift paa den halve Lod.

Paa Præstemarken i Asferg og den nærliggende Bondegaard i Blegvad er Sædskiftet: 1) Grønlandshavre, efter een eller to Pløininger, 2) Rug, gjødet, 3) Byg, 4) Erter, Vikker eller Kartofler, 5) Byg, udlagt med Kløver i 4 Aar.

Ved Maren Mølle og ved Præstegaarden i Udbyeneder har man med Held iværksat Vexeldriften. Paa første Sted er Sædskiftet følgende: 1) Kartofler, Vikker o. s. v., 2) Byg, Rug, 3) Kløver, etc., 4) Rug, undertiden noget 2det Aars Kløver, 5) Staldfodrings-Rug og andre Vexter, 6) Havre.

Fremgangen af denne Drift er øiensynlig, uagtet Jordbunden er temmelig let og Marken høitliggende. Præsten i Udbyeneder Hr. Bie, har ogsaa sporet gavnlige Virkninger af Vexeldriften, i det han nu baade af Byg og af Rug avler to Gange saa meget som under den gamle Drift.

En Huusmand i Kastbjerg og en Parcellist i Gjerlev have nu ogsaa gjort Begyndelsen med at indføre Vexelbruget; hos dem udgjøre Kartofler en Hovedsæd.

Hobroe og Mariager Kjøbstædmarker dyrkes paa den Maade, som er sædvanlig i Omegnen. I den første Bye tog man tilforn i Almindelighed 3 Havrekjerve; nu nøies man sædvanligen med 2. Nogle faa af Borgerne have begyndt at dyrke Kartofler; dog er 12 Tdr. deraf det høieste en enkelt Mand hidtil har lagt. Da Kreaturers Feedning er en Næringsvei for flere af Byens Indvaanere, vilde Kartoffeldyrkningen blive særdeles lønnende for dem. Nogle af Borgerne dyrke Hvede i det Smaa og til eget Brug. — Byefogden i Mariager, Krigsraad Schiøtz, og Brændeviinsbrænder Bay have indført Vexeldrift. At de øvrige Brændeviinsbrændere i denne Bye, forsaavidt de have Jorder, ogsaa afvige fra det almindelige Sædskifte uden dog at sætte noget bedre i Stedet, er en Følge af den større Mængde Gjødske, de kunne tilveiebringe og som sætter dem i Stand til at gjøde 2 à 3 Gange i Rotationen.

Af det Foranførte vil man altsaa have erfaret, at de bedste Jorder i Amtet sædvanligen drives i 6, 7 undertiden 8 Aar og hvile i 3 stundom kun i 2 Aar; at de bedre Muldjorder drives i 5 Aar og hvile i 3 à 4 Aar; at de middelmaadig gode Jorder ere under Ploven i 4 Aar og hvile i 4 Aar, og at de skarpe Sandjorder ikkun dyrkes i 3 og hvile i 4 Aar. At udlægge Jorden med Kløver skeer vel nu hyppigere end før; men Mange nødes til at undlade dette, fordi de ikke kunne overkomme Kløverfrøets Anskaffelse.

Af det Foregaaende vil man fremdeles have seet, at Kobbeldrift med reen Brak egentligen kun anvendes ved enderl af de større Gaarde, og at de Landmænd, der drive deres

Jorder efter Vexelbrugets Grundsætninger i det Hele taget ere faa.

Den sidste Driftsmaade er man i Almindelighed lidet tilbøielig til at hylde. Vel ere alle forstandige Landmænd overbeviste om Gavnligheden af, at der afvexles med de forskjellige Sædearter. Men paa den anden Side troe Mange, at den frugtbargjørende Indflydelse, som Hvilen har paa Jordsmonet, ikke ved noget andet Middel kan erstattes.

En anden Betænkelighed mod Vexeldriften er den: at Klimaet og tildeels Beliggenheden ikke begunstige Foderurternes Dyrkning, og man beraaber sig i denne Henseende paa, at enkelte Forsøg, som hist og her ere anstillede med denne Driftsmaade, have viist, hvor misligt det er at stole paa Vikker og Kløver, som, især paa mindre gode og høitliggende Jorder og ved ugunstigt Veirlig, saa sjeldent voxe til den Fuldkommenhed, at Hensigten med deres Dyrkning opnaaes, og mislykkes de, da frygter man, at Forlegenheden for passende Foder til Kreaturerne vil paa de fleste Steder blive uovervindelig.

Men herved maa dog bemærkes, at Forsøgenes ugunstige Udfald sikkert i de fleste Tilfælde hidrører derfra, at man ikke har opfyldt de vigtigste Betingelser for et godt Vexelbrug, at man f. Ex. har valgt en feilfuld Driftsplan, som er begyndt uden tilstrækkelig Forberedelse ved Jordens omhyggelige Rensning og ved at sikkre sig det fornødne Forraad af Halm og Gjødning, saa at der ikke er bleven gjødet tilbørligen og umiddelbart til Brakfrugterne eller Foderurterne; fremdeles forsømt at holde den dyrkede Brakmark fri for Ukrud, o. s. v.

Hvor Vexeldriften fuldstændigen er indført med fornødent Overlæg, og hvor man derhos har skjænket Jorden en fuldkommen omhyggelig Behandling, har et mere tilfredsstillende Resultat viist sig; saaledes blandt andet ved de ovenfor omtalte Avlsbrug i Galten og Østerlisberg Herreder. Disse og flere afgive antagelige Beviser for at hine Indvendinger mod Vexelbruget ikke have stort at betyde, allermindst forsaavidt Talen er om de bedre Egne af Amtet. Men selv hvad de ringere Jorder og isærdeleshed Sandegnene angaae, da mangle ei heller praktiske Beviser for, at denne Drift, naar den kun

lempes efter de locale Forhold, ikke vilde være at forkaste her; og vi troe at burde i denne Henseende nævne Avlsbruget ved Maren Mølle.

Saaledes vilde man sikkert staae sig vel i Sandegnene, f. Ex. i Nørre og Sønder Herreder, ved at opgive den der brugelige Dyrkningsmaade med tre langstraaede Sædafgrøder efter hinanden, og i Stedet herfor tage 1) Boghvede, Spergel etc. 2) Rug, 3) Kartofler, Spergel, 4) Rug, hvorefter Jorden maatte udlægges med en passende Græsart. Havren, som kun slet skikker sig paa saadanne Jorder, burde i de fleste Tilfælde forvises derfra. At Afgrøden ved dette eller et lignende Sædskifte blev bedre, Foderet rundeligere, Qvægets Tilstand fortrinligere, og, som Følge af Alt, Udbyttet i det hele mere tilfredsstillende, vil vist Ingen nægte, som har Erfaringen for sig, og at Ageren tillige, istedetfor at svækkes, nu maatte tiltage i Kraft, kan ligesaalidet drages i Tvivl.

At Adskillige, som have begyndt med Vexeldriften, ikke have forbedret deres Stilling derved, men snarere ere blevne til Prakkere, har upaatvivleligen ogsaa bidraget til at sætte denne Drift i et slet Lys, og afskrækket Mængden fra at indlade sig derpaa; thi man har sjeldent taget i Betragtning, at de samme mislige Følger, som hidrørende fra andre Aarsager, ogsaa i de fleste Tilfælde havde indtrusset, og det maaskee tidligere, om Vedkommende end vare blevne ved det Gamle. Desuden er det vist, at adskillige Vexelbrugere have, ved en altfor pludselig Overgang fra den hidtil brugte Drift til den nye, paaført sig et føleligt Tab, som de havde kunnet undgaae ved en successiv Forandring i Sædskiftet, hvorved Følgerne af et imidlertid indtræffende Misvæxtaar lettere overvindes, og Maalet dessikkere, om end noget langsommere, naaes. Hvo, der har fulgt den sidste Vei, og ikke blindt hen forøget Besætningen for meget i Begyndelsen, har vist ikke havt Aarsag til at fortryde hvad han har gjort, medens hine ikke blot have skadet sig selv, men ogsaa Sagen, især naar de ingen Opofrelse kunde taale.

B. Jorder, udlagte til varigt Græsland.

Af Agerjorder, der eengang ere bragte under Ploven og som paa nogen Maade lade sig dyrke, findes neppe nogen Deel at være udlagt til varigt Græsland. Derimod henligge til Græsning næsten alle Kjærjorderne (forsaavidt de ikke kunne anvendes til Høslet) hvad enten de ere udskiftede eller ligge i Fællig.

Forsaavidt de Hedestrækninger, der ligge i uopdyrket Tilstand, kunne afgive nogen Næring for Kreaturer, afbenyttes de sædvanligviis til Græsning, især for Ungqvæg og Faar. Det samme er Tilfældet med de svære Lyngbakker, som meest findes i Galten Herred og paa Mols og som ikkun med stor Besværlighed lade sig bringe under Ploven. Til Faaregræsning anvendes fremdeles enkelte skarpsandede Strøg i Nærheden af Kysten, hvilke det ei heller synderligt lønner Umagen at dyrke; saaledes blandt andet den yderste Pynt af Skjødshoved paa Mols samt nogle til Skiering Bye henhørende Jorder langs med Stranden; — disse sidste besaaer man vel, naar de have ligget ud i nogle Aar, med Boghvede, og tager derpaa, efter en svag Gjødskning, 1 à 2 ringe Rugafgrøder, ei saa meget for at vente noget Udbytte af denne Dyrkning, som for at hindre disse Sandjorder fra at overgroe med Lyng og i det Sted sætte dem i Stand til at bære, vel et tyndt, men dog for Faar temmelig nærende Græs.

6.

Sommerstaldfodring.

Det er ikke usædvanligt i de bedre Egne af Amtet at see Vikkehavre saaet i smaa Tofte i Nærheden af Bøndergaardene. Men det er begribeligt, at denne Fodervæxt, saaledes dyrket i det Smaa, kun er tilstrækkelig til dermed at holde enkelte Kreaturer, som for det meste ere Heste, paa Stald i nogle Sommermaaneder, om man end som Grøntfoder tager Kløver til Hjelp. Bønderne i Vivild have begyndt med halv Staldfodring, som de sætte høi Priis paa, fordi den i de sidste tørre Somre har afhjulpet Græsmangelen. I Naboesognet Gjesing iværksættes ogsaa denne Fodringsmaade i Præstegaarden ved Hjelp af Rør, som man her har Leilighed til at slaae. Nogle af Bønderne i de gode Byer paa Grevskabet Skeel holde deres Heste paa Stald om Sommeren; men Foderet bestaaer da fornemmelig af Havrekjervhakkelse med iskaaren Halm. Hestene befinde sig saare vel ved denne Fodring; men da den simple Dyrkning ikkun giver dem lidet Arbeide, saa ere de sædvanligen i god Stand, hvad enten de holdes inde eller græsses. I Gjerild, hvor Græsmangelen ofte er følelig, har man begyndt at sommerstaldfodre Kalve og Ungqvæg.

I de sidste Aar have et Par Bønder i Støvring begyndt at holde 2 à 3 Heste paa Stald indtil Slet eller Markedstiden, egentligen for at disse Heste skulle blive i bedre Stand før de sælges. Dette Exempel vil udentvivl snart efterfølges af Flere, naar de i Kreaturernes bedre Beskaffenhed til Afsætning og i den forøgede Mødding komme til Erkjendelse af Staldfodringens Fordeelagtighed.

Paa Bidstrup mæskes en Deel Stude ved Staldhold; dog faae de, foruden Grønfoderet, en ikke ubetydelig Deel

gruttet Korn. Her har den ciberiske Boghvede og det saakaldte Amagerbyg, ifølge nogle dermed anstillede Prøver, fundet Bifald som Staldfodringsurter, formedelst deres Bladrighed. Men hvor man har ladet denne Boghvede modne, har den udbredt sig som Ukrudt.

Paa enkelte større Gaarde i Nørre Herred sommerstaldfodres Hestene ved Hjelp af St. Hans Rug, som, med Undtagelse af Spergelen, er det eneste Fodringsmiddel, man i denne ringe Egn med Sikkerhed tør gjøre Regning paa. Paa enkelte Herre- og Præstegaarde i andre Egne, navnligen i Sønderhald og Østerlisberg Herreder, lader man Huusholdningskøerne staae paa Stald i Sommermaanederne den hedeste Tid af Dagen.

Da forresten Dyrkning af Brakfrugter og Foderurter er saa lidet i Gang, saa er det tildeels en Selvfølge, at Sommerstaldfodring, anvendt paa en Gaards hele Besætning af Heste og Qvæg, ei heller kan være meget udbredt. Exempler herpaa maae søges hos de Landmænd, der have indført Vexeldriften, og selv blandt disse gives kun faa, der heri have været ret heldige; thi skjøndt de fleste af dem iværksætte Staldfodringen ved en Blanding af tørt og grønt Foder, nødes de dog ofte til at lade nogle af Kreaturerne komme paa Græs indtil Vikkehavren bliver tjenlig, naar vedholdende Tørke og Kulde indtræffer, der er saa ødelæggende for de tidlige Staldfodringsurter, og naar tilstrækkeligt Forraad af tørt Foder eller Rodfrugter ei haves i Behold, hvormed Afsavnet af hine kunde erstattes. Det er formodentlig paa Grund heraf, at Adskillige nøies med at anvende den saakaldte halve Staldfodring.

Hvad der hindrer Sommerstaldfodringens videre Udbredelse, kan i det Væsentlige tilskrives de samme Omstændigheder, som foraarsage at Agerdyrkningen i det Hele gjør saa langsomme Fremskridt: Landmandens Frygt for Tab ved Forandringer i den sædvanlige Dyrkningsmaade og Mangel paa Driftscapital.

Den Mistvivl, som man nærer om at kunne betimeligen tilveiebringe Grøntfoder, ikke mindre end Frygten for, at dette aldeles skal mislykkes, er vist ogsaa hos de Fleste en vigtig

Bevæggrund til ei at indlade sig paa denne Fodringsmaade; hvortil kommer Fordom imod den, som imod alt Nyt.

Imidlertid betvivles ikke, at jo Sommerstaldfodring lader sig iværksætte der, hvor gode Jorder haves og især hvor tillige Skove frembyde Læ for de skarpe Foraarsvinde; thi kun under slige Localiteter mener man at turde med Sikkerhed gjøre Regning paa at frembringe det fornødne Grøntfoder tidligt nok. Hvad Køernes Sommerstaldfodring angaaer, da ville Mange paastaae, at saavel Melken som Kjød og Talg skulde tabe i Godhed naar Køerne bestandigen holdes paa Stald; vil man staldfodre dem, have nogle fundet det rigtigst at lade dem komme paa Græs nogle Timer dagligen, især Morgen og Aften, og denne Fremgangsmaade følges og, som ovenfor bemærket, paa flere Steder. Denne Mening om Staldfodringens ufordeelagtige Indflydelse paa Qvæget, søge de omreisende Prangere meget at udbrede blandt Landmændene, da det staldfodrede Qvæg ikke skal kunne trives naar det kommer paa Marsken. Ogsaa ere de fleste Landmænd, der have Meierie, enige i, at det vilde være en Taabelighed, om de sommerstaldfodrede deres Køer, da Meieriet i saa Fald aldrig kunde svare Regning, fordi baade Smør og Ost vilde tabe i Mængde og Godhed, som Følge af deels at Køerne ikke give saa megen og saa god Melk, naar de ideligen holdes paa Stald, og deels at den tilbørlige Reenlighed ikke da kan iagttages.

Flere erfarne Landmænd, som indrømme at Køerne tabe i Melkrighed ved at sommerstaldfodres, ere iøvrigt af den Tro, at den større Gjødningsmasse, der tilveiebringes ved Staldfodring, fuldkomment opveier hiint Tab, ligesom dette i Virkeligheden erstattes ved det større Antal Køer, det bliver muligt at holde ved Staldfodring fremfor ved Græsning.

Som bekjendt indvende Nogle mod Sommerstaldfodring, at Kreaturerne ved den hensættes i en unaturlig Stilling. Erfaring har imidlertid viist hvor lidet dette har at betyde, naar man kun sørger for at give Stalden den fornødne Luftighed, som kan tilveiebringes selv i den mindste Bondestald naar den blot har 2 Udvægge og Loftet ikke er tilpakket. — En velindrettet

Stald er for faa Aar siden opført af Udsløttergaardmand paa Jeberg Mark, i Galten Herred, Søren Nielsen. Paa den ene Side af denne Stald er anbragt en 2½ Alen dyb Kartoffelkjelder; Taget over Stalden er fortsat ogsaa over Kjelderen og strækker sig næsten lige til Jorden. Denne Bygningsmaade anbefaler sig ikke blot ved den Beqvemmelighed, den medfører, men ogsaa derved, at meget Muurarbeide spares og at en saadan Bygning ikke saa meget som andre straatækkede Huse er udsat for at beskadiges af Storm, da Vinden ikke kan finde Fang i Taget.

Ligesom Nytten og Fordelen af mangt et Foretagende, hvis Udfald ofte var slet, ligesaa ofte miskjendes, uden at man undersøger om ikke Mangler i Udførelsen var Skyld deri, saaledes har dette maaskee ogsaa været Tilfældet med Sommerstaldfodringen. Naar f. Ex. Foderet ikke gives efter en urokkelig Bestemmelse, naar det er fyldt med Ukrudtsplanter, eller Krybberne ei holdes fuldkomment rene, Stalden ei tilbørligen luftig, da kan vistnok ofte Resultatet blive afskrækkende. Det fortjener her at bemærkes, at heel Sommerstaldfodring nu i nogle Aar er med Held iværksat ved Maren Mølle, hvor hverken rige Jorder, lunn Beliggenhed eller forudgaaet god Dyrkning har begunstiget den. Fodringen med Rug pleier her at begynde henimod Midten af Mai Maaned, men for at undgaae nogen pludselig Overgang, skjæres Rugen i Hakkelse med Halm de første Dage. I Begyndelsen af Juni Maaned er Rugen bleven blandet med Kløver, begge Dele skaaren i Hakkelse indtil Kløveren kunde og turde gives ublandet, som er skeet fra Midten af Junii. Boghveden, som udgjør Hovedfoderet, og indtager Pladsen efter Vikkerne, har været tjenlig fra den sidste Halvdeel af Julii til langt ind i September, da enten Spergel eller Kløver har afløst den, i en kort Tid i Forening med Kartoffeltop. Derpaa benyttes Spergel og Kaalrabitop (sidste især til Fede- og Ungqvæg) indtil der sidst i October eller først i November begyndes med Brakfrugterne. Overgangen fra det ene til det andet Foder skeer altid successive. Køerne have om Sommeren i Gjennemsnit givet 10 Potter Melk dagligen, skjøndt man lader de

fleste af dem kælve temmelig tidligt om Vinteren. Køer, som have kælvet om Foraaret og Sommeren, have ikke sjeldent givet 12 til 15, ja endog 17 Potter Melk ved flere til forskjellig Tid gjentagne Prøver; Smørret har en smuk guul Farve, er lige saa drøit som andet godt Smør, og man har aldrig sporet nogen Affmag hos det. Qvæget paa Maren Mølle er i meget god Stand, og sælges ofte lige fra Strippen til Slagterne.

Angaaende den af Dbmd. Peder Nielsen Knudstrup i Røve Mølle i flere Aar med udmærket Held brugte Sommerstaldfodring, hvorved han alene har betjent sig af Grøntfoder, henvises til nye landoekonomiske Tidender.

Det er ei heller ved alle Meierier at denne Fodring paa Stald forkastes; saaledes anvendes den paa Skjeringmunkgaard for 26 til 30 Meieriekøer, der give et tilfredsstillende Udbytte. Blandt andet er her brugt Raps til tidlig Staldfodring, og da deraf ikkun gives een Givt dagligen, har den ikke bevirket Affmag paa Melken.

7.

A. Jordforbedrings- og kunstige Gjødningsmidler.

Det er allerede bemærket, at **Kalk** findes i temmelig Mængde i visse Egne af Amtet. Desuagtet vides dog ikke et eneste Forsøg i det Store at være foretaget med Kalkens Anvendelse som Jordforbedrings-Middel. Enkelte Landsbyer ved Clausholm føre undertiden nogen Kalk paa deres Marker, men i saa liden Mængde, at der sjeldent spores Virkning deraf. Ved Gaarden Tuustrup begyndte man ogsaa paa denne Maade at benytte Affaldet fra Kalkbrænderierne, men ei heller med synderligt Held, da den ubetydelige Virkning heraf allerede ganske ophørte med det 2det Aar, formodentlig fordi selve Underlaget bestaaer af Kalksteen.

Derimod har en Mand af Balle Bye i Sønder Herred, som eier et lidet Kalkbrænderie, med Fordeel benyttet Affaldet heraf paa sin Mark.

Hvor Gadekjær og andre Vandingssteder oprenses — et Foretagende, hvis Nødvendighed man især i de sildigere Aar har lært at indsee, — har man ikke ladet det opkastede **Dynd** blive ubenyttet. Men ved at bruge dette Gjødningsmiddel følges ikke altid den rigtige Fremgangsmaade, i det man, som f. Ex. skeer i Galten Herred, fører Dyndet lige fra Dammen paa Ageren, uden først at lade det tilbørligen udlufte og gjære, og det frembringer da en stor Deel Ukrud, især Pileurter. Med mere Fordeel er Dyndet benyttet andre Steder, navnligen i Sønder Herred. Her blandes det lagviis i Møddingen, efterat det først et Aarstid har ligget i store Dynger for om Sommeren at gjennemvarmes og ved Omgravning at udluftes, og for om Vinteren at gjennemfryses og skjørnes.

Flere af de Grave, som fra ældre Tider findes omkring Herregaardene, ere nu paa Veien til at tilgroe. Disse Graves Oprensning er vel et besværligt og bekosteligt Arbeide, men paa den anden Side meget lønnende, formedelst den betydelige Gjødningsmasse, som sikkerligen derved vindes. Blandt andet har man begyndt at oprense Gravene omkring Skafføegaard; den store Mængde Dynd, som af disse opkastes og som indeholder uforraadnede Plantedele, lader man ligge eet Aar, som ovenmeldt, for at udluftes, hvorefter det omkastes, og først da føres det paa Ageren. Naar deslige Grave henligge og tørres, bliver deres Beholdning sædvanligt til Tørvejord.

Ved Steenalt har man med Mudder, som er opkastet af gamle Damme, gjødet et Terrain af flere Snese Tønder Land gammel Overdrevsjord, som paa ny er tagen under Ploven.

Det saakaldte Flodskarn, som opskylles af Randers Fjord og næsten ene bestaaer af Siv eller andre uforraadnede Plantedele, benyttes undertiden af de Omkringboende til at blande med Møget. Men almindeligviis opbrændes disse Vandplanter paa de Steder, hvor de opkastes, for at de ikke skulle qvæle Græsset i Engene, naar de ligge tykt.

Mergelen har, i det mindste i visse Egne, alt for længe siden været kjendt og brugt som Gjødningsmiddel. Saaledes siges blandt andet, at Bønderne i Asferg i Nørrehald Herred for henved hundrede Aar siden benyttede Mergelen til Gjødning, saalænge indtil den ganske havde udtømt Jordens Kraft. Endnu ere de mistænkelige imod Mergelen, paa Grund af de ødelæggende Virkninger, denne Misbrug havde til Følge. Disse har man dog, efter de ældste Sognebeboeres Udsigende, søgt at raade Bod paa, i det hver Gaardmand i nogle Aar hjemkjørte flere hundrede Læs Jord, som afskrælledes paa et Stykke Land, der ligger udenfor Byen, og som derved skal være omdannet til Hede; denne afskrællede Jord blev da blandet i Møddingerne.

Bønderne i Støvring have for omtrent 50 Aar siden brugt Mergel for at erstatte Mangelen af Gjødning (!), da de ældste Folk i Sognet netop kunne erindre sig det. Især an-

vendtes den meget kalkrige Mergel paa de stærke Leerbanker, som nu udgjøre Præstegaardens Mark. Da Præsten havde faaet sin Lod udskiftet, leiede han den bort i smaa Parceller til 2 eller 3 aarig Havresæd, og efter tvende endnu levende Parcellisters Forsikkring er det utroligt hvilken Sæd Jorden bar i Førstningen; men siden har Afgrøden altid været ringe. For Tiden mergles ikke i dette Sogn. Aarsagen hertil er maaskee at den eneste Mergelgrav, der her havdes, ved Udskiftningen blev kun een Mand til Deel uden at de andre Byemænd indrømmedes Adgang til den; nu bruges Mergelen her, som i flere andre Egne, ikkun til at hvidte eller, som Bønderne kalde det, at lumre Vægge med.

Da der saa sjeldent foretages Eftersøgninger om Mergel, og dens Brug endnu er høist indskrænket, saa maa enhver Angivelse om Mergelens Mængde i de forskjellige Egne, saavelsom om dens Leie, blive upaalidelig, forsaavidt den ikke er bygget paa anstillede Undersøgelser. Det var derfor at ønske, at Mænd, som vare udrustede med den fornødne Kundskab, vilde give Bonden og enhver mindre kyndig Landmand den rette Anviisning til at finde og rigtigen benytte dette vigtige Forbedringsmiddel. Vel reise nu Folk omkring paa Landet og tilbyde deres Tjeneste som Mergelsøgere; men Erfaringen har lært, at de ikke altid svare til det, hvorfor de give sig ud, og det Tilfælde, at man selv har fundet Mergel paa de Steder, hvor disse Folks Efterforskninger have været ganske forgjæves, skal ei sjeldent hænde.

Ikkun ved endeel af de større Gaarde er Merglingen dreven med Kraft. Saaledes ved Vosnæsgaard, Skieringmunkgaard, Skafføegaard, Møllerup, Rugaard, Katholm, Estruplund, Meilgaard. Ved Skafføegaard havde man længe forgjæves søgt efter Mergel, indtil den omsider fandtes i en Hedelod, hvor nu et Par Mergelgruber ere anlagte. Her kjøres ikkun circa 80 Læs paa en Tønde Land, da man holder for, at det er rigtigst at paakjøre mindre første Gang og atter at mergle i næste Omløb hvis det behøves, deels for at forebygge Leiesæd og deels fordi Bekostningen vanskeligen kan overkom-

mes paa eengang. Baade Leer- og Sandmergel findes her; den ligger temmelig dybt, og paa eet Sted med et Lag Tørvejord ovenpaa. Præsten i Mørke har ogsaa begyndt at mergle, da fortrinlig Mergel er fundet paa hans Mark; det øverste Spadestik deraf befandtes at være reen Kalk og Overlaget Mosejord.

Endeel af Gaarden Katholms sandede Jorder ere bragte til en mærkelig Grad af Kraftfylde ved Merglingen. Paa hver Tønde Land er her kjørt 500 Læs Leermergel. Arbeidet er iværksat af de forrige Eiere, der nu, som Debitorer til den kongelige Kasse, have maattet overgive Godset til Hans Majestæt.

Enkelte andre virksomme Landmænd udenfor Bondestanden have ogsaa begyndt at mergle, men af Bønder gives saare faa, som i det mindre efterfølge Exemplet, og disse i alt Fald kun, naar Mergelen med Lethed kan erholdes. Nu og da har man, skjøndt ikke med synderligt Held, anvendt den ved raae Jorders Opdyrkning, hvorom mere i det Følgende. De dermed forbundne Omkostninger og det meget Slid paa Heste og Vogntøi, dette Arbeide medfører, ere vel for største Delen Aarsagerne til at Mergelens Brug saa seent udbreder sig.

Paa sine Steder, saasom i Sønder- og Mols-Herreder, kjører man Mergel i Foldene, hvor Qvæg eller Faar ligge om Natten. Den blandes da med Halmstrøelse og med Møget, som deri nedtrædes, og denne Blanding giver en fortræffelig Gjødning.

Kun eet Forsøg vides at være foretaget med at mergle Enge, nemlig ved Gaarden Blegvad i Støvring Herred, hvor Kalkmergel blev benyttet hertil, men uden at nogen Virkning sporedes deraf; maaskee vare Engene ikke tørre nok; thi som bekjendt virker Mergelen ei paa vaade Jorder.

For Kystbeboerne er **Tangen** et vigtigt Gjødningsmiddel. Dog er det langt fra at det benyttes saameget som det fortjente. I Nørre Herred anvendes det med meest Iver. Bendeltangen bruges her meest, da Kløvertangen, der vel ansees som langt fortrinligere, ikkun findes i nogen Mængde paa Ky-

sten ved Gjerild, Sangstrup og enkelte andre Byer, hvilket sandsynligviis hidrører derfra, at Havbunden her bestaaer af Blaaleer.

Tangen samles helst fra Mortensdag og til efter Nytaar; den føres da enten til Gaarden eller og paa de Lodder, hvor den skal bruges. Den tørre Tang raadner ligesaa godt som den grønne; men Græs- eller Bendeltangen udfordrer dobbelt saa lang Tid til at raadne som Kløver- eller Bladtangen, hvorfor den første ikke benyttes saalænge den sidste kan faaes. Tangen blandes saaledes med den anden Gjødning, at naar der til Exempel hjemkjøres 60 Læs Tang, som oplægges i en firekantet Dynge, henføres derpaa 20 à 30 Læs reen Gjødning, derovenpaa igjen 60 Læs Tang og da atter 20 Læs Gjødning og derpaa tilsidst igjen 60 Læs Tang. Denne Blandingsmødding henligger til i April Maaned, da den udføres paa Byglandet og strax nedpløies; kort før Bygget saaes oppløies den atter; men Enhver, som har Forraad af denne Slags Gjødning, udfører samme i October og November Maaneder paa Byglandet, hvor den nedpløies for at ligge i Jorden Vinteren over. Naar Tangen paa eengang, i stormende Veir, opkastes i betydelig Mængde, samles den i store Dynger for siden at blandes med Gjødningen.

I Rougsøe Herred opføres, ved Hjelp af Tangen, Blandingsmøddinger paa de sandede Jorder langs med Havet; men Sagen drives ei her med megen Omhyggelighed, vel tildeels fordi den meste Tang her falder er Bendeltang, hvilken Beboerne i Almindelighed ansee som et maadeligt Surrogat for Gjødske.

I Sønder Herred have derimod de Beboere, hvis Eiendomme grændse umiddelbart til Havet, god Leilighed til at samle Kløvertang, som dog ikke benyttes af Mange, skjøndt Nogle ansee denne Tang som det fortrinligste af de dem bekjendte Midler til Gjødningens Forøgelse. Overkrigscommissair Ingerslew paa Rugaard har gjort adskillige Forsøg med den, deels i frisk, deels i gjæret Tilstand, og skjøndt han aldrig har fundet den aldeles uden Virkning, endog naar han

har prøvet at gjøde med den ublandet og ganske frisk, enten til Rug paa Sandjord, eller til Byg paa lerede Jorder, saa anseer han det dog hensigtsmæssigst, at lade den henligge i en Alen tykke Dynger saaledes som den opkjøres fra Havet, i 3 til 4 Uger (i hvilken Tid der gaaer saa stærk Gjæring og Hede i Tangen, at man kan brænde Haanden ved at stikke den ind i Dyngen) og derefter at lægge den lagviis i Møddingen, saaledes at der hvergang bliver lagt et ligesaa tykt Lag Tang som Gjødning over hinanden. Tangen, som alt er halvraadden af sin egen Hede og Gjæring, gaaer nu strax over i fuld Forraadnelse i Møddingen, og man finder næsten ikke et heelt Blad af Tangen, naar Gjødningen udkjøres. Han er overbeviist om, at et Læs af denne tangblandede Gjødning er ligesaa kraftigt og virksomt, som et Læs ublandet Gjødning. Han har undertiden i eet Aar ladet opkjøre 800 Læs Tang til Blandingsgjødske.

Endskjøndt man paa Mols har god Leilighed til at bjerge Tang, saa benyttes denne dog sjeldent til Giødning, fordi man her troer, at den ei er tjenlig dertil, og man bruger den næsten alene til at mønne Tage med.

At Bendeltangen ogsaa med stor Fordeel kan bruges, derpaa sees blandt andet et mærkeligt Beviis ved Maren Mølle. Et Par Agre, som 6 Aar tilbage vare paakjørte et godt Lag eet Aars gammel, velraadnet Bendeltang, bare i det sjette Aar ligesaa god Havre, som Naboeagrene, der havde faaet et Lag almindelig Gjødske; Sædskiftet og Behandlingen af alle disse Agre havde igjennem denne Række af Aar været ganske eens. Tangens frugtbargjørende Virkning havde i lige Grad viist sig ogsaa paa de andre Sædearter igjennem hele Rotationen, saa at endog Rugen voxede ligesaa frodigt efter Tanggjødsken som efter anden Gjødning. I denne Egn, hvor Tangen ikke falder i nogen betydelig Mængde, bruges den forresten meest i Mangel af anden Strøelse.

I Hedeegnene, især i Nørrehald Herred, benyttes et andet ikke uvigtigt Middel til den animalske Gjødnings Forøgelse. Her er det nemlig Brug at samle Smulden af Hede-

tørvene, hvilke man aarligen hjemfører for at have Vinterbrændsel i Forraad, og at blande denne Smuld med Gjødningen, hvorved en Art Compostmøddinger tilveiebringes. At afskrælle Jorden i Hederne og føre den paa Møddingerne, hvilken Fremgangsmaade er saa almindelig i de egentlige Hedeegne, — finder forresten ikke Sted her.

B. Grønsværens Forbrænding.

Hermed har man hist og her gjort ubetydelige Forsøg. Med størst Held er denne Operation foretaget ved Meilgaard paa nogle opbrudte maaragtige Mose- eller Hedejorder med Sand til Underlag. Disse Jorder ere herved bragte til en temmelig Grad af Frugtbarhed, men kun for en føie Tid. Rug blev først saaet deri og gav et godt Udbytte; derimod viste Bygget, som fulgte derpaa, at Askens Virkning alt i det 2det Aar mærkeligen aftager.

Enkelte Bønder paa Meilgaard Gods have nu ogsaa begyndt at brænde Grønsværen paa lignende Jorder. Forbrændingen iværksættes ved hist og her at antænde de oppløiede Furer, hvorefter Ilden efterhaanden udbreder sig over hele Ageren.

Medens Dannebrogsmand Knudstrup var Fæstebonde i Leerberg iværksatte han ogsaa et saadant Forsøg paa omtrent en Tønde Land af en uopdyrket Leerbanke, hvorpaa før havde staaet Skov. Udfaldet af dette Forsøg leder til samme Slutning som hiint ved Meilgaard; at nemlig Ageren snart taber den ved Forbrændingen vundne Kraft; i det første Aar frembragtes herpaa nogenlunde god Hvede, men den derpaa følgende Havre var ringe. Det synes altsaa, at Brændingen kun da kan siges at virke gavnligt i Agerbruget, naar den Kraft, som Jorden derved gives, først bruges til Frembringelsen af Foder, for siden at vedligeholdes ved den af det sidste vundne Gjødning.

Et andet ubetydeligt Forsøg er foretaget af en Bonde i Kraiberg, Osterlisberg Herred. De efter Brakbearbeidningen tilbageblevne Furestykker samlede han i smaa Bunker og satte da Ild paa dem.

At skjære Hedetørv i den Hensigt at brænde dem paa Marken til Aske, for at benytte denne som Gjødningsmiddel, skeer høist sjeldent, da man finder at denne Operation foraarsager formegen Uleilighed.

Naar derimod Hedejorder optages til Dyrkning, er det almindeligt at afbrænde Lyngen og nedpløie Asken, som dog almindeligviis er blæst bort inden Pløiningen foretages, og i alt Fald kun er i ubetydelig Mængde tilstede.

8.

Brugen af Stude som Arbeidsdyr.

Ved adskillige Herregaarde haves 1 eller 2 Par Arbeidsstude til Kjørsler, saaledes: ved de fleste Herregaarde i Nørre Herred, hvor Studene tillige undertiden bruges til Markarbeide; ved Løistrup, ved Rugaard, ved Møllerup og Skafføegaard mfl. Steder. Paa den sidstnævnte Gaard bruges Studene med megen Nytte for Mergelvognene, da Mergelgravene her ere temmelig dybe, saa at man maatte befrygte, at Hestene vilde arbeide over deres Kræfter. Ogsaa ved de andre nævnte Gaarde benyttes Studene til Mergelkjørsel saavelsom til Steen- og andre Kjørsler; sjeldent for Møgvogne; ved enkelte Leiligheder naar Høe hjemkiøres fra vaade Enge.

At see Stude for Ploven er en Sjeldenhed undtagen i den vestre Deel af Onsild Herred, nemlig i Snæbum og Hornum Sogne, hvor nogle Gaardmænd holde hver 2 Stude, og Huusmænd, der her have temmelig stort Areal til Hartkornet, 1 eller 2 Stude til deres Avlings Drift. Ved Trudsholm i Gjerlev Herred bruges almindeligviis 2 eller 4 Stude til Markarbeide. Pløining med Køer er et Særsyn i Amtet; kun Enkelte have i denne Henseende givet et gavnligt Exempel; saaledes driver en Huusmand i Dalbyeneder i Gjerlev Herred sin Avling med 3 Køer; Tvende Parcellister i Nærheden af Skjeringmunkgaard i Østerlisberg Herred dyrke ogsaa deres Lodder ved Hjelp af deres Køer, hvoraf hver holde to.

Tjenestefolkenes Trævenhed er vist for en Deel Aarsagen til, at Stude ikke hyppigere bruges som Arbeidsdyr.

9.

Agerdyrkningsredskaber.

Disse ere hos Bonden endnu de gamle. Den lille jydske Hjulplov med krum Aas bruges almindeligen. Dimensionerne af Ploven, saaledes som den findes paa de fleste Steder, ere følgende: Løbet med Skjæret er i Længden 1 Alen og 4 Tommer; Sulens eller Støttens lodrette Høide 17 Tommer, og Aasens Længde 3 Alen. Som oftest ere Sule og Aas bevægelige; Landsiden aaben; Hjulene, som løbe paa Træarler, meget høie, og beslaaede med Jernskinner. Handlerne ere undertiden ogsaa bevægelige. Muldfjelen bestaaer af et ubeslaget, lige Stykke Bredt, een Alen langt, med en saakaldet Stryger i Enden til at trykke Furestrimlerne ned til Siden. Disse Plove ere ofte særdeles klodsede, dog meest i den sydlige Deel af Amtet. Imidlertid er Constructionen af Ploven underkastet enkelte Modificationer efter enhver Egns Skik.

Hos næsten alle nogenlunde velhavende Bønder træffer man de af Bonden saakaldte Staalplove, d. e. Plove med Løb og Sule af Jern. Disse Plove, som desuden ere meget kortere end de ældre, blive derved lettere end de sidste og fuldkomment skikkede for 2 Heste.

Paa nogle Steder, saasom i Nørre Herred, har man givet Forkjærren en Indretning til at forandre Hjulenes Stilling; foran Axen er nemlig anbragt en Bøile eller Bue af Jern med en halv Snees Huller; i disse stilles Skeden, der ligeledes er af Jern, til høire eller venstre Side, hvorved bevirkes, at Hjulene faae en lige Gang, eller rettere, at Hestenes ulige Ryk jevnes.

De saakaldte Træplove, det er: Plove med Sule og Løb hugne ud af eet Stykke Træ, ere ikke sjeldne i Sønder-Herred;

Skjæret er dog altid af Jern; men den nederste Flade af Løbet er tildeels udfyldt med Smaasteen for at formindske Slidet og spare paa Jernet, af hvilket meget forbruges til Plovenes Reparation i denne Egn, hvor Jordbunden er saa stenet. I de øvrige Dele af Amtet sees sjeldent Træplove. Plovene i Onsild og Nørrehald Herreder ere i Løbet og Aasen noget længere end i andre Egne. Ved disse Plove findes ellers det Særegne, at Søilen, der er af Jern, snoer sig til høire, som om den vilde vise Vei for Furen, men denne Indretning er nok snarere til Skade end til Gavn.

Blandt de forbedrede Hjulplove bør bemærkes en, som er forfærdiget af en Bonde i Egnen syd for Kolind-Sund. Denne Plov udmærker sig ved en overordentlig kort Landside, som gjør at Frictionen ikke kan være stor; den meget spidse Vinkel, Muldfjelen paa denne Plov danner mod Landsiden, og det paa samme anbragte Muldblik, bevirker ogsaa, at Ploven let trænger frem. Dens Dimensioner ere: Løbet 18 Tommer langt, Skjæret 10 Tommer, Muldfjelen 1 Alen lang; Sulens lodrette Høide $15\frac{1}{2}$ Tomme; Aasens Længde 3 Alen; Sulens Afstand fra Stjerterne, som staae lige op, foroven $7\frac{1}{2}$ Tomme og forneden 18 Tommer, altsaa er Stillingen meget skraa. For at give hele Ploven en større Længde og mere Stadighed, er Hullet til Langjernet anbragt i en Afstand af 17 Tommer fra Søilen. Stjerterne ere saaledes indrettede, at Plovmanden gaaer paa Landsiden. Paa Gaarden Ingvorstrup pløies baade med denne og med den Winstrupske Plov; vel har man her fundet, at den sidste, formedelst sin skjønne Muldfjel, bedre vender Jorden, men at derimod hiin af Bonden forfærdigede Plov gaaer lettere end denne.

I en Kroe, kaldet Purhuset, paa Landeveien imellem Randers og Hobroe, bruges 2 Plove, som meget ligne den nys beskrevne. Her har man ogsaa nylig faaet fra Holsteen en Sundevit-Plov, som arbeider ret godt.

Til Skafføegaard har man fra Vensyssel forskrevet en Hjulplov, som man giver meget Bifald; især udmærker den sig ved veldannet Muldplade, Skjære og Langjern.

Paa enkelte Gaarde, navnligen paa Skieringmunkgaard, har man søgt at afhjelpe en vigtig Mangel hos de almindelige jydske Plove, ved at anbringe paa disse en noget hvelvet Muldfjel af Træ.

Som oftest medfører Plovens Indretning i dette Amt, at Pløieren maa gaae i Furen. I denne Henseende gjør dog Egnen norden for Randers en Undtagelse; thi her gaaer Plovføreren sædvanligviis paa Landsiden.

Man feiler neppe ved at antage at de fleste Bønder pløie med 4 Heste. Paa sine Steder, saasom i Sønder Herred, bruges undertiden 6, naar Grønjord pløies. Men muligen er dette mere en Følge af Bondens Skaansomhed mod Dyrene og af hans Omsorg for at faae de yngre oplærte, end af Nødvendighed; i det mindste seer man paa mange Steder ikkun 2 eller 3 Heste for den almindelige jydske Plov, især i den søndre Deel af Amtet.

Svingplovene ere i det Hele taget sjeldne. Kun i Galten Herred begynder man at indsee deres Fortrin; ikke faa Bønder i Herredet, dog især i Voldum, bruge nu disse Plove og paa Gaarden Løistrup haves 5 Stk. deraf. At Svingplovens Brug udbreder sig her, skyldes nok fornemmelig Dannebrogsmand Knudstrup i Røve, som ei blot ved sit Exempel, men ogsaa ved at forfærdige arbeidssparende Agerdyrkningsredskaber af alle Slags til Andre, meget har gavnet Omegnen. Hans Svingplove, som kunne anskaffes for 12 til 13 Rbdlr. Stk., udmærke sig ved en kort Aas (høist 10 Qvarteer lang) og lange Haandgreb; de fordre under de fleste Omstændigheder mindre Hestekraft end de baileyske og ere for Plovkarlen lettere at haandtere.

Til de Steder i Amtet, hvor Svingplove hyppigst bruges, kan og regnes Vivild Sogn i Sønderhald Herred. Ved adskillige Herregaarde og nogle Præstegaarde haves vel Svingplove. Men paa flere af disse Steder staae de ubrugte, fordi Tjenestekarlene saa vanskeligen ere at formaae til at arbeide med disse Plove. Denne Vrangvillie lader sig kun bekjæmpe af den Husbonde, som kan og vil bruge sin hele Myndighed, og ofte kommer han endda ikke videre hermed, naar han ei

selv kan give Exemplet og er den første, der tager fat paa Arbeidet.

Hvor Jorden er meget stenet, finde Mange Svingploven uanvendelig, fordi den saa let lader sig kaste til Siden, naar den støder an mod faste eller endog løse Steen.

Den nordamerikanske Plov er hidtil kun brugt af enkelte Mænd i Amtet, og disse ere nær ved at foretrække den for den engelske Svingplov, fordi den mindre anstrænger Hestene end den sidste. Til andre end forhen velbehandlede Jorder ansees den uskikket, men vinder meget i Brug ved at betynges; dette har Lieutenant Tetens paa Maren Mølle iværksat ved at fylde Rummet imellem Mulfjelen og Landsiden med en passende Steen; Anstrængelsen for den, som holder Ploven, formindskes herved, uden at Arbeidet for Hestene forøges. Efter hans Formening vilde en støbt Jernklods endnu være bedre til denne Brug, naar man kun er vis paa, at Ploven ikke støder an mod store Steen, som den, betynget, mindre let afviger og hvis Stød den neppe kunde udholde. Ubetynget vil det sjeldent træffe at den kjøres i Stykker, da den ikke alene, uagtet sin Spinkelhed, taaler et betydeligt Stød, men ogsaa afviger for enhver nogenlunde stærk Modstand. Nogen Forandring ved Langjernet, som nu, formedelst sin lodrette Stilling, ikke er i Stand til at skyde de Rødder eller andet, som saa let samle sig derpaa og gjøre det nødvendigt at udløfte Ploven af Jorden, er ogsaa anseet gavnlig. Ved at give Langjernet mere skraa Flugt kunde maaskee denne Hindring hæves og muligt Plovens Stadighed forøges.

En dygtig Smed i Sødring Bye, Gjerlev Herred, har i nogen Tid opholdt sig i Kjøbenhavn for at lære den rigtige Omgangsmaade med at beslaae forbedrede Agerdyrkningsredskaber. Ved hans Hjelp har Lieutenant Tetens i de sidste Aaringer ladet forfærdige adskillige nordamerikanske Plove, som Landhusholdningsselskabet har anvendt til Uddeling. Ønskeligt var det, om der i Landets forskjellige Egne gaves Værksteder for slige Redskabers Forfærdigelse; disse kunde da haves med langt mindre Besværlighed og Bekostning end hidtil, da de i Almindelighed maatte forskrives fra Hovedstaden. Paa Maren

Mølle gaae to Heste for den nordamerikanske Plov; derimod bruger en Bonde i Voldum kun een Hest for den, og Skolelæreren i Harritzlev ved Randers har ligeledes med een Hest og denne Plov forrettet al Pløining paa sin Lod.

En særegen Slags Plove har man indrettet paa Gaarden Løistrup, nemlig saakaldte Klodsplove, hvilke her med megen Nytte bruges til at brække Hedejord med. Egentligen ere de ei andet end Svingplove, paa hvilke er anbragt en svær Træklods, som udfylder hele det nederste Rum af Bagploven og hvis Hensigt er at holde Ploven i Jorden formedelst sin Tyngde. Muldfjelen er udskaaren i selve denne Klods, hvis forreste Deel tjener istedet for Sule. Naturligviis ere disse Klodsplove sværere end de sædvanlige Svingplove, men dog saa vel indrettede, at de kun udfordre 3 Heste, selv til de raaeste Hedejorders Opbrydning.

Harverne ere forskjelligt indrettede. I Sand-Egnene har sædvanligen den ene halve Deel af Harven Jerntænder og den anden halve Trætænder; kun i de Egne, der have tunge lerede Jorder, bruges Harver, som ere heelt forsynede med Jerntænder. I de nordlige Herreder ere Harverne større end i den sydlige Deel af Amtet; hver Halv-Harve bestaaer der af 6 Harvebuller, og kan saaledes omspænde et temmelig stort Rum.

Brakharver haves ved nogle Herregaarde, meest i den søndre Deel af Amtet; de bruges som oftest efter første Pløining, paa stærke Jorder, og trækkes af 4 Heste, langs med Furen, for at brække den, førend Rundharven kan anvendes. Den sidste, som har 3 Buller til $2\frac{1}{2}$ Tommes Tykkelse, og almindeligen kun trækkes af een Hest, bruges ved Vosnæsgaard, Skieringmunkgaard, Hessel, Katholm, Lykkesholm, o. fl. Steder, og vil vist blive meer og meer almindelig for sin gode Virknings Skyld, naar man ved længere Erfaring taber Frygten for at Hestene derved ødelægges.

Efter en Beskrivelse af Schwertz i dennes belgische Landwirthschaft, forfærdiger Dannebrogsmand Knudstrup den saakaldte belgiske Brakharve, som har vundet stor Yndest og hvis Brug saare meget udbreder sig, især i Galten Herred.

Dette Redskab bestaaer af 4 Harvebuller, som ere 9 Qvarteer lange og forenede ved 2 Rammer og 2 Harvesteer af 10 Qvarteers Længde. Harven har 28 Tænder, nemlig 7 i hver Bulle; disse Tænder ere runde og stillede i en skraa Vinkel af 45° og saaledes, at deres Spidse vender imod det ene Hjørne af Harven. Af det nysanførte sees, at Harvens Vidde er 1 Qvarteer større end dens Længde, hvilket er nødvendigt for at hver Tand kan drage sin egen Ridse. Stillebøilen, som kan fløttes fra det ene Hjørne af Harven til det andet, bestaaer af et smalt, fladt Stykke Jern med 4 til 5 Huller, i hvilke Harvekrogen anbringes, alt efter Hensigten; saaledes at i jo større Afstand Krogen er anbragt fra Hjørnet, des ustadigere er Harvens Gang, da den derved faaer en mere dinglende eller stødende Bevægelse. Naar man kun vil harve let, heftes Krogen paa et af Harvens bageste Hjørner, saa at de skraae Tænder vende med Spidserne bag ud. Til Harvens Beslag bruges 3½ à 4 Lpd. Jern, hvoraf dog den største Deel maa være af det firekantede Stangjern. Denne Harve skal især være skikket til at udrødde Qvækrødder.

Tromlen var i den største Deel af Amtet indtil for faa Aar siden et sjeldent Redskab, som for det meste alene fandtes ved Herregaarde og enkelte Præstegaarde, hvorfra Bønderne undertiden erholdt det tillaans. Men nu begynde de at ynde det, og i flere Egne er Tromlens Brug paa de sidste Aar bleven mere almindelig. Præsten i Udbyeneder, Hr. Bie, blev ved de tørre Somre foranlediget til at anskaffe en Tromle, og snart fulgtes Exemplet, saa at enhver af de omliggende Byer nu har een eller flere. Endnu i Aaret 1822 gaves ikkun 2 Tromler i Støvring og Mellerup Pastorat; det følgende Aar anskaffedes 2de i Annexet, og i Hovedsognet er siden anskaffet 4; fire Gaardmænd ere i Fællig om hver. I Sognene nærmere Randers skal det være almindeligt at tromle Sæden. I de østlige Herreder er Tromlen hidtil afbenyttet mindst; saaledes bruges den neppe af 1 blandt 10 Bønder i Sønder- og Mols Herreder. Derimod har den allerede i længere Tid været brugt i den sydlige Deel af Østerlisberg Herred af enhver Gaard- eller Boelsmand til al Vaarsæd. Ved de i denne

Egn bedst drevne Jordbrug har man befundet, at Bygget, som der stedse saaes efter 3 Pløininger, i tørre Somre staaer Fare for at mislykkes, fordi den stærke Bearbeidning, man maa give Leerjorden med Harve, Tromle og undertiden Kølle for at knuse Leerklumperne, gjør Jorden for løs, hvorved den fornødne Fugtighed til Sædens Spiring bortdunster. For at forhindre dette, har man brugt Tromlen strax efter den anden Pløining — sidst i April eller først i Mai — og havt det ønskelige Held, at ei alene Fugtigheden er bleven conserveret, men ogsaa Jordens Skjørhed fremmet.

Paa lette og for Vinden meget udsatte Jorder er det, ifølge Fleres Erfaring, raadeligst at opsætte Tromlingen indtil Sæden er opløben; thi skeer Tromlingen forinden, vil en nogenlunde stærk Blæst i et tørt Aar foraarsage mere Skade paa det tromlede end paa det blot harvede Stykke.

Exstirpatorer bruges paa enkelte Herregaarde, saasom Løistrup, Skieringmunkgaard, Rugaard, Sødringholm; ligeledes ved Krostedet Purhuset, af Kjøbmand Bay i Mariager, i Udbyeneder Præstegaard, ved Maren Mølle. Paa sidste Sted nedbringes i Almindelighed al Vaarsæden dermed. Man erkjender, at meget Arbeide undgaaes ved at lade denne Exstirpering træde i Stedet for Foraarspløiningen, hvorved man tillige, især paa lette Jorder, kan love sig en bedre Afgrøde. Iærdeleshed vil man, ved at undgaae Foraarspløining, i de fleste Tilfælde finde Klagen over, at Jorden ved Vexeldrift bliver for løs, ugrundet.

Paa Rugaard bruges en Vandgrøfteplov.

Hyppeploven bliver meer og meer almindelig, eftersom Kartoffelavlen udbreder sig. I de Egne, hvor denne er ret i Gang, benytter man sig alene af dette Redskab til Kartoflernes Hypning.

Til de nyere Redskaber, som Dannebrogsmand Knudstrup forfærdiger, kunne henregnes Muldskuffen og Markøren. Hiin benytter han til Agres Jevning, efterat Jorden først er løsnet med Spade eller Plov; den er omtrent een Alen bred og til een Hest. Markøren er indrettet efter en af ham selv udfunden Construction, og ligner næsten en Slæde; den tjener

istedetfor Snoer ved Kartoflernes Lægning; ved Siden af en af Gængerne (i samme Afstand fra den, som begge Gængerne ere fra hinanden) er anbragt en bevægelig, tilspidset Pind, ved hvis Hjelp Ridserne, hvorefter Kartoflerne skulle lægges, aftrykkes.

Nogle af de Mænd i Galten Herred, der bruge Svingplove, have til disses Transport anskaffet smaae Slæder, omtrent 1½ Alen i Længden og af en høist simpel Indretning. Ploven sættes opret derpaa, og holdes fast ved en Art Bøile eller Tverstykke, som er anbragt bag paa Slæden. — Disse Slæder fortjene megen Anbefaling, da de lette Plovens Transport og altid kunne følge den, fordi de ikke, saaledes som Vognene, have anden Bestemmelse.

Steenvogne haves ved flere større Gaarde, og ere almindeligen af følgende Indretning: Vognen har 4 Hjul, hvoraf de bageste ere endeel større end de forreste; hine have 2¼ Alen i Diameter; Afstanden imellem den forreste og bageste Axel er 4½ Alen; For- og Bagvognen forenes ved en Bom, der er krum, med Bøiningen vendt opad, for at give Plads til Stenene; Enden af Bommen er af Jern og skydes ind i den forreste Axel, hvor den ved en Jernbolt befæstes. Imellem Hjulene er anbragt et Lad af Træ, 6 Alen langt, som hænger i Jernlænker, og hvorpaa Stenene hvile; det maa derfor være stærkt, og bestaaer af 2 tykke Stykker Eeg eller Bøg, som ved Tvertræer forenes med hinanden i en Afstand af en Alen. Naar Stenene skulle paalæsses, løftes Bommen; derved synker den nederste Axel, og Laddet kommer til at ligge paa Jorden; naar Stenene ere paalæssede sænkes atter Bommen, og fæstes til den forreste Axel; Laddet hæver sig da igjen.

Bøndernes Vogne ere i Almindelighed meget korte og snevre, og Træfælger bruges af de Fleste til dagligt Brug, især i de ringere Egne. Det er en stor Sjeldenhed at see en Kurvefadning, da endog Folk af de høiere Stænder kjøre i Fjellevogne.

Et i den østre Deel af Amtet meget brugeligt Redskab er den Træramme (Skrav kaldet), som lægges ovenpaa Lætter-

ne, naar Høe eller Korn hjemages, og som med Endestykkerne hviler tversover Haverne, hvortil den fastbindes. Ved Hjelp af denne Ramme, som er meget bredere end Vognfadningen, kunne Læssene være større, uden at dog noget af Høet eller Kornet tabes under Hjemagningen eller tilsøles af Hjulene, om end Veiene efter stærk Regn ere fugtige.

10.

Raae eller uopdyrkede Jorder.

Af de jydske Amter er Randers Amt det, der, næstefter ny Aarhuus-Amt, har den mindste Deel af uopdyrkede Hedejorder. Forholdet imellem disse og Ploielandet er omtrent som 1 til 13. Derfor er og Randers Amt — med Undtagelse af hiint frugtbareste af Jyllands Amter, Aarhuus Amt, — det meest befolkede.

Hedestrøgene ere temmelig adspredte; thi, naar man undtager det lidet Rougsøe Herred, hvor alt er opdyrket, afvexle de forresten med Ploielandet ogsaa i de ellers frugtbare Egne. Saaledes ere Østerlisberg og Galten Herreder ikke fri for Hede; i det første Herred indtager den enkelte Strækninger især af Hornslet, Todberg og Medelbye Sogne; i det sidste findes ikke faa Hedejorder, især i Haslum, Galten, Vissing, Hadberg og Odum Sogne; i Galten Herred udgjøre de vel i det Hele $\frac{1}{5}$ eller $\frac{1}{6}$ Part imod Agerlandet. Disse Jorder, som i Galten Herred for det meste bestaae af en stiv og seig Leer, i Østerlisberg Herred derimod meer af en sandblandet maaragtig Bund, med et tyndt, tuet, hullet og ujevnt Overlag med mange sure og kolde Vandstader, benyttes næsten ene til Græsning for Stude og Ungqvæg; eller hvor Overlaget er noget tørveagtigt, skjæres Fladtørv til Brændsel. Vel ere i de senere Aar enkelte Pletter af disse Hedejorder, især i Galten Herred, bragte under Ploven, og nogle faa Huse opførte hist og her. Men disses Besiddere, manglende al Kraft og Kundskab til en saadan Opdyrkning, søge blot paa en kummerlig Maade at aftvinge Jorden nogle Halme, indtil det tynde Muldlag er saa udsuet, at for det første intet mere kan frembringes herpaa. Intetsteds sees her Spoer af en ordent-

lig planmæssig Rødning, Planering og Opdyrkning. Kun at afknibe de enkelte bedre Pletter lidt Straae til at overfodre og sultføde en Koe, et Par Faar og stundom en ussel Hest, er hine fattige Beboeres eneste Stræben.

Af Hedejorderne i Sønder og Mols Herreder er den største Deel opdyrket. Derimod henligge ikke ubetydelige Hedestrækninger uopdyrkede i Sønderhald Herred og især i Nørre Herred. Vel opbrydes nu og da nogle Pletter i disse Heder, men da de for største Delen ere af høist ringe Beskaffenhed, nemlig magert Sand med et tyndt Maarlag, saa er der kun lidet Haab om, at disse Heder nogensinde ville ganske forsvinde.

De fleste Hedejorder findes dog i den nordlige Deel af Amtet, fornemmelig i Onsild og Nørrehald Herreder. Næsten hver Bye har her et større eller mindre Areal Hede. Disse Hedestrækninger ere vel i temmelig raa Tilstand og paa sine Steder meget ujevne, men deres Grundbeskaffenhed synes dog ofte at være ligesaa god som de allerede opdyrkede Jorders, hvorfor det, under heldigere Conjuncturer, sikkert vilde lønne Umagen at forvandle dem til Ploieland. Ogsaa findes Spoer af, at de i ældre Tider have været under Dyrkning. I de sidste 30 Aar have her ingen Opdyrkninger af nogen Betydenhed fundet Sted, rimeligviis fordi man i det temmelig betydelige Areal af dyrkede Jorder allerede har mere Agerland, end man under nærværende Driftsmaade kan tilstrækkeligen gjøde og bearbeide, saa at Opdyrkning neppe her vil kunne fremmes uden ved Parcellering og Oprettelse af nye Steder eller Gaarde. Men da Udparcellering kun lidet er afbenyttet i disse Egne, seer man altsaa heraf en Grund til disse betydelige Heders nærværende Tilstand. Som underordnede Aarsager kunne ansees Nødvendigheden af Hedernes Benyttelse til Brændsel og til Faaredrift. Fremmedes deres Opdyrkning meget, da kunde maaskee opstaae Forlegenhed for Ildebrændsel, hvis man ikke tillige anlagde Skov paa de Strækninger, der vare mindre skikkede for Ploven.

Hedejordernes Forberedelse til Sæd skeer sædvanligen ved at afbrænde og nedpløie Lyngen. Derefter paaføres Mergel,

undertiden 30 til 40 Læs paa en Tønde Land, eller og Kalk, hvor denne haves, i Forening med lidet dyrisk Gjødning. Dyrkningsmaaden er da omtrent den samme som anvendes paa de af de dyrkede Agre, der ansees at være for ringe til at bære Byg. Det første Aar saaes, efter endnu en Pløining, Boghvede, undertiden Havre; dernæst tages een eller to Rugkjerve, stundom vel ogsaa et Par Havrekjerve.

Det er beklageligt, at man ved slig Opdyrkning af raae Jorder sjeldent tænker paa at give disse nogen varig Forbedring, men snarere blot søger at aftvinge dem den liden Kraft, de besidde; thi at optage saadanne Jorder, for igjen om faa Aar at lade dem tilgroe med Lyng, er ikke ualmindeligt. Enten blive de da atter for bestandigen Hede, som de før vare, eller man tager om en halv Snees Aar paa ny nogle Kjerve deraf; men at Afgrøden kun kan blive ringe efter en saadan Fremgangsmaade, er let at indsee. Blandt de Misgreb, som ere sædvanlige ved Hedejords Opdyrkning, hører Mergelens Misbrug, hvor man har dette Forbedringsmiddel til sin Disposition. Et mærkeligt Exempel herpaa kan hentes fra Jeberg Bye i Galten Herred, hvor Bønderne i henved en Snees Aar paa en Hedelod uafbrudt afverlede med Havre og Byg efter Mergling, saa at Jorden naturligviis omsider ganske udmagredes. Aarsagen til, at den saa længe holdt sig i nogenlunde Kraft, var den, at der fra en Høi, som omgiver bemeldte Lod, Tid efter anden var nedskyllet en Mængde frugtbar Muld.

De mere eftertænksomme Landmænd lade derimod ikke deres opbrudte Hedejorder hvile saalænge til de igjen tilgroe med Lyng, men indtage dem i Drift tilligemed deres øvrige Jorder, især da de ere af den Formening, at de unge Lyngplanter tære paa Jorden medens de voxe. Vel ere de opbrudte Hedejorder frugtbarest i første Omgang, og de kunne endog da yde rigere Afgrøder end de gamle dyrkede Marker, hvilket vel forleder Mange til, som ovenmeldt, for bestandigen eller dog for en rum Tid igien at udlægge deres Hedelodder, naar disse have baaret nogle Kjerve. Frugtbarheden aftager

dog kun i samme Forhold, som man ved en upassende Behandling udsuger den opbrudte Jord. Kunde og vilde man drive Merglingen planmæssigt, og ved et rigtigere Sædskifte sikkre sig tilstrækkelig Gjødning, da skulde man vist sjeldent fortryde at have anvendt Arbeide paa raae Jorders Forvandling til varigt Pløieland. Erfaringen har viist, at endog Lyngheder af ringe Beskaffenhed, f. Ex. med et sidt, tørveagtigt Jordsmon af ikkun 4 til 5 Tommers Tykkelse og med Sand til Underlag, ere blevne meget frugtbare, efterat være forberedte til Sæd ved tilstrækkelig Pløining og hensigtsmæssig Grundforbedring. Blandt andet kan herpaa hentes et Exempel fra Rugaard. Af en til denne Gaard hørende Hede med 3 til 4 Tommer tyk Tørvebund og med reen Strandsand til Underlag, er efterhaanden opdyrket omtrent 50 Tdr. Land, saa at denne Jord bærer god Rug og Boghvede; men sjeldent har man kunnet besaae noget Stykke før 3 eller 4 Aar efterat det første Gang var pløiet; thi Tørvejorden er aldeles ufrugtbar, og tillige saa uopløselig, at den først efterat være pløiet og harvet flere Gange aarligt i 3 Aar smuldrer og blander sig med Sandet. Dog kan Mergel forkorte Opløsningstiden eet Aar. Af denne Hede brækkedes 4 Tønder Land i Vinteren 1821-1822, og under den tørre Tid i den paafølgende Sommer sattes Ild paa de oppløiede Furer, som brændte temmelig godt. Vel blev Tørvejorden ikke heelt fortæret af Ilden, skjøndt denne blev vedligeholdt i 3 Dage og Nætter, men blev dog derved saa skjør, at da en Brakharve siden efter sattes derpaa, lod den sig for det meste harve ud i Muld. Endnu haves intet endeligt Resultat af dette Forsøg, da den Jord, hvorpaa det foretoges, hidtil ikke havde baaret Sæd. Paa mange Hedejorder kunde ogsaa med Held saaes Byg, naar Mergel behørigen anvendtes.

Har man tilforn hist og her med temmelig Iver drevet Opdyrkningen af Heder, saa synes denne Iver i den sildigere Tid at være meget kjølnet, og herover kan man vel ikke undre sig; thi om end ei andre Hindringer ligge i Veien for denne Sag, saa maa det dog erkjendes, at dette Arbeide er

lidet lønnende i en Tidspunkt, da Kornproductionen giver saa ringe Udbytte.

Til de faa Steder, hvor man endnu beskjeftiger sig med at opbrække Hedejord, hører Gaarden Trinderup i Onsild Herred, hvor aarligen opdyrkes 5 til 6 Tdr. Land. Hidtil er her saaledes indvundet fra Heden omtrent 50 Tdr. Land. Den Fremgangsmaade, som ved denne Opdyrkning følges, er noget forskjellig fra den ellers almindelige. Man brænder nemlig ikke Lyngen, men slaaer den af, hvilket her ansees fordeelagtigere, deels fordi Asken dog som oftest flyver bort inden den kan nedpløies, og deels fordi det Græs og Mos, som findes i Bunden af Lyngen, ved at nedpløjes og raadne, efterlader mere Muld, end naar det udsættes for Ildens Virkning. Jorden pløies da gjerne om Efteraaret og ligger saaledes til næste Efteraar, da den atter pløies; nu paaføres Gjødske, og efter endnu een Pløining tilsaaes Jorden med Byg, som lykkes bedre end Boghvede og Havre, uagtet Jorderne dog ere temmelig lette. Sædskiftet og Behandlingen er derpaa aldeles ligesom paa den allerede dyrkede Jord.

At anvende Brak ved Hedejords Opdyrkning hører iøvrigt til Undtagelser. Bønderne i Vissing, Galten Herred, have forsøgt denne Maade. I den brakkede Hedejord, der var leersandet med et qvæget Underlag, saaede de først Rug, dernæst Havre.

Ingensteds er Hedejords Opdyrkning foretaget uden i Forbindelse med allerede bestaaende Avlsbrug. De Smaasteder, som hist og her ere etablerede paa Heden, skylde hine deres Tilværelse; thi naar en Hytte der er opført, saa er den dertil henlagte liden Hedelod opdyrket ved fremmed Hjelp. Paa saadanne Smaasteder holdes meest Faar, som baade Vinter og Sommer søge deres væsentligste Næring i Heden.

Foruden Hederne gives i Randers Amt en betydelig Deel raae Jorder af en anden Art, nemlig Kjærstrækningerne. I hvad Tilstand disse befindes, og hvorledes de benyttes, er alt i det Foregaaende omtalt.

11.

Saaesæd.

Amtets Beboere sørge med Omhu for at skaffe sig reent og godt Sædekorn; ja denne Gjenstand er maaskee blandt de Dele af Agerbruget, hvorpaa man i en Række af Aar har henvendt fortrinlig Opmærksomhed. Ved Kornets Indagning hensættes sædvanligen det bedste og reneste for sig selv, og deraf tages Sæden. Naar man, formedelst en mislykket Afgrøde eller af andre Aarsager, ikke kan eller vil benytte det Hjemmeavlede til Udsæd, sørger man for at faae denne andensteds fra; men desværre savner Bonden ofte Evne til at kjøbe godt Sædekorn.

Snevre Kasteloer og Mangel paa gode Renseredskaber lægge vel og ofte Hindringer i Veien for at Bonden kan faae reen Sæd. Det var vist godt, om han kunde overkomme at bygge Skure eller Halvtage til Kasteloen; thi det bedre og det slettere Korn kan ikke tilbørligen blive adskilt, formedelst for korte Kast.

I de lerede Egne erholdes som oftest Sæderugen, ved Kjøb eller Ombytning, fra de sandige Egne. Saaledes give Bønderne i Rougsøe Herred 2 Tdr. Sædehavre for 1 Tde. Saaerug fra Nørre Herred. Den Rug, som avles paa Sønder Herreds skarpe sandige Jorder, er især fortrinlig god, og blev derfor tilforn meget søgt til Saaesæd. Handelen med Sæderug var en af de vigtigste Erhvervskilder for dette Herreds Beboere, som endog havde et Slags Monopol derpaa. Men ved en omhyggeligere Dyrkningsmaade, især ved Indførelse af Brak og Provstierug, ere nu andre Egne, som før hentede deres Sæderug fra Sønder Herred, selv i Stand til at forsyne sig hermed, saa at denne Handel nu er meget indskrænket, hvorved Herredets Beboere have tabt betydeligt.

Den Mand, som før afsatte 100 Tdr. Sæderug, sælger nu neppe 3 Tønder. Fra Rugaard afsættes dog endnu aarligen omtrent 100 Tdr. Sæderug, endog til længere bortliggende Egne. Medens Sæderugen fra Sønder Herred var meget søgt, blev i Almindelighed Sæden luget; ja, Vigtigheden af at frembringe reen Rug var endog da saa erkjendt blandt Bønderne, at de aarligen kort før Høst holdt Syn paa hver Mands Ager; den, som da befandtes at have meget ureen Sæd, maatte give Mulct, hvis han ikke strax sørgede for, at Ukrudet blev luget af Ageren.

Denne Skik har endnu vedligholdt sig i Thorsager, som er en af de Byer, der især vare berømte for deres gode Sæderug; men forresten synes Ligegyldighed for denne vi[illegible]ige Sag meer og meer at indsnige sig blandt Bønderne i Egnen, og man seer nu her megen Klinte mellem Rugen, skjøndt det dog ikke er ualmindeligt at luge Saaesæden.

Bønderne paa Mols tage deres Sæderug fra Afgrøden af deres Sandmarker; Rugen er her af den almindelige danske, og udmærker sig ved sit korte Straa og sine smaae Vipper, men den synes dog at buske sig stærkere end Provstierugen, og staaer derfor som oftest tættere end denne.

12.

Dyrkning af mindre almindelige Sædearter, Foder- og Handelsplanter.

I de senere Aar har Provstie-Rugen meget udbredt sig i den største Deel af Amtet og vundet saa stort Bifald, at den er på Veie til at fortrænge den danske Rug. Paa Mols samt i Nørrehald og Onsild Herreder, holder man sig dog endnu næsten udelukkende til den sidste. Men forresten er det en Sjeldenhed at see anden Rugart end Provstierugen dyrket ved Herre- og Præstegaarde, og den finder meer og meer Indgang blandt Bønderne.

I de gode Sogne i Gjerlev Herred avledes forhen ingen Rug; Beboerne maatte kjøbe Brødrugen eller tilbytte sig den for Sædehavre. Men Provstierugen, som nu er indført her, lykkes saa fortrinligt, at de endog have til Salg deraf.

Ikkun i Galten og Østerlisberg Herreder har St Hans-Rugen udbredet sig i den sildigere Tid, men den yndes langt fra ikke saameget som Provstierugen.

Ved enkelte store Gaarde, saasom Vosnæsgaard og Clausholm, dyrkes gjerne en heel eller halv Vang med Vinter-Hvede. Bønderne dyrke i Almindelighed ikke denne Sæd. Meest udbredt er dens Dyrkning i de gode Byer norden for Randers Fjord og paa de stærke Jorder i Galten Herred. Men da man her sjeldent behandler Hvedeagrene tilbørligen, og ikke er meget nøieseende med at faae reent og godt Sædekorn, saa er Afgrøden som oftest kun slikket for Brændeviinskjedlen. Paa Randers Kjøbstædjorder indtager Hveden en betydelig Plads i Sædskiftet da man her sjeldent saaer Rug. Ogsaa paa Grenaae og Hobroe Byejorder tiltager Hvedens Dyrkning.

De fleste Landmænd udenfor Bondestanden dyrke nu toradet Byg forsaavidt deres Jorder ere passende dertil. Ogsaa en og anden Bonde, især i den bedre Egn, giver dette Fortrinet for det sexradede Byg. Dog er der Andre, som ikke ynde det toradede, fordi de ansee Straaet deraf som mindre tjenligt Foder. Udentvivl har Skattekornsleverancen fornemmelig givet Anledning til Dyrkningen af det toradede Byg, da man vanskeligen kunde levere sexradet Byg af tilbørlig Vægt. Til Randers Amtstue leveres aarligen af toradet Byg omtrent 15 til 1600 Tønder.

Ved Gaarden Hessel ved Grenaae har man begyndt at saae af den sorte Marskhavre i nogle opdyrkede Kjær. For en 20 til 30 Aar siden dyrkedes paa Løvenholm og Sørvad tyrkisk Havre (avena orientalis); ligesaa i Rougsøe Herred, især ved Estruplnnd; men den fandt ei Bifald længe, fordi Kjernerne vare meget tilbøielige til at falde af; den gule korte Havre, som endnu findes i Omegnen af Randers, menes at stamme derfra. Forresten er den saakaldte Blandingshavre (halv hvid, halv graa) meest udbredt. — Imidlertid dyrkes i nogle Byer i Gjerlev Herred, saasom i Gjerlev, Hald og Stoubye, af den store hvide Havre, hvormed de forsyne de omliggende Egne til Saaesæd. Ved flere Aars Dyrkning bliver den graa og udarter.

I de gode Sogne paa Mols ere Erter en Hovedsæd; Bonden besaaer her en heel Vang dermed, skjøndt Afsætningen af Erterne i den sildigere Tid skal være aftagen. Bønderne ere her omhyggelige for at faae gode Erter til Udsæd, i hvilken Hensigt de graae Erter pilles fra. Det er kun de hvide eller saakaldte Kaage-Erter her dyrkes. Medens Bønderne i Sønder-Herred have en næsten overdreven Forkjærlighed for Ertesæden, som de ofte høist upassende anbringe i Sædskiftet, og som de dyrke om de end have nok saa ringe Jord, er man derimod i Galten Herred meget tilbage med denne Sæd, hvilken her ikke dyrkes i den Mængde eller er af den Qvalitet, som den kunde og burde paa denne Egns fortrinlige Jorder. Aldrig er her en heel Indtægt besaaet hermed, men kun enkelte Agre og Jordstrimler.

Det samme gjelder om **Vikkeavlen**, som i det hele er høist indskrænket. Med saare faa Undtagelser dyrkes ikkun Vikker hist og her i det Smaa til Blandingsfoder. At Bælgsæd aldeles ikke bruges i de lerede Strøg norden for Randers Fjord, viser, hvilken Magt gamle Vaner kunne have.

Der gives nok ikke mange Egne i Landet, hvor **Kartoffelavlen** har fundet saa villig Indgang, som paa visse Steder i Randers Amt. — Tallet paa de Landmænd i og udenfor Bondestanden, som dyrke Kartofler i Marken og i det Store, er ikke lidet og forøges med hvert Aar; thi meer og meer overbeviser man sig om Fordeelagtigheden af denne Vært baade som en gavnlig Foderplante og som en forberedende Frugt. Det er især øiensynligt, hvormeget de Exempler have virket, som ere givne paa Vosnæsgaard, Skafføegaard, Amaliegaard, Rugaard, Meilgaard, paa Præstegaardsmarken i Mariemalene, og flere Steder. I 1824 blev ved Rugaard lagt 100 Tdr. Kartofler. — Velbehandlede smaae Kartoffelagre kan man nu see i flere Landsbyer i Galten-, Østerlisberg- og Sønder-Herred, Sønderhald- og Nørre-Herreder. At Kartoffelavlen udbreder sig saa meget i det sidstnævnte ringe Herred, er især høist glædeligt; den bidrog meget til at afhjelpe den Forlegenhed, som den maadelige Kornhøst i Aarene 1821 og 1822 her frembragte; Kartofler udgjorde da mange Fattiges fornemste Føde; ja man bagte endog Brød af Kartofler og Rug, hvilket fandtes meget velsmagende, men noget udriiere end Brødet af Rug alene.

I Galten Herred gives nu flere Bønder, hvis aarlige Kartoffelafgrøde pleier at udgjøre 500 til 800 Tønder.

I ingen Landsbye i Amtet er Kartoffelavlen saa vidt dreven som i Voldum. Ogsaa Vivild Bye udmærker sig i denne Henseende.

Men uagtet Amtets Bønder saaledes, hvad Kartoffeldyrkningen angaaer, ikke mangle gode Exempler, givne dem af deres Jevnlige, saa er det dog langtfra, at Mængden herved er vakt til Efterfølgelse; thi om end en og anden begynder at dyrke Kartofler i Marken, nøies han dog som oftest med ikkun at lægge et Par Skjepper hist og her i en Agerende og sjeldent pleies de endda saaledes, at de komme ham til synderlig

Nytte. Meest forsømt er Kartoffeldyrkningen i de 4 Herreder norden for Randers. I denne Egn dyrkes alene Kartofler i nogen Mængde ved Dronningborg- og Maren-Møller, samt af Præsterne i Udbyeneder og i Støvring, og af et Par Bønder, den ene i Gjerlev, den anden i Kastbjerg.

Hvor man fodrer Køerne med Kartofler alene, har man vel bemærket at Smørret bliver hvidt og magert, men at det dog ret godt kan staae ved Siden af andet Vintersmør. — De Mænd, som dyrke Kartofler i det Store, fede aarligen nogle Høveder med disse.

Dyrkningen af **Rotabage** er indført ved enkelte Avlsbrug, især i Galten Herred. Naar Roden ved Udplantningen dyppes i en Blanding af Mergel, Koegjødning og Vand, er Kaalraben altid voxet frodigen uden at man har havt nødig at vande den. Ved Fodring med denne Jordfrugt har man gjort den uforklarlige Jagttagelse at Melk og Smør faae i et Aar Afsmag derefter, i et andet ikke, skjøndt Kaalraben er given i lige Mængde. Fodres meget stærkt dermed, giver den altid Afsmag, men brugt vexelviis med Kartofler, er Melken fri derfor. Kaalrabi æde Kreaturerne forresten med Graadighed, selv om den er bedærvet.

I Sandegnene, hvor enkelte Mænd udenfor Bondestanden først have gjort en Begyndelse med at dyrke **Spergel**, lader det til som om denne Foderurt finder Yndest ogsaa blandt Bønderne, af hvilke Nogle efterfølge det givne Exempel ved at saae lidet Spergelfrøe. — Nørre Herred samt Egnen omkring Mariager ere de Steder, hvor Spergel dyrkes hyppigst, og man synes her at komme til Overbeviisning om, at den kan anvendes som en vigtig Mellemsæd, og at den i de magrere Egne er et fortrinligt Surrogat for almindeligt Foder. Ogsaa paa Skafføegaard og paa Præstegaardsmarken i Thorsager har man forsøgt Spergelen. Paa første Sted var omtrent 3 Tdr. Land besaaet dermed i Aaret 1824. Det er paafaldende, at dens Dyrkning ikke er mere udbredt, da den ofte i Mængde findes vildtvoxende imellem Vaarsæden. Forresten vidner Erfaringen tilfulde om, at Spergelen, ligesaalidet som andre Planter, er i Stand til at modstaae de skadelige Virk-

ninger, som langvarig Tørke yttrer paa de sandede Jorder og disses Afgrøder.*)

Med **Rapsavlen** har man ved et Par Herregaarde begyndt i det Smaa. Men kun ved Vosnæsgaard dyrkes Raps i det Store; her anvendes en halv Indtægt dertil. Paa faa Steder er vel og Jorden saa skikket for denne Sæd, som netop her.

Til egen Brug dyrkes **Hørren** overalt, hvor tjenlig Jord dertil haves, men i de ringere Egne vil denne Plante sjeldent trives og bliver undertiden neppe fingerlang; dens Dyrkning er derfor meget indskrænket i Sønder-, Sønderhald- og Nørre-Herreder, ihvorvel det synes at Bonden i disse Egne ikke mangler Sands for Høravlen, hvortil han gjerne afbenytter side Agerender eller Pletter i Haven; der saaes høist et Par Skpr., men neppe af hver tredie Bonde og i det Hele med lidet Held. — Paa de bedre Strøg norden for Randers er Høravlen ikke ubetydelig; her saaer en Bonde gjerne 2 til 4 Skpr. Hørfrøe, og sælger af Hørlærred circa 50 Alen og af Blaarlærred 25 Alen; faa mindre, men mange mere. Hørren saaer man sædvanligen her efter 2 Pløininger i den Vang, som er indtagen og gjødet til Byg, skjøndt man vil have erfaret, at den Hør, hvortil der er gjødsket, ikke bliver saa stærk i Taven, som den ugjødede.

I Galten Herred dyrkes Hør ikke blot til egen Brug, men ogsaa til Salg, saavel af Frøe som Tave, den sidste undertiden spundet i Garn eller forarbeidet til Lærred. Vissing Sogn er især bekjendt for sin Høravl. Enhver Gaardmand saaer her fra 4 Skpr. til en Tønde Hørfrøe aarligt; Hørren behandles paa almindelig Viis, dog har man til Frøets Rensning begyndt at bruge Pergamentssold. I et godt Aar kan en Bonde her avle en Snees Lispund Hør, hvoraf da det halve sælges. Det

*) Spergelen, sem før var meget almindelig paa Alhedens Colonier, i Karup Sogn, o. fl. St., gaaer her mere og mere af Brug, da der paastaaes, at den udmagrer Jorden. Desuden giver den kun lidet Udbytte, især i tørre Somre, og er vanskelig at bjerge, hvorfor Sandmarksdyrkeren vist gjorde vel i at foretrække andre Foderurter, som ere mindre mislige.

Vissinger-Hørfrøe søges begjerligen til Sæd i Egnen. Om Foraaret, før Bygsæd, falbydes Hørfrøe ved ugentlige Markeder i Randers. Det meste deraf falholdes imidlertid af Sønderlyng Herreds Beboere, hvilke lægge særdeles megen Vind paa Høravl. I den frugtbarere Deel af Østerlisberg Herred dyrker gjerne hver Bonde Hør til første Kjerv i omtrent den halve Indtægt; til en Gaard paa 6 à 7 Tønder Hartkorn saaes almindeligen 8 til 10 Skpr. Hørfrøe efter to Pløininger, men uden Gjødning, som Erfaringen har viist at give en grovere Hørtave, meget Ukrud, og at medføre Leiesæd; den gjødede Hør forbrænder og let i tørre Somre. Skulde Gjødning anvendes med Held til Hør, da mener man at den burde udføres og spredes om Efteraaret eller Vinteren paa Grønjorden, og denne da om Foraaret kun gives een Pløining. Hørren vilde da upaatvivleligt faae en frodig Vært og Ukrudet ei komme saa hyppigt som i mere bearbeidede Jorder. — Productet, som sjeldent mislykkes, forarbeides af Huusmødrene til Lærreder, hvis Salg altid giver Bonden en liden Indtægt. I heldige Aar sælges ogsaa flere Lispund skjættet Hør fra denne Egn. — Uagtet man her troer, at den Hør, som bærer modent Frøe, ikke er saa fiin til Spinding, som den, der ruskes grøn, lader dog Enhver saa meget modnes, at deraf deels kan ventes det Fornødne til Sæd for næste Aar og deels kan blive noget Frøe tilovers til Salg til andre Egne, hvis Beboere i hvert Aars Maii Maaned komme til Aarhuus flere Torvedage i Rad for at kjøbe Hørfrøe. Noget sælges til Oliemøllerne.

I Rougsøe Herred, hvor hver Bonde hidtil i det mindste avlede den Hør, han med sine Folk kunde bearbeide, har Høravlen i de senere Aar tiltaget, tildeels som Følge af at en paa Brahetrolleborg oplært Hørbereder har nedsat sig i Ørsted. En Gaardmand saaer nu her indtil 6 Skpr. Hørfrøe og sælger undertiden et lidet Qvantum af den avlede Hør. I denne Egn gjødes ei heller til Hørren af den foroven angivne Aarsag.

Der gives imidlertid ogsaa Egne, hvor man kjøber den Hør, som man meget vel kunde producere selv. Udentvivl er dette Tilfældet i den østlige Deel af Nørre Herred, hvor man

kun dyrker lidet Hør i Forhold til den gode Jord, som her haves. Forresten er det paa de fleste Steder Brug, at Tjenestepigerne faae hver noget Hørfrøe saaet; ligesaa og Huusfolk, som tjene i Høsten.

Det er udenfor al Tvivl, at Landmændene i og udenfor Bondestanden vilde med langt større Iver end nu lægge Vind paa Høravl, naar de ikke savnede Kundskab om Hørrens bedste Dyrkningsmaade, og naar de paa en Fabrik eller hos en kyndig Mand kunde faae den hjemmeavlede raa Hør tilbørligen behandlet. Nu spilde de kun Tid og Penge for at faae denne Hør bragt til at blive et ringe eller middelmaadigt Material, som det ofte neppe nok kan lønne sig at bearbeide.

Særdeles ønskeligt vilde det være, om et større Antal unge Bøndersønner fra forskjellige Egne bleve ved det Offentliges Foranstaltning oplærte i Hørrens rigtige Dyrkning og Tilberedning.

Mærkelig er den temmelig betydelige Hampavl, som drives paa Mols. Paa en Bondegaard af 4 à 5 Tdr. Hartkorn saaes fra 1 til 3 Skpr. Hampefrøe og bestandigen paa een og samme Plet, som til den Ende gjødes hvert Aar; Saaetiden er i Begyndelsen af Maii. Endog i tørre Aaringer lykkes Hampen temmelig godt, hvilket vel tildeels er en Følge af dens tidlige Saaening; dog bliver Hampen sjeldent over 1 Alen høi. Af Productet gjøres ei alene de nødvendige Reeb, men Bønderne forfærdige tillige deraf Pakke- og Sække-Lærred, m. m., som de sælge i Aarhuus.

Forresten er Hampavlen i de øvrige Herreder ubetydelig, dog især norden for Randers. Kun i Rougsøe og Sønder Herreder dyrkes nogen Hamp til eget Forbrug, ligesom i de gode Byer i Nørre Herred, hvor smaae Tofter anvendes dertil; her voxer Hampen godt til. Under Krigen begyndte Hampavlen at udbrede sig i nogle Egne, navnligen i Osterlisberg Herred, men med hiin ophørte ogsaa denne; thi Erfaringen lærte, at denne Avl udfordrede god og velgjødet Jord, og dog stod den hjemmeavlede Hamp meget tilbage i Styrke for den østersøiske.

Af **Humle**, **Kummen**, **Tobak** og andre sjeldnere Handelsvæxter dyrkes næsten intet. Et af de største Humleanlæg i Amtet findes ved Overgaard, hvor en Plads er indrømmet dertil i den skjønne store Have, som hører til Gaarden. En Huusmand i Gjesing benytter sin Have til **Peberrodsavl**, hvilken udgjør hans vigtigste Erhvervskilde. Ogsaa en Huusmand i Veggerslev, Nørre Herred, sælger aarligen 14 til 16 Lpd. Peberrod af sin Have. En Bonde i Stabrand, Sønder Herred, ogsaa Huusmand, har til Kummenhave indtaget og særskilt indhegnet omtrent 1 Skpe. Land. — I nogle af de bedre Egne, navnligen i den sydlige Deel af Østerlisberg Herred, og den vestlige Deel af Mols, hvor **Kløveravlen** har faaet Indgang, søger man stedse at avle det fornødne Frøe til Udsæd; undertiden lykkes det en og anden Bonde at kunne sælge et Par Lispund.

Ingen af Amtets Kjøbstæder lægger synderlig Vind paa Handelsplanters Dyrkning. Det var vel og kun Randers og maaskee Grenaae, som havde Leilighed dertil.

13.

Sygdomme hos Sæden.

Rust angriber ikke sjeldent Rugen, dog hyppigst i de Egne, hvor der gives betydelige Kjær, saasom i Sønderhald Herred. Den indtræffer oftest i vaade Somre, og den Rug, som er saaet i Nærheden af disse sumpige Steder, lider meest heraf. De fleste Landmænd ere derfor enige i, at denne Sygdom fornemmelig foraarsages af de fra Kjær, Moser og andre sumpige Steder opstigende Dunster, som efter Nattefrost og ved stille Veir blive, i en vis Periode under eller efter Dræningen, hængende i Rugen til langt op paa Morgenen, og da først ved den fremtrædende Soel bortdunste. Jo mere vedholdende den Taage er, som dannes af disse Dunster, og jo stærkere Soelheden er, des lettere angribes Sæden. Nogle søge Aarsagen i andre locale og temporaire Omstændigheder, saasom: for sildig Udsæd paa og slet Behandling af side, kolde, og til Rug mindre skikkede Jorder.

Ved at gjøde stærkt paa muldrige Jorder, har man ogsaa sporet, at Sæden, baade Rug og Hvede, udsættes for Rust. Forresten er denne Sygdom i de sidste Aaringer bleven langt sjeldnere end den tilforn var, uden at man dertil kunde angive anden Grund end de mere tørre Somre, og i afvigte Aar 1826 — det allertørreste — er den ganske udebleven. Ventelig vil denne Omstændighed bidrage til at formindske Frygten for Berberisserne, som man har tillagt en Virkning, der vist har mere end een Aarsag. At Bønderne endog af alle Kræfter stræbe at faae denne Plante udrøddet, skeer vist paa mange Steder, og derpaa har man blandt andet havt et mærkeligt Exempel paa Støvringgaard. For endeel Aar siden fandtes her Berberisser paa et Hegn, og da Bønderne i Egnen ansaae

disse som Aarsag til at deres Rug tog Skade af Rust, androge de flere Gange paa disse Berberissers Udrøddelse, uden at de dog bleve hørte. Omsider gik de derfor saa vidt i deres Harme, at de, bevæbnede med Øxer, i Hobetal indfandt sig paa Gaarden og fordrede Tilladelse til at omhugge Berberis-Buskene, hvilken Forvalteren under slige Omstændigheder nu ei fandt det raadeligt at nægte dem. — Vel har Rugen siden den Tid aldrig slaaet aldeles feil i denne Egn, men er dog i nogle Aaringer, især naar hyppige Ilinger have afvexlet med stærkt Soelskin, hist og her bleven angrebet af Rust.

Da Spørgsmaalet om Berberissens formeentlige skadelige Indflydelse paa Kornet neppe kan afgjøres førend flere og paalideligere Erfaringer ere samlede, saa var det endnu ikke af Veien om man anstillede nøiagtige Forsøg derover; thi har Berberissen foraarsaget kun den halve Skade af hvad man tillægger den, da bør den vist ikke taales paa andre Steder, end hvor man er vis paa, at den ikke kan skade, og hvis dens Skadelighed kun bestaaer i Indbildningen, da er den for nyttig en Væxt til at dens Plantning bør indskrænkes.

Mærkelig er den Brand, hvoraf Rugen paa sine Steder blev angreben i de sidste Par Aar. Saaledes i Nimtofte i Nørre-Herred, hvor Kroemanden var den første, der i Sommeren 1823 bemærkede denne Sygdom i sin Rug; det paafølgende Aar udbredte den sig saa stærkt, at der paa Byens Mark fandtes Rugagre, hvorpaa den tredie Deel af Afgrøden var angreben deraf. Vedholdende Tørke og stærk Soelhede tilskriver man denne Sygdom, som er meget smittende. Noget fremmed Sæderug var i Efteraaret 1823 udsaaet af Kroemanden i Nimtofte; selv denne Rug kunde ikke modstaae Smitten, skjøndt den vel var mindre angreben. Ogsaa ved Gaarden Øvelstrup paa Mols leed Rugen af Brand i Aaret 1824. — Ganske ubekjendt har denne Sygdom ei heller været tilforn. For en Snees Aar siden skal man have mærket Spoer deraf baade ved nysnævnte Gaard og i Sørup Bye i Nørre Herred. Men paa sidste Sted tabte den sig dog snart igjen deels ved sund Sæderugs Anskaffelse og deels derved, at den smittede Rug, som blev udsaaet, ikke løb op.

I Aarene 1823 og 1824 leed ogsaa Havren paa sine Steder meget af Brand. Men forresten kan det dog ikke siges at nogen Sædeart hyppigt og i høi Grad angribes af denne Sygdom undtagen Hveden, som er en temmelig sjelden Sæd i dette Amt. — Man formoder at Brand kan hidrøre derfra, at Jorden ikke er tilstrækkeligen befriet fra overflødigt Vand, eller mangler de Bestanddele, hvoraf Sæden skal trække Næring, saa og at den Sæd, som nedlægges, ikke er bleven fuldkommen moden indhøstet, eller er rynket i Kjernen. — Det almindelige Forebyggelsesmiddel imod Sygdommen, at kalke Saaesæden, anvendes af Nogle. — I Byerne paa den nordre Side af Randers Fjord leed Hveden meget af Brand i de første Aaringer efterat denne Sædeart var indført i Egnen; men siden man begyndte at kalke Saaesæden, har Hveden i Almindelighed ingen Skade tagen.*) Ved Skieringmunkgaard har man flere Gange brugt aargammel Sæd og hver Gang undgaaet Brand, hvorfor man her aldrig uden i Nødsfald saaer af den nyavlede Hvede. Nogle mene, at Brand i Hvede er en arvelig Sygdom, og des mærkeligere er det derfor, at man paa denne Gaard har avlet sund Hvede efter aargammel brandig Sæd.

I de til Kattegattet grændsende Egne, navnligen den østlige Deel af Gjerlev og af Sønder Herreder, yttrer Havtaage undertiden en fordærvelig Indflydelse paa Sæden. Ja, man vil endog mene, at denne Taage kan være ligesaa ødelæggende, som den, der udbreder sig fra Vesterhavet.

---

*) I Aaret 1825 indtraf det Tilfælde ved Støvring Præstegaard med en Hvedevang, som paa den søndre Side er mere leerblandet, paa den nordre meest sandblandet, og tvertover hvilken gaaer tvende synlige Gruusaarer, — at Solen faldt i Hveden paa disse Aarer, saa at denne her blev angreben baade af Støv- og Kornbrand; men paa den øvrige Deel af Vangen sporedes ligesaalidet hertil, som paa en anden Hvedevang. Paa Grund af lignende Erfaring, er det, at Englænderne, naar de dyrke Hvede paa lette Jorder, lade Jorden sammentræde af Ovæget efterat Sæden er saaet.

Kun sjeldent ødelægges Sæden af Insecter. For et Par Aar siden var dette Tilfældet paa nogle Rugagre paa Skiering og Egaae Marker; Rugen angrebes her af Orentviste, som krøbe langs Straaet op til Kjernen, hvilken de fortærede. — Dannebrogsmand Knudstrup i Røve Mølle havde i Sommeren 1826 det Uheld, at hans hele Rotabage-Afgrøde, netop da den lovede at give et riigt Udbytte, blev aldeles tilintetgjort af en Art Orme, som han formoder at være de samme, der hjemsøge Rapsæden, og som med saadan Graadighed overfaldt Rotabagen, at der inden faa Dage intet Blad var levnet paa nogen Plante, og selv de tykkeste Rødder vare saa angrebne, at de brast midt over naar blot Toppen berørtes. Disse Orme fandt han at være en saa uovervindelig Fiende, at han for det første ikke igjen tør prøve at dyrke denne ham saa kjære Plante, vis paa et lignende Uheld om en saa heed Sommer atter indtraf.

14.

Om den Grad af Modenhed, Sæden bør have naar den indhøstes.

De fire Sædearter: Hvede, Rug, Byg og Havre ansees tjenlige til at indhøstes, naar Kjernerne ere nogenlunde haarde. Modenheden kjendes desuden derpaa: hos Hveden, at hele Straaet, især Knæet, er blevet brunnt; hos Rugen, at Straaet er hvidguult og at Kjernerne falde af, naar man med en Hat slaaer jevnt i den; hos Bygget, at Straaet har mistet de røde Striber og at Axet er bruunt og begynder at hænge ned; hos Havren, at alle eller de fleste Ax ere hvide i Toppen. Nogle høste Bygget og Havren, naar Axene staae i fuld Røde. Havren bør man ikke lade blive fuldkomment moden; thi man løber da Fare for, at det bedste afstødes ved Meiningen, endog om denne skeer i stille Veir. Naar derfor den største Deel af Afgrøden er saa nær Modenhed, at Kjernen, ved at trykkes mellem Fingrene, ikke længer viser sig melkeagtig og blød, da kan den høstes. — Erter og Vikker ansees for modne, naar de fleste Bælge ere brune, og Boghveden, naar en vis Deel af Kornene ere brune, og bør disse søges blandt de nederste Rismer; thi det er noksom bekjendt, at der ansættes de første Korn, hvilke kunne være modne, ja endog betinge Høstningen, medens endnu Toppen blomstrer. Boghveden kan, især i vaadt Veir, afmeies før alle Korn ere modne, da den, ved Hjelp af sin saftige Stilk, kan eftermodnes medens den ligger paa Skaar, eller naar den sættes paa Toppen i Hobe.

Fordi Provstie-Rugens Kjerner lettere falde af, end den almindelige jydske Rugs, have Nogle tilraadet, ikke at lade hiin Sæd naae fuld Modenhed. Imidlertid er herimod be-

mærket, at en tidligere Høst neppe forhindrer denne Affalden. Meget mere ere Adskillige af den Tro, at naar Sæden høstes saa tidligt, at Kjernen ikke har faaet sin fuldkomne Haardhed, da svinder den i Kapselen, der nu bliver for viid, og altsaa lettere taber Kjernen. — Den store hvide Havre høster man sædvanligt førend den er aldeles moden. — Naar Bygget bliver fuldmodent, erholder det et noget mørkere Udseende end ellers, men vrages derfor ikke af den kyndige Handelsmand. — Da det sexradede Byg, formedelst Straaets Svaghed tæt ved Axet, lettere afstødes i stærk Blæst end det toradede, lader man gjerne hiint opnaae en mindre Modenhedsgrad.

At lade Sæden opnaae den høieste Grad af Modenhed før den høstes, er ikke at anbefale hverken i Henseende til dets Indhøstedes Qvantitet eller dets Qvalitet. Den Landmand, der vil have sit Korn til at opnaae den høieste Grad af Modenhed før han høster det, taber meget derved; thi der falder da altfor meget af under dets Behandling, eller formedelst Storm, før det kommer i Laden, og dette Affald er just de fremmeste og bedste Kjerner. Høster man derimod Kornet naar det er mindre modent, det vil sige, naar det har Udseende af Modenhed, skjøndt Kjernen endnu ikke er aldeles haard (fra hvilken Tid det dog ikke drager mere Næring af Straaet), saa falder der meget mindre af under Behandlingen og følgelig avler man mere. Ogsaa bliver der af det sidste vel saa gode Handelsvarer som af det første; thi ved Behandlingen af det stærkt modne Korn har man tabt de allerbedste Kjerner paa Marken, og derimod kun vundet den liden Fordeel, at de smaae Ar, som vare tilbage i Vært, ere tildeels komne med og blevne nogenlunde modne; hvorimod man ved det mindre modne beholder det gode Korn og taber Smaakornet, som bliver svangt. Men naar dette svange Korn ved Kastning og Rensning er skilt fra det bedre, bliver Udbyttet baade større og vel saa godt, som af det stærktmodne, fordi man ved dette har tabt de bedste, men ved hiint kun de sletteste Kjerner.

Den kyndige Landmand skjønner ogsaa let, naar han bør høste; han vælger det Øieblik, da Sæden har naaet den Grad af Modenhed, at hverken formange overmodne Kjerner kastes

i Stubben, eller formeget umodent Korn efterlades i Straaet ved Tærskningen.

Bonden overveier sjeldent, naar den gunstige Tid til Høstningen er forhaanden, men saasnart hans Naboe har givet ham Exemplet, begynder han ogsaa med at høste. Dette byder Nødvendigheden ham, for at han ikke skal blive tilbage med Høstarbeidet, og see sin Sæd ødelagt af fremmede Kreaturer, naar disse løslades, før han har faaet alt i Huus. — Om Productet ved saadan Fremgangsmaade kan blive tjenligt til god Handelsvare, ændse vel de færreste Bønder.

15.

Kornvarernes Beskaffenhed, — deres Rensning og Tørring.

Den Rug, som produceres paa Østkanten af Amtet, især i Sønder-Herred, bærer sædvanligt Prisen for hvad der af denne Sædeart avles i andre Egne; den er fortrinlig reen og god, og skal finde ligesaa villig Afsætning til Bagerne, som den østersøiske Rug; dens Vægt er i Almindelighed 12 Lpd. til 12 Lpd. 4 Pd. pr. Tønde, og hvad der gaaer herover, ansees for udmærket Vægt. Den Rug, som sælges fra Rugaard, veier sædvanligen 13 Lpd. Rugens almindelige Vægt er dog ogsaa fra andre Dele af Amtet angivet til 12 Lpd. à 12 Lpd. 4 Pd.; ringest er den Rug, som leveres fra Støvring Herred og nogle andre bedre Strøg.

I de gode Egne er det sexradede Bygs sædvanlige Vægt 10 Lpd. 8 Pd. à 11 Lpd.; i Onsild Herred opnaaer det sjeldent denne Vægt, hvilket overhovedet ogsaa gjelder for de østlige Herreder under forrige Kalø Amt; thi hvad der her avles baade af Byg og Havre er for det meste maadeligt Gods. Bygafgrøden var i Aaret 1824 særdeles fortrinlig af Vægt; den største Deel af det sexradede Byg, der leveredes paa Randers Amtstue, veiede 11 Lpd. 2 Pd. og derover. — Det toradede Byg produceres gjerne til en Vægt af 11 Lpd. 8 Pd. à 12 Pd., og i den sydlige Deel af Amtet bringes det ei sjeldent til 12 Lpd. 8 Pd. — I Støvring og Nørhald Herreder avles nok ellers bedre Byg end i de andre Dele af Amtet.

Havren bringes almindeligviis til en Vægt af 8 Lpd. 4 Pd. á 8 Lpd. 10 Pd. Den hvide Havre, hvis Dyrkning er meest udbredt paa nogle Steder i Gjerlev Herred, veier omtrent 9 Lpd. — Havren har i de senere Aar været en ikke

uvigtig Handelsartikel for denne og andre Egne omkring Randers, hvor Handelshuset Ree, især i Aarene 1821 og 1824, har opkjøbt temmelig betydelige Qvantiteter af denne Kornsort til Forsendelse. Saavidt vides udskibede dette Handelshuus i det sidstnævnte Aar over 12000 Tdr. Havre til England.

Hveden, hvis Dyrkning, som ovenmeldt, næsten indskrænker sig til enkelte Herregaarde og nogle Byer i Støvring og Galten Herreder, kan regnes til en Vægt af noget over 13 Lpd.; Erter (efter Opgivende fra Østerlisberg Herred) ligeledes til 13 Lpd.; Boghvede (i Sønder Herred) 9 Lpd. til 9 Lpd. 4 Pd.

Forsaavidt Dyrkningsmaaden har Indflydelse paa Sædevarernes Beskaffenhed, da har man gjort den Bemærkning, at der i den Sæd, som avles i Rougsøe Herred paa de saakaldte Alsædjorder, hvilke bestandigen ere under Drift, findes langt flere svange Kjerner end i den, der frembringes paa udhvilede Jorder, eller ved hensigtsmæssig Sædfølge, hvilken sidste Sæd er vægtigere og fastere i Kjernen.

Bonden forbeholder sig gjerne den reneste og bedste Sæd til egen Brug, hvorimod den ringere bringes til Torvs, eller ydes i Tiende, Landgilde eller andre Contributioner. At den Sæd, Bonden sælger, er af ringeste Qvalitet, er en Følge af, at han sjeldent erholder større Betaling for det rensede og tørrede Korn, end for det maadelige. Sjeldent eller aldrig kjøbes Sædevarer efter Vægt, hvilken den dygtige Kjøbmand endog troer overflødig, da han mener at kunne uden den bedømme Kornets Qvalitet. Nogen betydelig Forandring til det Bedre vil neppe skee i denne Henseende, saalænge Bonden fra Kjøbmandens Side savner Opmuntring til at hæve sin Sæd til bedre Handelsvare. Men Kjøbmanden paastaaer at han ikke kan staae ved at give synderligt mere for velbehandlet Korn, end for det ringere, saalænge hiint ikkun tilbydes af enkelte dygtigere Landmænd, da de Sædevarer, som falbydes, dog alligevel (maaskee paa et ringe Qvantum nær) skal renses og tørres for at blive forsvarlig Handelsvare, saa at det næsten er Kjøbmanden ligegyldigt i hvad Tilstand han modtager dem. Naar Bonden nu og da bringer nogle faa Tønder

Sæd til sin Kjøbmand, finder denne det sjeldent Umagen værd at undersøge om Sæden er bedre, end den, der almindeligen leveres, men han lader den kaste i sin Korndynge og indskriver Qvantiteten i Bondens Contrabog. Naar da deres Mellemværende ved Aarets Udgang opgjøres, bliver der aldrig Spørgsmaal om, hvorledes de Kornvarer ere beskafne, som Bonden har leveret i Aarets Løb.

Dog have unægteligen de senere Aars Kornudskrivninger været en kraftig Spore for Bonden til at beflitte sig paa, ved skjønsomt Valg af Udsæd, Kornets Reengjørelse og Rugens Tørring, at tilveiebringe bedre Sædevarer end tilforn. Udentvivl vilde de gavnlige Virkninger af denne Foranstaltning endnu mere yttre sig, hvis der var noget Liv i Handelen; thi den Tid er nok snart forhaanden, at det ei længer svarer Regning at udskibe slette Kornvarer.

Bonden renser sin Sæd paa gammel Viis med Kasteskovl og Haandsold. Kornrensningsmaskiner haves kun ved Herregaardene, og endda ikke ved dem alle. De ere deels engelske deels af de vinstrupske og pederstrupske, m. m. Paa Kaløe haves en Rensemaskine af en egen simpel Construction, omtrent af Udseende som en Klæderulle; den er henved 5 Alen lang og 1 Alen bred. Soldet bevæger sig paa 4 Hjul, to ved hver Ende, af circa 1 Qvarteers Diameter; det er af Pergament og forsynet med Huller, næsten alle af eens Størrelse, omtrent 1 Linie i Gjennemsnit. En Karl staaer ved den ene Ende af Maskinen og trækker Soldet frem og tilbage, hvorved Sæden, der i Forveien maa være renset med Kasteskovlen, glider hen ad Soldet, og falder ud ved Maskinens anden Ende, medens Klinten falder igjennem Hullerne ned under Maskinen; en anden Karl er ideligen beskjeftiget med at dynge Sæden paa Soldet; han faaer ogsaa Tid nok til efterhaanden at kaste den nedfaldne, rensede Sæd til en Side. Denne Maskine befrier især Rugen fra Klinte, da Hullerne i Soldet ere runde. Paa denne Maskine kunne to Mennesker dagligen rense 40 Tdr. Sæd. Paa andre Steder, hvor Maskinen ogsaa skal være benyttet, har den ikke vundet Bifald.

Skjøndt Randers Bye har drevet betydelig Kornhandel, har dog kun en Enkelt blandt de herværende Kjøbmænd anskaffet Kornrensningsmaskiner. Kjøbmændene i Mariager have et Slags, omtrent som de i Møllerne brugelige Vifter, der kunne fratage Støv og Avner, uden at anden Rensning derved kan opnaaes; men undertiden har man her laant en Rensemaskine, som haves paa Maren-Mølle, og er indrettet med forskjellige Sold.

Kun det Korn, som forbruges i Huusholdningerne eller som leveres paa Amtstuen, bliver tørret. Hertil benytter man sig af Bagerovnen. Egne Tørre-Anstalter findes intetsteds, hverken i Kjøbstæderne eller paa Landet. En af de større Kjøbmænd i Aarhuus tørrer Kornet paa Maltkøllen, hvorover da udspændes et Seil, som Kornet lægges paa.

Egentlige Korntørrings-Indretninger ville neppe nogensinde blive almindeligen indførte paa Landet, da de ere for kostbare for enkelt Mand at anskaffe, og Flere kunne vanskeligen forenes om at anskaffe og bruge dem i Fælledskab. Bonden er desuden af den Formening, at Sædtørringen ikke kan svare Regning for ham, især deleshed naar han boer i en Egn, hvor Brændsel er kostbart. Sædevarernes Forædling ved Tørring burde ogsaa mere være Kjøbmandens end Landmandens Sag; hos hiin kunde den drives i det Store, og vilde da bedre betale sig.

Iøvrigt ere Nogle af den Formening, at den ved Loftveiring og idelig Omrøring tørrede Sæd kan blive ligesaa god Handelsvare, som den ovntørrede.

At lade Kornet forædle til Meel eller Gryn, for saaledes at sælge det, kan Landmanden ikke godt befatte sig med, saalænge Møllernes Antal er saa indskrænket i hans Egn, at han ofte har Besværlighed nok ved at faae sit Huusholdningskorn malet, især naar han paastaaer det veiet paa Møllen.*) Vore

*) I den nordre Deel af Amtet er dog Møllernes Antal meget stort; saaledes findes ved Mariager 12 større og mindre Møller paa ikke engang 1 □ Miil. I de søndre Herreder klages derimod stundom over Mølletrang.

Møller maatte være bedre indrettede ihenseende til Sigteværket om de skulde levere Meel, der var god Handelsvare. En nødvendig Betingelse herfor var desuden gode Tørreanstalter ved enhver Mølle, som formalede Korn til Forhandling. — Nu frembyder sig desuden neppe nogen synderlig Leilighed til Afsætning for hine Artikler, hvoraf i de sildigere Aar ikkun ringe Qvantiteter ere udførte, og det alene ved Nordmænd; det meste har bestaaet i Skibsgryn eller hele Gryn.

16.

Om Producternes Afsætning.

Forsaavidt Beliggenheden kan i denne Henseende komme i Betragtning, da er unægteligen Randers Amt meget begunstiget. Fjorde, Bugter, og Landets hele Dannelse imod Søesiden, gjøre, at Kysterne ere meget udstrakte, og at beqvemme Ladepladse kunne haves paa mange Punkter. Kjøbstæderne ere, naar man undtager Ebeltoft, anlagte paa de for Landmanden beleiligste Steder. Ikke desmindre ligge dog endeel af Amtets Beboere i temmelig Afstand fra nærmeste Kjøbstad. Saaledes have Bønderne i Rougsøe Herred, samt i endeel af Nørre- og af Sønderhald-Herreder 4 à 5 Miil til Randers, hvis Torv de søge. Paa den store Landtunge eller Halvøe, der indbefatter Nørre, Sønderhald samt Sønder og Mols Herreder, findes vel to Kjøbstæder: Grenaae og Ebeltoft. Men mange af dem, der boe paa dette Strøg, have over 3 Miil til en af disse Stæder, som desuden ere for ubetydelige til at kunne forhjelpe Landmanden til synderlig Afsætning for hans Producter. Derfor pleie Herregaardene, om de end ligge ganske nær en af disse Kjøbstæder, hellere at søge Aarhuus eller Randers, skjøndt de da maae sælge hver Tønde Korn 2 à 3 Mark under gangbar Priis, fordi Kjøbmanden skal hente det med sine Skibe fra Ebeltoft eller Grenaae, hvorhen det kjøres. Kun i de senere for Kornhandelen mislige Aar have disse Herregaarde solgt deres Korn til Kjøbmændene i de sidstnævnte Byer. De Landmænd, som boe midt imellem Randers og Aarhuus, have vel henved 3 Miil at føre deres Producter, men disse to Stæder frembyde ogsaa en bedre Leilighed til Afsætning, end næsten alle øvrige Torvepladse i Jylland.

Randers er, med Hensyn til Producternes Afsætning, af største Vigtighed for dens frugtbare Omegn, skjøndt Handelen her, som i alle andre Stæder, overordentligen er aftagen. Byens Kjøbmænd (med Undtagelse af Huset Ree, der har udstrakte Commissioner) have i de sildigere Aar ingen Exporter havt af Korn. Bemeldte Huus har af Skattekornet udskibet betydelige Partier, især Rug, til Holland, tildeels til Norge. Byens Befolkning ansættes til 5000 Indvaanere, men er maaskee nærmere 7000; her ligger desuden et heelt Rytter-Regiment og en Artilleriebrigade i Garnison, saa at Consumtionen er temmelig betydelig. Brænderierne, skjøndt i Aftagende, forbruge dog endnu meget Korn; deres Antal er omtrent 50. Handelen med Smør, Huder, Skind, Uld og Talg er særdeles betydelig. Den førstnævnte Artikel staaer paa udenlandske Priiscouranter nogle Procent høiere, end hvad deraf udføres fra Aarhuus og andre danske Kjøbstæder, og concurrerer omtrent med det holsteenske, maaskee fordi Omegnens Bønder holde saa mange Køer, at de kunne kjerne ofte, uden at samle længe paa Fløden, samt fordi de bringe Smørret friskt til Torvs i Bøtter.

Egnens Landmænd finde saaledes ret god Afsætning for deres Producter, og Tilløbet af Bønder er derfor i Randers overordentligen stort. Man har ved Tælling fundet, at alene fra Sønder-Porten indpasserede 700 Vogne paa een Torvedag, og det formenes at ligesaa mange indkomme igjennem Byens øvrige Porte. Den før saa berømte Handske-Fabrikation i Randers er nu af ringe Betydenhed. Byens Klædefabriker vare i Aaret 1826 næsten ude af Drift; derimod har en af Borgerne i samme Aar anlagt en Kardefabrik, som sysselsætter en Mængde Børn.

Som Lade- og Losseplads staaer Randers tilbage for mange andre jydske Kjøbstæder; thi alene 6 Fod dybtgaaende Skibe kunne gaae op ad Fjorden lige til Byen. Nu eier Byen ikke heller større Fartøier, da den derimod forhen havde Skibe af 70 Læsters Drægtighed. Naar Randers Kjøbmænd forsende Varer, indlades gjerne saa stort et Partie deraf ved Byen,

som Skibene kunne løbe igjennem Fjorden med; Resten føres i Pramme til Mellerup, 2 Mile fra Byen; store Fartøier kunne end ikke derfra gaae med fuld Ladning, men maae indtage en Deel deraf paa Udbyehøi Reed, 4½ Miil fra Randers. Af Varer, som søeværts indføres til Byen, gaae endeel med Pramme paa 4 à 800 Tønder op ad Fjorden fra et af disse Ladesteder, og Skibene beholde kun en saa stor Deel af Varene, som paa dem kan føres lige til Byen. Megen Uleilighed og mange Bekostninger ere forbundne med denne Pramfart. Ved Udbyehøi saavelsom paa den nordre Side af Fjorden ere Pakhuse opførte til Opbevaring af Varer, som her indlades eller udlosses. Disse Pakhuse, der eies af Kjøbmænd i Randers, have i de sidste Aaringer været bortleiede til Opbevaring af Skattekorn. Fjorden opmuddres hvert Aar. I den senere Tid ere dens Bredder tilgroede med Søeplanter; den skal derved være bleven mere seilbar, idet Vandet er sammentrængt inden snevrere Grændser og den egentlige Flodseng saaledes paa en vis Maade fordybet.

Grenaae drev forhen en ikke ubetydelig Kornhandel, især paa Norge, og skaffede da den temmelig vidtudstrakte Omegn ret god Afsætning for en stor Mængde Rug, Byg og Erter. I de senere Aar har aldeles ingen Kornudskibning her fundet Sted for Kjøbmændenes egen Regning, men adskillige norske Skibe have indfundet sig her, og, mod Tømmer, Jern, Salt og Tjære, tiltusket sig Sædevarer, hvoraf ogsaa en Deel bruges i Byens Brænderier. Som Følge af Byens mindre Betydenhed staae dog disse Varer altid i lavere Priis her end i Randers. I Slutningen af 1825 kostede en Tde. Rug 12 à 13 Mk. i Grenaae, medens den i Randers betaltes med 17 Mk.; de andre Sædearter betaltes paa samme Tid 1 à 2 Mk. ringere pr. Tde. der end her. Kjøbmændene i Grenaae drive nu ingen udenrigs Handel, men hente deres Varer over Land fra Aarhuus og Randers. Siden Aaret 1812 har Grenaae havt en liden Havn ved Mundingen af den Aae, som fra Kolind Sund udgyder sig i Havet. Men hvad der udskibes maa paa Vogne transporteres ad den meget sandede og ⅓ Miil

lange Vei imellem Byen og Havnen, efterdi Aaen ikke er dyb nok til at Skibene kunne passere den. For omtrent 200 Aar siden skal Grenaae have ligget lige ved Kysten, og da kunde Skibe ankre tæt ved Byen. Flere Spoer af en fordums Havn findes endnu paa det Sted, som kaldes Slæbestedet. Men i Aaret 1628 blev Byen og Havnen ødelagt af de Svenske; hiin blev opbygget paa ny, men mere vestligt. Paa den Tid skal Byen have eiet over 100 Skibe; derimod eier den nu ikkun et Par Smaafartøier.

Indseilingen til Grenaae Havn besværliggjøres ved de Sandrevler, som her findes, saa at ikkun smaae Fartøier, der stikke 3 à 4 Fod dybt, kunne løbe ind i Havnen; de større maae forblive udenfor, men finde ei her i stormfuldt Veir eller med østlige Vinde nogen sikker Ankerplads. Upaatvivleligen vilde det være til stort Gavn for Byen og Omegnen, hvis denne Mangel blev afhjulpen, hvilket vel lod sig gjøre, saafremt det Offentlige, med Hensyn til Byens gunstige Beliggenhed for Handelen, vilde yde nogen Understøttelse til dette Øiemed. Endnu mere velgjørende Følger vilde det have for Byen og Omegnen, hvis tillige den omtalte Aae blev gjort seilbar; dette kunde vel ogsaa skee uden overdrevne Bekostninger. Opmuddring paa enkelte Steder, de sandige Bredders Befæstelse ved Plantning af Piil eller Ell, Tilveiebringelse af et stærkere Tilløb fra Kolind Sund ved Aaens og Sundets Oprensning — angives som Midlerne til at naae dette Maal. — Da næsten aldrig nogen fremmed Heste- eller Qvæghandler besøger Markederne i Grenaae, ere disse til alle Tider ubetydelige; de holdes stedse et Par Dage efter de store Markeder i Randers, og komme saaledes ikke i Betragtning, naar først de Handlende have gjort deres Indkjøb der.

Ebeltoft hører til de Smaastæder, der have lidt meest under Handelens Standsning. I ældre Tider skal denne Bye, som da, lige med de fleste andre, havde Borgemester og Raad, og talte mange velhavende Borgere, have ført en temmelig levende Transithandel med fremmede Varer, saa at endog Randers og Aarhuus forsynedes herfra. Men Byen er nu

i mærkelig Aftagende og største Delen af dens Indvaanere forarmede; i Avlsbruget have de kun en ringe Hjelpekilde, da Byens Jorder ere af saa maadelig Beskaffenhed. Med alt dette ere dog dens Bygninger endnu ret godt vedligeholdte. Byen eier kun eet Fartøi af omtrent 450 Tønders Drægtighed. Dens udenrigske Handel indskrænker sig alene til, at et Par af dens Kjøbmænd undertiden udføre et Qvantum Kornvarer til Norge, og til denne Transport fragtes da et Skib i Aarhuus; men i de senere Aar har Kjøbmændenes Virksomhed meest bestaaet i Tuskhandel med Nordmændene, som om Sommeren hyppigt indfinde sig.— Byens Beliggenhed ved Ebeltoft Viig frembyder vel en af de sikkreste Ankerpladse paa Østkysten af Jylland. Men Byen kan neppe høste synderligt Gavn af dette Fortrin, da dens Opland er lidet og tildeels ufrugtbart. Den mangler desuden Havn, som den dog har havt i ældre Tider, og af hvilken ikkun Levninger ere tilbage. Alt, hvad der fra Byen skal udskibes, maa kjøres langt ud i Vandet til Baade, og fra dem føres paa Skibet. For at undgaae denne Uleilighed, begyndte man for flere Aar siden paa at anlægge en Skibsbroe. Men dette Arbeide, hvorpaa Byen alt har opoffret meget, er hidtil blevet ufuldendt af Mangel paa Capital; ja Bekostningerne, som vistnok maae være store, især formedelst den betydelige Længde, Broen bør have, synes end og at maatte overstige Byens Kræfter. Nødvendigheden af et saadant Anlæg skjønnes ei heller, under nærværende Forhold, at være paatrængende, da der ikke er Sandsynlighed for, at Byen skulde reise sig af sin Afmagt og atter blive nogen Handelsplads af Betydenhed; og det var dog vel alene under denne Forudsætning, at Byens Indvaanere kom til at nyde Frugterne af de Opoffrelser, det begyndte Anlægs Tilendebringelse vilde medføre.

At Ebeltoft i sin Tid er bleven Kjøbstad, skyldes vist alene den gode Ankerplads, som her haves; thi da Byen forresten er beliggende saa at sige paa en Udkant af Landet, saa kan ikkun en ringe Deel af Landboere der finde et bequemt Afsætningssted for deres Producter, og den opfylder saaledes ei fuldkomment sin Bestemmelse som Kjøbstad. Det er alene

en Deel af det ikke meget befolkede Sønder-Herreds samt af Mols Herreds Beboere, som søge Ebeltoft. Bønderne paa den vestre Landtunge af Mols søge hellere Aarhuus, som ligger dem ligesaa beleiligt naar Varernes Transport skeer søeværts, og hvor Affætningen er fordeelagtigere end i Ebeltoft. Molboerne ansees og for at være gode Søemænd.

Imidlertid er der ofte temmelig levende Omsætning ved Ebeltoft Markeder, nemlig om Foraar og Midsommer med Heste, og om Efteraaret med Qvæg. Foraars- og Sommermarkederne i Ebeltoft holdes altid 2 à 3 Dage før de store Randers Hestemarkeder, hvilket bidrager meget til, at de fremmede Prangere tage dette mindre Marked med paa Veien til Randers.

Mariager har en skjøn og for Handel ret beqvem Beliggenhed, men er som Kjøbstad ubetydelig. Den har 6 Brænderier, som drives med temmelig Kraft, men som dog ikke ere tilstrækkelige til at forsyne de ikke faa Bønder, som søge Byen. Af egentlige Handlende tæller den nu for Tiden kun tvende, og disse besidde ingen Capital til med Kraft at kunne virke. Ikke desmindre har her i de sidste Aar været temmeligt Liv i Handelen, idet flere norske Skibe have hjemsøgt Byen med Trælast og til Retourladning indtaget endeel Kornvarer. Dog er Aarsagen til, at Handelen her er tiltagen, saaledes kun temporair. Skibe eier Byen ikke, og at fremmede Fartøier fragtes til Udførsel af Sædevarer, skeer sjeldent. Til Byens Skibsbroe kunne Smaafartøier, som stikke 6 à 7 Fod dybt, lægge an. Indseilingen til Fjorden bliver nu opmuddret.

Da endog Bønderne, som boe nogle Mile vesten for Hobroe og Viborg, søge til Mariager for at handle, er det at formode, at de nærmere Boende, paa den nordre Side af Mariager Fjord, naar kun Forbindelsen med Byen var nogenlunde let, ogsaa vilde søge den, og man har derfor antaget, at det, ikke alene for Byen, men ogsaa for disse, vilde være af megen Interesse, at en Færgeindretning blev etableret. En saadan har og i ældre Tider existeret her, og eiedes af Mariager Kloster, men blev for omtrent 60 Aar siden ganske ned-

lagt, fordi, som man siger, den ikke kunde svare Regning. Færgegaarden findes endnu nordvest for Byen.

I den sildigere Tid har et lignende Anlæg været paatænkt; men endskjøndt Admiral Løvenørn arbeidede derpaa, kunde dog intet udrettes, da Eieren af Grunden paa Fjordens nordre Side ei vilde indrømme Landingsplads. Nu er denne Hindring hævet, og det beroer altsaa kun paa, hvorvidt det nu maatte findes passende at iværksætte det, og om den nødvendige Capital kan erholdes.

Ingen af Delene troer man at være Tvivl underkastet. Bønderne paa hiin Side Fjorden ere nu for det meste bundne til Aalborg eller Hobroe. Til begge Steder have de en lang og besværlig Vei, og de Handlende vide, saa siger man, at benytte Nødvendigheden for de meer end forknytte Bønder til at søge dem; (disse Bønders maadelige Forfatning skal især hidrøre fra det svære Hoverie, hvormed de altid have været betyngede). Denne Forbindelse med Mariager vilde maaskee ogsaa bidrage til, at flere Handlende der vilde nedsætte sig, hvortil den temmelig seilbare Fjord allerede synes at kunne opmuntre. — Naar det maatte tillades Byens Havnevæsen at anbringe Capital i Anlægget, da er dets Fond stort nok dertil, og om end ikke den fuldkomneste Sikkerhed er for, at en saadan Entreprise vilde give udmærket Udbytte, saa kunde endog nogen midlertidig Opoffrelse ei synes farlig, da den rimeligviis voxende Handel antages at maatte, ved Havneindtægternes Forøgelse, meer end dække det mulige, skjøndt ikke sandsynlige Tab.

Herimod er dog erindret, at en saadan Færge aldrig kunde yde nogen bequem Passage eller Varetransport, og end mindre vilde forslaae til Overbringelsen af Torvedagsvogne. Derfor have Nogle troet, at Anlægget af en Kjøbstad paa Nordsiden af Mariager Fjord var mere at tilraade, især da Mariager, eller dens Kjøbstadrettigheder, gjerne kunde, uden Skade for dens Beboere, flyttes derover, hvorimod Randers intet vilde have at indvende. Den sydlige Halvdeel af Aalborg Amt vilde nok unde den nye Stad Søgning, og begge være vel tjente med hverandre.

Hobroe har, ligesom Mariager, deeltaget i den omtalte Kornhandel paa Norge. Byen har en mere udstrakt Omegn og besøges derfor af flere Landmænd, saa at her findes større Afsætning paa fremmede Varer. Dette, i Forening med Byens temmelig store Avling og Beliggenhed paa Hoved-Postrouten skaffer Hobroe ikke ubetydelig Næring. At Byen for nogle Aar siden, efter en Ildebrand, paa ny er opbygt, giver den et ret pynteligt Udseende.

De fleste Herregaarde paa Østkysten have her ret bequemme Udskibningssteder; dog er det sjeldent og i alt Fald kun om Midsommer, at Korn her indlades; thi Foraar og Efteraar, da det meste Korn udskibes, er det alt for vanskeligt at ligge med Skibe ved de aabne Strande, hvor ingen Havn findes, og endnu vanskeligere at udskibe Korn og andre Varer, som ikke taale en Søstyrtning, der uventet kan slaae ind i Baadene under Expeditionen. Kun Brænde, Tømmer og slige Ting kunne her udskibes med Sikkerhed. Bedre Lade- og Lossepladse findes ved Voer og Udbyehøi i Rougsøe Herred, ved Gjerild i Nørre-Herred, ved Kaløe Viig, m. fl. Steder. De to sidste Ladepladse ere især gode, da baade store og smaae Skibe her kunne ankre og ligge trygge mod Uveir. Dersom der gaves privilegerede Handlende ved slige Ladesteder, vilde dette muligen bidrage til at lette Afsætningen af Bondens Producter, med hvilke han maa tye til de monopoliserede Kjøbmænd i Byerne. For Rougsøe Herreds Beboere skal denne Omstændighed saaledes være meget følelig, da de ingen Kjøbstad have i Nærheden. Imidlertid maa bemærkes, at de i bedre Tider aldrig manglede Afsætning paa deres Korn og Fedevarer; thi Randers Kjøbmænd, af hvilke dengang mange vare formuende, kjøbte gjerne disse Producter, paa Vilkaar, at de leveredes ved Udbyehøi eller Mellerup, og de betaltes endog med høiere Priser end i selve Randers. Det samme vil vel blive Tilfældet, naar engang lignende Conjuncturer atter indtræde. Til Nørre-Herred komme undertiden Slagtere fra Helsingøer for at opkjøbe Lam, som de indskibe ved

Gjerild Bugt, og det feiler neppe, at denne Egns Bønder benytte sig af Leiligheden til at omtuske Proviant til Skipperne imod andre Varer.

Dersom de Baand, Lovene have lagt paa Handelen, kunne løses, uden at Kjøbstæderne derved ruineredes, da vilde dette vistnok være af vigtige Følger for Landmanden, og især medføre væsentlige Fordele for dem, der ere Ladepladsene nærmest. De Kjøbstæder, som qvalificere sig til at bære dette Navn, ville end mere opblomstre ved fri Handel; at de øvrige gik til Grunde var vel intet Nationaltab; thi de tære kun paa Staten som en ulægelig Kræft. Imidlertid existere de nu engang; og Omsorgen for de Mange, som nu finde Ophold der — skjøndt dette ofte er høist tarveligt — bør derfor ei heller tabes af Sigte.

Hvad Veiene angaaer, da er det unægteligt, at Amtets Øvrighed lader sig disses Vedligeholdelse være særdeles magtpaaliggende, saa at Samferslen mellem Landet og Kjøbstæderne meget lettes ved de gode Veie, som findes paa flere Strøg af Amtet. Naar man passerer Landeveien imellem Randers og Grenaae, kjører man undertiden som paa en Chausee; hvilket er saa meget mærkeligere, som denne Vei gaaer over sandede Strøg; de Strækninger af Veien, der ere istandsatte, har man paaført et Lag Leer og ovenpaa dette et tykt Lag Gruus. Veien har i flere meget fugtige Vintre holdt Prøven ud. Den Bi-Landevei, som fører fra Randers over den vestlige Deel af Galten Herred til Rye, er fortrinligen vedligeholdt og udmærker sig endog tildeels fremfor Hovedlandeveien imellem Randers og Aarhuus, der er meget sandet. Man har begyndt paa at anlægge Chausee imellem disse to Stæder; men maaskee gjorde man rettest i, ganske at ophøre med dette ikke meget fremskredne Arbeide, som vistnok maa være særdeles byrdefuldt for Bønderne, og som desuden ikke synes at være nødvendigt.

Landeveiene fra Randers til Hobroe, Mariager og til Udbyehøi Færgested ere i en meget god Stand. Det samme gjelder for en stor Deel om Veien fra Ebeltoft til Grenaae. Denne Vei forbedres meget ved at paakjøres Kalksteen.

Kun de Veie, som fra de vestre Dele af Amtet føre til Ebeltoft, ere mindre gode, end de fleste øvrige, — en Følge af den sandede Jordbund og det bakkede Terrain. Især er Veien langs med Ebeltoft Bugt i maadelig Stand. Men at give denne Vei nogen betydelig Forbedring vilde ikke være til synderlig Nytte, da den kun afbenyttes af nogle faa Molboere, som søge Ebeltoft.

Af det Foregaaende vil man kunne slutte, at de Besværligheder, som nogle, og forholdsviis kun en liden Deel, af Amtets Beboere, formedelst locale Omstændigheder, ere underkastede med Hensyn til deres Producters Affsætning, ei ere saa betydelige, at de jo uden stor Vanskelighed lade sig overvinde. Men langt vigtigere ere desværre de Hindringer, som Tidsomstændighederne lægge i Veien for Affsætningen.

Saalænge Kornvarerne før og under Krigen fandt god Affsætning, især til Norge, kunde Landmanden i Almindelighed fordeelagtigen sælge disse til den Kjøbstad, han boede nærmest, og til de Kreaturer, han havde at affsætte, fandtes altid Kjøbere nok. Men det er vitterligt, at Stillingen har i de senere Aar meget forandret sig, og at den Slappelse, hvorunder Handelen lider, truer næsten alle Statens Borgere med Undergang. At de nærværende mislige Forhold og de for Fleerheden endnu sørgeligere Udsigter maae fremkalde Mismod og Sløvhed, er let at indsee, og dette viser noksom den daglige Erfaring. Naar endog den Dueligste og Driftigste, der af yderste Anstrængelse kjæmper for sin Opretholdelse, desuagtet har maattet bukke under, hvad bliver der da af den store Masse, som kues af Sædvanens Magt?

Formedelst de høie Afgifter, som ere lagte paa Ladninger, der fra Danmark indføres i norske Havne, kan Kornhandelen paa Norge vanskeligen svare Regning for vore Kjøbmænd; flere af dem lade derfor maaskee hellere deres Skibe raadne, end de benytte dem til Korntransporter til dette Land, hvorhen før den største Deel af vore Kornvarer forsendtes. Nu er det kun Nordmændene selv, der med Fordeel kunne drive Handel

med vore Kornvarer, hvilke de føre hjem som Retourladning; med egne Skibe bringe de Trælast hertil; deres Brædder og øvrige Trævarer faae de her let affatte. Derfor komme og mange norske Fartøier til vore jydske Søestæder, især til Randers.*)

Da der i andre europæiske Stater ganske eller tildeels hersker Forbud imod fremmede Kornvarers Indførsel, saa have de faa Handlende i Provinds-Kjøbstæderne, der endnu eie Skibe, næsten ingen anden Brug for disse, end den, Fragtfarten tilbyder.

Naar Nordmændene ikke behøvede endeel af vort Korn, da vilde Producenterne endnu være mere forlegne med at faae dette affat. Dog maa Bonden virkeligen tiltrygle sig Affætning for sit Korn, til Priser, der ingenlunde svare til Productionsomkostningerne, og Betalingen modtager han i Varer, som komme ham dyrt at staae, men som han ikke kan undvære. I Sommeren 1824 erholdt han for en Tde. Rug 14 Mk., for en Tde. Byg 10 Mk., og for Havren 6 à 7 Mk.; dette er i Gjennemsnit 10 Mk. pr. Tønde Korn. Naar der nu — som almindeligst — avles 5 à 6 Tdr. Korn paa en Tønde Land geometrisk Maal, saa kan altsaa Afgrøden af denne Tønde Land ikkun udbringes til 10 Rbd. Drager man herfra alle Producentens Omkostninger fra den første Fure lægges og indtil Kornet leveres Kjøbmanden, da sees let, at lidet eller intet Overskud bliver tilbage for hiin.

Naar der paastaaes, at Indførselstolden paa fremmede Varer er for høi, og at dette er Grunden til vore Kjøbstæders og vor Handels Afmagt, da kan man vist i det Hele taget ikke give denne Paastand Medhold, og neppe tør man

*) Dette er skrevet i Aaret 1824, men den imellem Danmark og Sverrig og Norge oprettede og fra Begyndelsen af Aaret 1827 i Kraft traadte Handelstractat har nu fremkaldt en fuldkommen Reciprocitet, som, bygget paa billige Grundsætninger og tilsigtende disse Rigers fælleds Interesse, upaatvivleligen vil have velgjørende Følger.

fæste Lid til, hvad Nogle love sig af en tilraadet betydelig Nedsættelse i denne Told. Hvorledes kunde en saadan Forholdsregel skaffe os det, vi netop trænge til, en mere lønnende Afsætning for vore Producter? og hvorledes var det muligt at holde Statskassen skadesløs for det Tab, den derved vilde lide? Vilde man tænke at gjenvinde dette Deficit ved en ny Hartkorns-Afgift, da maatte man, for at lette Yderne en mindre følelig Byrde, nødes til at paalægge dem en langt større. Maae vi desuden ikke erkjende, at Danmark er, ved Siden af andre Stater, alt for ubetydelig og afmægtig til at turde gjøre det første Skridt til at jevne almindelige commercielle Forhold, ved et saa voveligt Forsøg, som det her omtalte? — Forøvrigt er det nok ikke Tolden, men Toldsvigen, der gjør mangen Kjøbstad Afbræk i dens Handel; thi vel kan en Bye hæve sig under et facilt Toldvæsen, men naar den derved bringes i Opkomst, da skeer det altid paa andre Kjøbstæders Bekostning, hvor Toldopsynet er mere aarvaagent. Erfaringer fra forskjellige Steder have tilstrækkeligen stadfæstet dette.

17.

Om Evre og Markfred.

Bønderne opgive endnu overalt Evret; deres Higen efter at slaae Kreaturerne løse er saa stor, at de ofte ei engang oppebie Tiden, da alt Kornet er af Marken og Afgrøden tjenlig til at indhøstes; Enhver stræber, ikke at blive den Sidste, der benytter Evret.

I de østlige Egne, saasom i Nørre-, Sønder- og Mols Herreder, er det vel Brug at lade Kreaturerne vogte Foraar og Efteraar, for at de ikke skulle komme paa fremmede Marker. Men denne Vogtning betyder kun lidet; thi som oftest seer Hyrden med Ligegyldighed paa, at Faarene og Qvæget nedtrampe Rugen eller foraarsage anden Skade. Faarene vogtes indtil Voldborgdag, da de sættes i Tøir. Paa Mols har man smaae Folde, i hvilke Faarene indelukkes om Natten. Dette bruges sjeldent paa andre Steder, skjøndt det vel var at ønske, da denne Foldning er at ansee som et Hjelpemiddel til Markfreds Tilveiebringelse og Gjødningens Forøgelse.

I Almindelighed falder det ingen Bonde ind, at fordre Fred paa sin Lod. De Faa, som lægge Vind paa Brakfrugtavl, gjøre naturligviis en Undtagelse. Disse kunne ikke følge gammel Skik, og maae benytte sig af den Ret, Forordningen af 9de Juli 1817 hjemler dem. Men den Modstand, som de herved møde, og den Forfølgelse, de paadrage sig, er næsten utrolig for den, der ikke veed og seer, hvor indgroede Bondens Fordomme ere. Virkeligen ere de Besværligheder, en Brakfrugtdyrker har at overvinde for at opnaae den for ham saa aldeles nødvendige Fred paa sin Mark, saa store, at mangen Landmand, som kunde ønske at iværksætte en forbedret Drift, alene deri finder Grund nok til at undlade det, og

hvis vedkommende Øvrigheder, i hvis Magt det for en Deel staaer at hæmme hiint Uvæsen, ikke med Varme antage sig de saa fremadstræbende Agerdyrkeres Sag, da vil Markufreden endnu længe blive en vigtig Hindring for agricalske Forbedringer.

Tilkjendegiver en Mand de Omkringboende, at han ikke længer taaler fremmede Kreaturer paa sin Ager, maae de nødvendigen sætte disse under stræng Bevogtning. Men stundom hævne de sig grusomt paa den, der har paaført dem de med saadan Vogtning forbundne Uleiligheder. Man har Exempel paa, at de om Natten have sønderslaaet hans Plove og andre Avlingsredskaber, ødelagt hans Kartoffelager og den Sæd, der endnu ikke var høstet; kort sagt, grebet enhver Leilighed, der frembød sig, til at udføre deres hævngjerrige Hensigter. Det er saaledes ogsaa hændet, at et heelt Sogns Gaardmænd have forenet sig om, at tvinge Sognets Huusmænd til ikke at optage Kartoflerne for en Brakfrugtdyrker, i det de have truet Huusmændene med, at de i andet Fald ikke længere vilde være dem behjelpelige ved deres Lodders Dyrkning. Sandt er det, at den Forpligtelse til at vogte Kreaturerne, hvilken en enkelt Mand er berettiget til at paalægge de tilgrændsende Lodseiere, og som undertiden kan udstrækkes til flere Sognes Beboere, ikke i mindste Maade gavner disse, fordi de paa den Tid, Vogtningen finder Sted, ikke behøve Fred paa deres Marker. Men maae de ikke tilskrive sig selv, at de ingen Fordele have af al den Uleilighed, de ere underkastede for at tilveiebringe Fred paa en Andens Ager?

Vistnok er Markufreden en af de væsentligste Hindringer for et forbedret Agerbrugs Indførelse. Imidlertid, saalænge Bondens Avl overhovedet er saa ringe, at han ikke, uden vienſynligen at udsætte sig for Fodermangel, kan holde Kreaturer paa Stald strax eller kort efter Høsten, og derfor maa benytte Eftergræsningen til hen i November Maaned, baade til Heste og Qvæg, — har man formeent, at løs Drift i Øvretstiden ikke hensigtsmæssigen kan ophæves; thi, siger man, Kreaturerne vilde lide dobbelt ved at staae tøirede saa sildigt i Efteraaret; naar de gaae løse, kunne de dog i ondt Veir

søge Ly. Men — kan ikke hver Mand vogte paa sit Eget? Gjør man ikke bedre i at tage Qvæget ind om Natten (selv om man intet Foder har at give det), end at lade det gaae ude og fryse?

Vel sandt, — ved vort Avlsbrugs nærværende Beskaffenhed kan Græsning paa Stubbene ei vel undværes; men denne lader sig meget vel forene med Markfred. Vogtning og Hegning skulle være Midlerne dertil.

Til de faa Steder, hvor der temmelig strængt holdes over Fred paa uindhegnede Marker, hører Grenaae og Mariager. Paa Grenaae Byejorder taales ikke løsgaaende Heste eller Faar, og Qvæget er bestandigen under Vogt. Som Følge heraf begynder ogsaa en tidligere Udsæd af Rugen her at finde Sted. Da nogle i og ved Mariager boende Mænd holde over Fred paa deres Marker, saa bevogter man nu her Kreaturerne, selv da, naar man om Vinteren nødes til at udjage det forsultede Qvæg.

I Galten Herred, hvor Bønderne, ligesom andensteds, forhen vare ivrige Modstandere af Markfreden, er det og umiskjendeligt, at Sandsen for denne har udbredt sig i de sildigere Aar, — rimeligviis en Følge af, at Brakfrugtavlen saa betydeligen tiltager her.

Naar man af det Anførte seer, hvor lidet de fleste Agerdyrkere bekymre sig om at tilveiebringe Markfred, saa vil man deraf kunne slutte — hvad virkeligen er Tilfældet — at forsvarligt Hegn omkring en Bondelod er et Særsyn i Randers Amt, hvilket altsaa i denne Henseende staaer meget langt tilbage for de sydligere Egne, endog af Nørre-Jylland. Ei heller mellem Byerne findes almindeligviis noget Hegn, ja ofte end ikke noget synligt Skjel, saa at ei blot mange Sogne, men flere Herreder, kunne siges at ligge i Fælledskab. Høist seer man Tofter, Haver og enkelte Smaalodder indhegnede, for det meste med Steengjerder.

Forordningen af 9de Juli 1817 har dog sikkert hos Mange fremkaldt det Ønske, at indhegne deres Marker. Men Tidsomstændighederne nøde Landmændene til at opgive et saadant Forsæt, ved hvis Udførelse desuden paa mange Steder møder

en anden Vanskelighed, nemlig Loddernes mislige Figur. De ældre Hegn kan man neppe engang overkomme at vedligeholde. Derfor sees nu Hegnet om flere Hovedgaardsmarker at forfalde. Saaledes ved Rosenholm, hvis Hovmarker vare fra bedre Tider omgivne af høie beplantede Diger. Dette Hegn, som man tilforn skal have regnet blandt de fortrinligste, der fandtes i Jylland, er nu i en meget forfalden Tilstand. Holbekgaard og Estruplund i Rougsøe Herred have og forhen havt Markerne fredede med levende Hegn, hvoraf kun Levninger ere tilbage. Derimod blev Hegnet omkring Stenalt Marker, hvilket ligeledes var forfaldet, for nogle Aar siden istandsat og fornyet ved dobbelte Grøfter og Jordvold; desuden nyt Indhegn reist imellem alle Gaardens Vangskifter. Det levende Hegn om Gaarden Fuglsøes Marker i Gjerlev Herred fortjente ogsaa at vedligeholdes bedre.

Nyt Hegn hører til Sjeldenheder. Omkring Skafføegaards Hovedgaardsmark er opført omtrent 4000 Favne deels enkelt, deels dobbelt Steengjerde; de enkelte Steengjerder ansees her for de varigste, især naar man kun kan faae smaae Kampesteen dertil; disse Gjerder ere forsynede med Jordvold paa den indre Side. Præstegaardsmarken i Mørke er for faa Aar siden indhegnet med Jorddige og dobbelte Grøfter. Langs med Foden af Diget er omtrent i en Favns Afstand sat Pilestavre, som formodes at ville bedre lykkes her end paa Diget selv. Ved Rugaard er ei alene hele Marken omgivet med Steengjerder, men disse findes ogsaa mellem hver Vang, og de dertil brugte Steen ere alle opbrudte paa Gaardens Marker. En og anden driftig Bonde har ved Hegns Reisning givet et følgeværdigt Exempel. Saaledes et Par Selveiergaardmænd i Attrup Bye, Rosmus Sogn, i Sønder Herred; den ene af dem har især viist, hvad en Bonde, endog uden at være formuende, kan udrette ved anstrængende Arbeide; i to Aar har han opført omtrent 1400 Favne lovligt Hegn, deels Jordvold og Grøft, deels Steendige. Paa Vivild Mark i Sønderhald Herred sees en Toft af nogle Tønder Lands Størrelse indgjerdet med et velvedligeholdt levende Hegn, det skjønneste, der paa mange Miles Afstand findes om en Bon-

delod; det er opført af et Par Bønderdrenge, som opmuntredes til dette Foretagende ved at læse Høeghs Anviisning. En Bonde i Kreiberg, Hornslet Sogn, i Østerlisberg Herred, har nylig omgivet sin Lod med Jorddige og Grøfter. Et Par Bønder i Gjerlev Herred have ogsaa viist sig virksomme i dette Punkt; den Ene er Sognefogden i Dalbyeover, som er i Begreb med at indfrede sin Mark med levende Hegn, hvoraf han alt har sat en stor Deel; den Anden, som boer i Gjerlev Bye, har i to Aar indhegnet sin Lod, 30 Tdr. Land stor, med Jordvold; saavel paa Diget selv, som ved Foden deraf, har han sat forskjellige Slags villigtvoxende Træer, der slaae godt an.

Ønskeligt var det, om disse faa Exempler kunde lede til Efterfølgelse. Men ligesom Mangel af Evne hindrer Mængden fra at reise nyt Hegn, saaledes maa ogsaa Ufreden aldeles qvæle Lysten dertil; thi saalænge Hegnet er udsat for at ødelægges af løsgaaende Kreaturer, vil dets Reisning eller Istandsættelse kun alt for ofte føre til unyttige Bekostninger.

18.

Qvægavl.

Horngvæget i Randers Amt udmærker sig vel ikke ved sin Størrelse, men Racen er dog i det Hele god og forener de Egenskaber, der saa meget anbefale det jydske Qvæg. Endskjøndt Egnen imellem Aarhuus og Randers har særdeles godt Qvæg, hvoriblandt udmærkede Individuer ikke ere sjeldne, saa udholder det dog ei Sammenligning med det fortrinlige Qvæg, som findes i den nærmeste Omegn af Randers, især i de gode Sogne norden og østen for denne Bye; men der gives og kun faa Egne i Jylland, der ere saa gunstige for Qvægavl og Opdræt, som netop denne, især formedelst den betydelige Høavl. Qvæget udmærker sig her ved Længde og Dybde, korte Been, Melkriighed hos Køerne, samt ved den Egenskab tillige at være godt skikkede til at fedes. I de bedre Tider har Qvæget endnu været fortrinligere i denne Egn; i de sidste Aarti har Racen tabt sig noget, som Følge af, at Bonden har solgt de bedste Høveder for at tilveiebringe en større Pengesumma. Qvæget paa Mols er ikke mindre end i Østerlisberg og Galten Herreder, skjøndt man der har forholdsviis mindre Areal til at holde den samme Besætning; Græssets Fynd erstatter maaskee dets ringere Mængde. Imidlertid er dette Qvæg noget mere høibenet og har et mere afskydende Kryds.

Formedelst de magre Græsgange og den ringe Høbjergning er Qvæget i de østlige og nordlige Herreders skarpe Egne temmelig uanseeligt, dog især i Nørre Herred. Selv i Rougsøe Herred og i de til Kjærene stødende Sogne af Sønderhald Herred, hvor Qvægavlen er mere udvidet, trænger Ra-

cen høikgen til Forædling, da Dyrene mangle Dybde og Brede og almindeligen ere noget høibenede.

Qvægbesætningen paa Herregaardene er, med faa Undtagelser, af jydsk Race, hvilken man (uden Tvivl med god Grund) foretrækker for de fremmede, hvad enten man befatter sig med Meierie eller Studehold. Mange kyndige Landmænd ere enige i, at Forædlingen af Landets Qvæg vanskeligen opnaaes ved en fremmed Race; et Exempel til Stadfæstelse af denne Mening kan hentes fra Rugaard, hvor man har anskaffet holsteenske Tyre og hvor Besætningen bestaaer af Køer, der ere faldne efter disse Tyre. Denne Race er vel større end den, som oprindeligen haves i Egnen, men den anbefaler sig aldeles ikke ved Melkriighed, og Køerne ere for det meste høibenede, spidse og skarpknoklede. Ikke desmindre søge Bønderne i Omegnen begjerligen at erholde Kalve af den holsteenske Race til eget Tillæg.

Det er unægteligt, at Qvægracen, endog i de Egne af Amtet, hvor den er fortrinligst, kunde opnaae en høiere Grad af Forædling, hvis Bønderne vare mere nøieseende i Valget af Tillægsdyr, især af Tyre, og ikke brugte dem i for ung en Alder eller lod Tyren springe for mange Køer. (Det sidste skeer vist alt for ofte, og da det paa de fleste Steder har fra ældre Tider været Skik, at der i hver Bondebye holdes en fælles Tyr, kan den sidstnævnte af hine Misligheder egentligen ansees som en Følge af Gaardenes, ved Udskiftningen — tildeels ogsaa ved Hoveriets Afskaffelse — forøgede Qvægbesætning). Derhos formener man, at det vilde have særdeles velgjørende Følger, om noget klækkelige Præmier bleve udlovede for dem, der beflitte sig paa at have gode Stammedyr. Af Tyre, som i hver Henseende qualificere sig dertil, findes for Tiden i Amtet færre end man kunde ønske.

Ligesom Qvægracen er fortrinligst i Omegnen af Randers, saaledes er ogsaa Qvægholdet langt betydeligere her end i de øvrige Dele af Amtet, dog fornemmelig i Byerne langs med den nordlige Bred af Randers Fjord, hvor de herlige Enge give Anledning til riig Høbjergning. Paa en Gaard i Tjærebye, med 13 Tdr. Hartkorn og 130 Tdr. Land Ager og Eng,

holdes 12 Køer, 28 Stude, 12 Heste og 30 Faar — en Besætning, som nok kun faa Bøndergaarde af lige Størrelse kunne opvise Mage til. Paa en Gaard af 5 à 6 Tdr. Hartkorn i Støvring og tilgrændsende Sogne holdes 7 Heste, 14 à 16 Qvæghøveder (hvoraf 6 eller 8 ere Malkekøer, Resten Qvier og Ungnød) samt 16 à 20 Faar. Paa de større Gaarde med 11 à 12 Tdr. Hartkorn, saasom i Ostrup, holdes sædvanligen 11 eller 12 Heste, hvoriblandt tvende Følhopper, 30 Qvæghøveder, hvoraf som oftest 12 Malkekøer og 30 Faar. Bønder, som leie Græsning og Høbjergning, holde naturligviis flere Høveder.

I Vissing holdes paa en Gaard paa 5 Tdr. Hartkorn med et Areal af 30 Tdr. Land, samt endeel Eng og Overdrevsgræsning: 12 à 16 Høveder (stort og smaat) 6 à 7 Heste og 12 à 16 Faar; dette Sogn hører og til de bedste i Galten Herred. I Voldum, hvor der er lidet Engbund og Overdrev, holdes derimod paa en Gaard af samme Størrelse ikkun 10 à 12 Høveder, 4 à 5 Heste og 10 à 12 Faar, skjøndt Jordbunden er her omtrent af samme Beskaffenhed som i Vissing.

I Hjotshøi og tilgrændsende Sogne i Østerlisberg Herred holdes ved en Gaard paa 6 Tdr. Hartkorn med 36 à 40 Tdr. Land 6 Heste og 2 Plage, 7 à 8 Køer og 4 à 5 Unghøveder samt 10 à 12 Faar. Derimod gives i disse Sogne andre Bøndergaarde, der til samme Hartkorn have et Areal af 54 til 60 Tdr. Land, hvorpaa holdes 10 à 14 Køer og 8 à 10 Unghøveder, hvoraf 4 à 5 ere Kalve. Ved disse bedre Gaarde er Hestenes Antal gjerne det samme, som ved de mindre, men da ere Hestene der større og bedre fodrede end her.

I Knebel paa Mols holdes paa en Gaard af 4 Tønders Skyld og med 30 Tdr. Land: 10 à 12 Høveder, hvoraf 6 à 7 ere Køer, Resten Ungqvæg, samt 4 Heste og 20 gamle Faar til Vinteren; men til de sidste haves aparte Græsning paa Sand- og Hedebakkerne. Roelsøegaard paa Mols græsser 75 Høveder paa 275 Tdr. Land, skyldsatte for 46 Tdr. Hartkorn; derimod vinterfodres her 150 Høveder ved Hjelp af Tienden af 500 Tdr. Hartkorn.

I Sønderherred er Qvægavlen ikke af megen Betydenhed, deels formedelst Græsgangenes Knaphed, og deels fordi der holdes for mange Heste (dog færre end før), hvilket atter er en Følge af, at de magre Jorder næsten ikke afgive andet end Halm til Vinterfoder, hvorfor Hestene ere smaae, og altsaa maa der holdes desflere. I denne Egn har en Bondegaard paa 5 Tønder Hartkorn med et Areal af circa 30 Tdr. Land, sjeldent flere end 4 til 5 Køer, et Par Stykker Ungqvæg og 1 à 2 Kalve, men i det mindste 6 Heste. Paa Hessel ved Greenaae holdes 150 Stude, samt en Snees Malkekøer og ligesaa mange Heste, tilligemed circa 200 Faar. Denne Gaard er særdeles skikket for Studehold, formedelst sine vidtløftige Kjær- og Engstrækninger. Endnu mere indskrænket er Qvægavlen i Nørre Herred, hvor Naturen lægger næsten uovervindelige Hindringer i Veien for dens Udvidelse. Selv i den bedste Deel af Herredet, nemlig den østlige, imellem Skeel og Grenaae, holdes paa de største Bøndergaarde, af indtil 8-9 Tdr. Hartkorn, ikke mere end 6 til 7 Køer; men Arealet til en saadan Gaard er og kun 40 Tdr. Land. Derimod er Hesteholdet betydeligt, nemlig 6 til 7 Stkr. store og smaae.

En Bondegaard i Gjesing paa 4 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn med 36 à 38 Tdr. Land sandede Jorder holder sædvanligen 4 Heste, 6 à 7 Køer og en Snees Faar. I Vivild Sogn, hvor der i det Hele haves bedre Jorder, gives derimod Gaarde, som om Sommeren kunne græsse 15 à 16 Køer og derover; det derved producerte Smør og Ost giver god Fordeel; Ungqvæget kjøbes ofte til denne Besætning. Men forresten er Qvægholdet kun ringe i Sønderhald Herred. En Gaard i Ørsted paa 7 Tdr. Hartkorn holder i Almindelighed 8 à 10 Heste (deraf 6 til Brug, de øvrige ere Tillæg), 20 Fækreaturer (hvoraf de 8 sædvanligen ere Malkekøer, de øvrige Tillæg), samt 20 Faar.

I den nordlige Deel af Amtet er Qvægholdet forholdsviis noget større end paa de fleste andre magre Strøg; saaledes i Nærheden af Mariager; en Gaard i Fjelsted paa 4¼ Td. Hartkorn holder 4 Heste, 1 Plag, 7 Køer, 4 Ungqvæg og 40

à 50 Faar. En Gaard i Katbjerg paa 1⅝ Td. Hartkorn holder 2 Heste, 4 Køer, 2 Ungqvæg og 20 Faar. En Gaard i Hau paa circa 4½ Td. Hartkorn holder 4 Heste, 1 Plag, 6 Køer, 4 Ungqvæg og Kalve, 30 Faar.

Men Kreaturerne maae i denne Egn nøies med en sparsom Underhold. Som oftest gaaer Qvæget ude til sidst i November, og, hvis Jorden er nogenlunde fri for Snee, udlades i det mindste Ungqvæget atter i Martii Maaned, undertiden før, paa de nøgne Agre og i Heden.

Paa en Gaard i Sønder Onsild med 5 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn holdes gjerne 4 Heste og et Par Plovstude, eller 6 Heste og ingen Stude; af Fækreaturer regnes her 3 til 4 (unge og gamle) paa en Tønde Hartkorn.

I Gjerlev Herred er den almindelige Besætning ved en Gaard paa 5 à 7 Tdr. Hartkorn: 4 Arbeidsheste med Tillæg, 7 à 9 Køer foruden Ungqvæg.

I Omegnen af Randers, og overhovedet i de bedre Egne, tillægges i Almindelighed paa en Bondegaard 3 til 5 Kalve aarligen, hvoraf 2 à 3 Stkr., 2 à 3 Aar gamle, sælges. Næsten enhver Gaardmand i de gode Sogne af Nørhald og Støvring Herreder udskyder gjerne 1 eller 2 Høveder aarligen, som han om Sommeren feder paa Græs, hvis han ikke seer sin Fordeel ved at sælge dem om Foraaret. Ellers sælges de sædvanligen i Randers eller til kjøbenhavnske Slagtere ved Midsommer eller om Efteraaret. Paa de store Bøndergaarde langs Randers Fjord afsættes aarligen 12 à 16 to eller tre Aars Stude, deels af eget Opdræt, deels indkjøbte; de gaae enten til de større Gaarde i Egnen, for atter derfra at gaae syd paa til Staldning, eller og sælges de strax til Prangerne. Kan Vinterholdet ei afhændes om Foraaret, sommergræsses Kreaturerne, og blive da desbedre skikkede til at gaae til Holsteen; enkelte Stykker afhændes og i Egnen, eller gaae til Kjøbenhavn. Bonden finder der saa god Fordeel ved denne Erhvervsgreen, at han i sin egen Huusholdning alene bruger Faare- og Lammekjød, for at kunne sælge alle de Høveder,

han feder. Selv for Indvaanerne af Hobroe er Qvægfedning nu for Tiden en ikke uvigtig Indtægtskilde; mange af dem fede om Vinteren med Korn nogle Køer til Afsætning i Kjøbenhavn.

I de ringere Egne, saasom i Nørre-, Sønder- og Sønderhald Herreder, indskrænker Tillægget sig til 1, 2, i det høieste 3 Kalve paa en Gaard aarligen; Bonden sælger 1 à 2 Køer om Aaret og indsætter Qvier i deres Sted. I de Byer, som have Part i de i Sønderhald og Rougsøe Herreder beliggende Kjærstrækninger, er Tillægget derimod noget større. Paa en Gaard af 8 à 9 Tønder Hartkorn holdes dog ikkun 4 à 6 Unghøveder, som søge deres Ophold i Kjærene, hvor de naturligviis ikke kunne blive fede, men dog græsses temmelig godt. Da Ungqvæg forresten ikke nu er i nogen synderlig Priis, saa lægge de fleste Bønder i denne Egn mere Vind paa at forøge deres Faareflok, som ved Uldens Salg giver bedre Indtægt.

Paa Mols tillægges aarligen paa en Gaard høist et Par Kalve, helst Qviekalve, der ligeledes sælges forsaavidt de ikke behøves til Besætningens Recrutering. Selv i de bedre Egne faaer Ungqvæget sjeldent tilbørlig Størrelse og Huld af Mangel paa rigelig og passende Foder. Man seer derfor gjerne Markederne opfyldte med ringe og forknytte Ungnød, som ofte aldeles ingen Fordeel yde Eierne.

Det sees af det her Anførte, at Qvægets Antal i det Hele taget er lidet i Forhold til Bøndergaardenes Størrelse, og dog har man paa mange Steder ondt ved at tilveiebringe endog et tarveligt Foder for det Antal, som haves, hvoraf følger, at Qvæget i de ringere Egne er i en forknyt Tilstand. Det var derfor færdeles meget at ønske, at Bonden i Almindelighed og Beboerne af de mindre begunstigede Egne i Særdeleshed vilde lægge Vind paa Dyrkningen af saadanne Vækster, der kunde afhjelpe Mangelen af sædvanligt Foder. Enkelte driftige Mænd have givet paafaldende Exempler paa, hvor betydeligen en Gaards Qvægbesætning kan forøges ved Hjelp af en bedre Driftsmaade, især naar denne iværksættes i Forbindelse med Sommerstaldfodring. Saaledes havde Danne-

brogsmand Knudstrup, medens han var Fæstebonde i Leerberg i Galten Herred, hvor hans Lod kun udgjorde 30 Tdr. Land, hævet sin Besætning til 27 Høveder og 5 à 6 Heste, som alle holdtes paa Stald hele Aaret igjennem, og dog vare hans Jorder ikkun af de middelmaadige.

Et andet mærkeligt Exempel paa en, efter de locale Omstændigheder, betydelig Besætning afgiver Maren Mølle, hvor der paa 3½ Td. Hartkorn med et Areal af 73 Td. Land sandede Jorder, holdes, ved Hjelp af Staldfodring, 4 Heste, 1 Plag, 21 Køer, 4 Ungqvæg og 70 Faar.

Paa de fleste Herregaarde bruger man at folde Qvægbesætningen paa Marken. Denne Foldning iværksættes paa forskjellig Maade; sædvanligen flyttes Folden, som bestaaer af Lægter og Stolper, der hvile paa en Fod i Form af et Kors, hver fjerde eller ottende Dag. I en saadan Flyttefold, af omtrent en geometrisk Skjeppe Lands Omfang, rummes fra 70 til 90 Høveder. Kreaturerne ere i Folden i Middagsstunden og om Natten, og gaae den øvrige Tid løse paa Græsgangene. Sjeldnere lader man Folden staae Sommeren over paa een og samme Plet; i dette Tilfælde strøes stærkt under Qvæget med Halm og Græstørv. — En tredie Methode anvendes paa Vosnæsgaard, og bestaaer deri, at Køerne (170 Stkr.), som gaae løse hele Dagen, om Natten indsættes i en Fold paa 16 Tdr. Land. Folden flyttes ikkun eengang hvert Aar, og da hen paa det ældste Græsleie. Man antager, at Ageren herved erholder en halv Gjødskning. Deslige store Folde skulle dog ikke være at anbefale, fordi Kreaturerne gjerne søge hen til en af Siderne, hvorved Gjødningen falder saa høist ulige; derfor foretrækkes ogsaa, som sagt, de mindre Folde, som flyttes een eller to Gange om Ugen. Hvad der forresten især vindes ved saadan Qvægfoldning paa Marken er den ikke uvigtige Fordeel, at man derved ganske sparer Uleiligheden med Gjødningskjørsel.

Naar der spørges: enten Malkekøer eller Fedeqvæg ere fordeelagtigst, skulde vel Prisen paa Sædevarer og paa Kre-

aturerne egentligen gjøre Udslaget. Ere hine meget søgte og i høi Priis, og disse derimod ikke, da give vel Malkekøer størst Fordeel. Men er det Modsatte Tilfældet: ere Sædevarerne i ringe Priis og Kreaturerne betales vel, da synes det, at Landmanden ikke kan gjøre bedre Anvendelse af Sæden, end med den at fede Kreaturer. De nærværende høist vaklende Conjuncturer gjøre det imidlertid umuligt at afgjøre dette Spørgsmaal.

Hvor Græsgangene ere magre, forbyder det sig selv at speculere paa Handel med Fedeqvæg, undtagen ved Hjelp af den endnu for lidet udbredte Kartoffelavl; men sendog under andre Omstændigheder indlader Bonden sig sjeldent i denne Entreprise, da Erfaringen har lært ham, at Malkekøer yde ham, om end undertiden en mindre, dog altid en mere sikker Fordeel end Studehandelen, som vel i et gunstigt Øieblik kan forskaffe Landmanden et rigt Udbytte, men ogsaa til andre Tider paaføre ham et ubodeligt Tab. — De fleste Bønder i Randers Amt hente derfor Indtægten af deres Qvæg fra Afsætningen af Smør, Ost og af Ungqvæg; af det Sidste sælger Bonden aarligen 1, 2 à 3 Stkr. I Almindelighed ere Bondens Meierieproducter ringe, som Handelsvarer betragtede, skjøndt dog mange Undtagelser finde Sted heri. Hvad Smørret angaaer, da kan det vanskeligen hos Bonden bringes til den Godhed, som ved Herregaardene, fordi han, som Følge af de færre Køer, han holder, skal samle for længe derpaa, inden han kan slaae det i Fjerdingen; hertil kommer, at Behandlingen ofte er skjødesløs. Sædvanligen sælger Bonden Smørret i smaae Partier til Kjøbmændene, hos hvem det bliver ældet om inden det nedlægges. I de fleste Bondehusholdninger bruges kun lidet Smør, hvorimod næsten alt sælges. Ostene laves sjeldent af den nymalkede Melk, og ere derfor ikke fede, men ellers i Almindelighed ret vel behandlede. I Randers Egnen lægger Bonden megen Vind paa at tilberede gode Oste, hvortil her gjerne tages sød Melk. Fra Byerne norden for Randers Fjord faaes især gode, fede Faaremelks-Oste, som ere meget søgte i Randers, dog mere til egen Husbrug end til Handel. Ikkun, som meldt, de med

flere Resourcer begavede Bønder i den gode Egn norden for Randers, samt enkelte andre velhavende Gaardmænd, befatte sig tillige med Qvægfedning; de fede ikke blot Stude, men ogsaa Køer, og holde omtrent et lige Antal af begge. Af de Sidste udseer man til Fedning dem, der ere de ringeste Malkekøer.

Under Krigen gaves mange Heste- og Qvæghandlere blandt Beboerne af Amtets bedre Egne, især mellem Randers og Aarhuus. Men deres Tal er siden betydeligen aftaget; i deres Velmagtsdage levede de høit, og mange af dem maae nu fortjene deres Udkomme ved at arbeide for Andre. Udentvivl er det ogsaa en Daarlighed at ville være Agerdyrker og Qvæghandler tillige; thi det Første fordrer, at Manden stedse er hjemme, og det Sidste, at han altid er ude. En af Delene maa da forsømmes, og det bliver gjerne Avlsbruget, som maa lide derunder, ei alene fordi det er lettere at ride end at gaae, men vel og fordi Personen ikke kan figurere saa meget bag Ploven, som paa Ryggen af en Hest.

Paa Hedestrøgene i de nordlige Herreder udgjøre Faar sædvanligen Bondens Hovedbesætning; imidlertid sælger han ogsaa jevnligen et Ungnød.

Uagtet adskillige Landmænd udenfor Bondestanden have ophørt med den usikkre Studehandel og valgt Køer til Besætning, saa holdes dog endnu paa de fleste Herregaarde alene Stude som Hovedbesætning, i hvor ringe det Udbytte end er, disse for Øieblikket kaste af sig. Haab om, at en heldigere Tidspunkt igjen kan indtræffe for denne ikkun faa Aar tilbage endnu for de jydske Landmænd saa indbringende Handelsgreen, afholder vist flere af disse fra at foretage nogen stor Forandring ved deres Qvægbesætning. Andre, som maaskee ønskede at anlægge Meierie, hindres derfra af Mangel paa rummelige og tilbørligen indrettede Melkestuer, samt fornødne Meieriredskaber, hvis Anskaffelse kræver en ikke ubetydelig Bekostning.

Tidsomstændighederne have nødt mangen Landmand til at sælge af Besætningen for at tilveiebringe de fornødne Udgifter, og derimod for Sommermaanederne at bortleie nogen Græs-

ning, hvorved dog altid haves en sikker Indtægt. Ved flere større Gaarde ere 50 til 100 Kavallerieheste indtagne paa Græs. Paa Høgholm græssedes i Sommeren 1824 endeel i Vensyssel og Salling opkjøbte Stude, tilhørende en Qvæghandler og bestemte til Udførsel; ogsaa paa Rosenholm var lejet Græsning for 50 Stude.

Til de Gaarde, som nu have Meierie, høre Rugaard, Katholm, Meilgaard, Vosnæsgaard, Schieringmunkgaard, Clausholm. Meieriebesætningen paa Rugaard, bestaaende af 150 Køer, er bortforpagtet paa 20 Køer nær. Af hver Koe giver Forpagteren aarligen en Fjerding Smør og et Lpd. Ost; men han har, foruden fri Boepæl og Brændsel, 10 Tdr. Rug og 10 Tdr. Byg. Paa Katholm holdes 150 Køer; desuden noget Ungqvæg. Paa Vosnæsgaard, der tilforn havde Stude til Besætning, holdes nu 170 Køer, som alle ere af jydsk Race, da man har befundet, at disse malke ligesaa godt som de store Marskkøer, uagtet Græsgangene til denne Gaard ere fortrinlige. Dette Meierie er udentvivl et af de bedste i Jylland; det er i en skjøn Orden og giver et efter Tiderne rigt Udbytte. Her regnes en halv Tønde Smør aarligen af hver Koe. Saavel paa denne Gaard, som paa de fleste andre Meieriegaarde, haves Kjærneværker, som drives ved en Hest. Det kan bemærkes, at de Karbørster, som bruges i gode Meierier, ere deels af Lyng, deels af Svinehaar; med hine skruppes Karrene før Kaagningen, med disse efter samme; herved holdes Karrene fuldkomnest rene. Melk og Fløde sies som oftest igjennem Haarsigter.

I Randers Amt, som udentvivl i hele Østeregnen, er Svineavlen ikke af nogen Betydenhed. De fleste Gaardbeboere have en grisebærende Soe, men sælge for det meste Tillægget, paa et Par Stykker nær, i en Alder af 4 Uger. Ved Juletider slagtes Soen og en Griis til Bondens Huusholdning; en anden Griis overfødes som Grisesoe for næste Aar.

19.

Heste-Opdræt.

Enstemmigen paastaaes, at Hesteavlen ikke er hvad den har været, især i Begyndelsen af Udstykningsperioden, men at den er aftagen baade i Henseende til Racen og til Hestenes Antal. Man angiver som Aarsager dertil:

a) Under Krigen vare Hestene i høi Priis. Derved fristedes Mange til at sælge de bedste Hopper og beholdt da de svagere til Tillæg, hvorved Racen nødvendigviis maatte tabe i Godhed. Nu nødes Mange til at sælge af Trang, hvoraf Følgen er den samme, da de fortrinligste Dyr først afsættes. Desuden er Afsætningen for Tiden ringe i Sammenligning med hvad den har været, saa at Landmanden ikke har den Opmuntring, som før, til at sørge med Omhu for Racens Vedligeholdelse eller dens Forædling.

b) Tilforn havdes Stutterier ved de fleste Herregaard, og Hingster holdtes her til Afbenyttelse for hvert Godses Bønder. Disse Stutterier existere ei længer, deels formedelst Herregaardenes Adsplittelse, —, som altsaa i denne Henseende ikke har havt heldige Følger, — og deels fordi det nu ansees fordeelagtigere at holde Køer eller Stude paa de Herregaarde, der endnu ikke ere udstykkede.

Hingstholdet er gaaet af Brug; kun Faa have og Evne til at anskaffe og holde kostbare Heste. Gode Hingster ere derfor saa sjeldne, at der undertiden ikke findes een i flere Herreder. Blandt de Herregaardsstutterier, som tilforn fandtes i Randers Amt, udmærkede sig især de paa gl. Estrup, Scheel, Overgaard og Dronningborg, hvilket sidste holdtes for Kongelig Regning. Af disse Stutterier findes nu intet Spoer tilbage, undtagen forfaldne Staldbygninger; den for 12 Hingster og 12 Hopper indrettede beqvemme Stald paa Gammel-

Estrup og det dermed i Forbindelse staaende Ridehuus ere nu til liden eller ingen Nytte.

Naar det forresten tages i Betænkning, at Hingsterne ved disse Stutterier vare af jydsk Race, hvilket er den almindelige Mening, da vil man kunne trøste sig med, at de ugunstige Virkninger, deres Ophævelse har yttret paa Hesteracen, ei ere anderledes, end at der jo kan raades Bod paa dem, naar kun Regjeringen sørger for at hæve Savnet af tjenlige Hingster, hvor det er forhaanden, og naar Bonden selv vil tænke paa sin Hesteraces Forædling ved at træffe et skjønsomt Valg af Han og Hun.

c) Det er tildeels kun Bonden, der befatter sig med Hesteavlen. Men den Hingst, han afbenytter, er ofte gammel og svag eller fuld af Feil. Han savner i Almindelighed Indsigt i at vælge den meest feilfri Hoppe til Tillæg, og har sjeldent nogen Idee om, at det er af Vigtighed, hvilken Hingst han benytter, og tager derfor sædvanligen sin egen eller sin Naboes 2 Aars Plag (som han kan have for intet) til Bedækning, førend den samme Aar bliver skaaren. De, der gjerne ville bruge en god Hingst, naar den findes i Egnen, have undertiden ikke Evne til at betale derfor. Hvor velgjørende end Stutteriebesigtigelser ere, kunne de dog ikke altid raade Bod paa, hvad der er Følger af Landmandens forknytte Omstændigheder og hans deraf fremkaldte Modløshed.

d) Endskjøndt de nærværende Conjuncturer have lært Bonden at stræbe efter at tilveiebringe et mere passende Forhold i Antallet af hans Besætning af Heste og Horngvæg, gives der dog endnu mangen Bonde, som holder flere Heste end han behøver til sin Gaards Drift, da han ei indseer Muligheden af at kunne pløie med 2 Heste, endog paa sandede Jorder. Han kan derfor ikke skaffe en, i Forhold til sin Gaards Areal for stor, Hestebesætning den tilstrækkelige Underholdning, hvilket jo maa have skadelig Indflydelse paa Dyrene og bidrage til, at Racen forringes med Hensyn til Udvikling i Væxten.*)

*) Den tidlige Alder, hvori Hestene tages til Arbeide, anføres ofte som en Aarsag til Racens Forringelse. Men den Lem-

Det Anførte uagtet kan man dog ei nægte, at Hesteavlen endnu staaer paa et høit Trin i endeel af Randers Amt. Derom vidne de mange skjønne, endog udmærkede Dyr, som fremstilles ved Stutteriebesigtigelserne i Randers Bye; ja dette Amt er, efter Sagkyndiges Mening, det fortrinligste i Jylland med Hensyn til Hesteopdræt. Antallet af tjenlige Stammedyr, især af Hopper, er nok ogsaa forholdsviis større her, end i de øvrige Amter; ifølge authentiske Kilder fandtes i 1824 i dette Amt 450 af Stutterie-Commissionen brændte Hopper og 7 brændte Hingster. Dette synes at vise, at man dog ikke saa ganske har tabt Sandsen for at vedligeholde Racen, og dertil har ei heller nogen tilstrækkelig Anledning været forhaanden; thi er end Afsætningen paa Heste ikke saa betydelig og saa lønnende, som i Krigsaarene, saa kunne dog de bedre af disse Dyr endnu altid finde Kjøbere, som betale dem til endog temmelig høie Priser. Naar der for en god Hoppe forlanges og gives indtil 200 Rbd., kan det ikke siges, at Bonden mangler Opfordring til at lægge Vind paa Racens Forædling, saameget mindre som han desuden anspores dertil ved Stutteriepræmierne. Bønderne i de bedre Egne indsee og fuldt vel, at Hesteavlen er en af deres vigtigste Erhvervsgrene, som de derfor ei behandle med Ligegyldighed.

De fortrinligste Heste haves i Omegnen af Randers, især i de bedre Sogne af Støvring og Nørrehald Herreder; de udmærke sig lige meget ved Størrelse og Bygning, og opnaae sædvanligviis en Høide af 10 Qvarteer 2 Tom. Slette Been ere imidlertid en temmelig almindelig Feil ved denne Egns unge Heste. Som Aarsag hertil angiver man ofte, at det fede Høe, her haves, er for stærkt for Tillægget. Men snarere er denne Feil maaskee en Arvesvaghed. Den sildige Ind-

---

fældighed, hvormed den jydske Bonde omgaaes sine Heste, er saa stor, at det ringe Arbeide, de unge Plagge forrette, maaskee snarere er gavnligt end skadeligt for dem, i det de derved styrkes. Naar de bruges for Ploven, spændes de bagerst, og den yngste Klod sættes til at gaae i Furen, hvilket ansees for det letteste Dræt; en 3- eller 4-aarig sættes til at gaae paa Land.

binding, Mangel paa rensende Foder efter samme, alt for liden Bevægelse (Hestene røres ikke hele Vinteren igjennem), forbundet med altfor kornriig Føde, kan ei heller have gavnlig Indflydelse paa Hestene, som desuden ikke holdes tilbørligen rene.

Opdrættet er i denne Egn betydeligt; der gives her flere Bønder, som aarligen tillægge 2 Føl. Ogsaa er Hesteavlen fornemmelig at ansee som Kilden til den Velstand, der, endnu i denne for Landmanden uheldige Tidspunkt, spores blandt Bønderne i de gode Byer norden og østen for Randers; thi de have hvert Aar en anseelig Indtægt af deres Heste. Som et Exempel kan nævnes en Bonde i Tjærebye, der i Foraaret 1824 solgte 3 unge Hopper for 500 Rbd. — I Albek og Tjærebye findes tvende Hingster, som alt et Par Gange ved Stutteriebesigtigelserne have forskaffet deres Eiermænd den høieste Præmie. Disse Hingster ere særdeles frugtbare; den i Tjærebye har, ifølge Eierens Opgivende, grundet paa en Bog, han fører herover, i Aaret 1822 bedækket 130 Hopper, hvorefter faldt 105 Føl, i 1823 110 Hopper, hvorefter faldt 91 Føl; denne Hingst skal deels ved Præmier, deels ved Bedækning, have indbragt ham over 1000 Rbd.! Egnens Beboere i en Afstand af 3 til 4 Miil, endog paa den søndre Side af Fjorden, tye til Albek eller Tjærebye, for her at faae deres Hopper bedækkede; for hver Bedækning gives sædvanligen 9 Mk., forsaavidt Hoppen bliver med Føl; i andet Fald kun 2 Mk. — Men denne stærke Søgning, som viser, at der gives altfor faa gode Stodhingster, er neppe til Gavn for Hingsterne og Racen, da disse sikkerligen ofte afbenyttes over deres Kræfter og derved svækkes; de bedække 5, 6 eller endog flere Hopper i Døgnet; den omtalte Hingst i Tjærebye bedækkede 167 Hopper i Sommeren 1824.

Næstefter Randers-Egnen udmærker sig, med Hensyn til Hesteavlen, den østre Deel af Nørre-Herred eller Byerne mellem Skeel og Grenaae. Tillægget er her temmelig betydeligt og Racen god. Denne Egns Bønder have en særdeles Forkjærlighed for deres Heste, som de pleie og behandle med megen Omhu; at holde Hestene paa Stald om Sommeren er,

som ovenfor meldt, ikke usædvanligt i disse Byer. Racens Godhed tilskrives for en Deel det fordums Stutterie paa Skeel; man vil mene, at de Hingster, som holdtes paa denne Gaard, vare af engelsk Herkomst, hvilket dog ei synderligen spores nu paa Egnens Heste; skjøndt de have et let Fodskifte, synes dog Kroppens Omfang, i Forhold til de fine Been, at være lidet disproportioneret; især er Bugens Form ikke den bedste. Sandsynligviis er dette en Følge af, at Racen er blandet, formedelst siinbenede Hingster og Hopper af en mindre ædel Art. Man seer og Bastarder, som ved langt, krumnæset Hoved og spids Bryst aldeles vanskabe Racen. — De Heste, som her tillægges, ere i det Hele vel kun smaae, men skulle især være tjenlige til Ridebrug, og afsættes sædvanligen til Randers, hvor de betales bedre end i Grenaae. Paa Hestemarkederne i sidste Bye sees derfor sjeldent skjønne Heste; de, som her falbydes, ere smaae, men blandt dem findes dog mange, der ved velsluttet Krop anbefale sig til Arbeidsdyr.

Paa de øvrige frugtbarere Strøg, saasom i Galten, Østerlisberg, Rougsøe og tildeels Gjerlev Herreder, kan Bonden nu og da sælge en god Hest af eget Tillæg, men Racen er ikke saa fortrinlig her som i den fornævnte Egn ved Randers, hvorfra næsten ene Cuirasseerheste kunne erholdes. Hestene i Rougsøe Herred, saavelsom paa Mols, ere temmelig smaae, dog større og af en bedre Art, end de, der tillægges i de ringere Sogne af Sønderhald Herred, saavelsom i Sønder-Herred, og overhovedet i de magrere Egne, hvor Dyrene, medens de ere unge, sjeldent kunne nyde den Pleie, som i de bedre Egne, og hvor forresten Bonden maa indskrænke sit Hesteopdræt til at vedligeholde sin Besætning, uden at han i Almindelighed kan befatte sig med at tillægge Heste til Salg. At Racen her er mindre god, hidrører dog ikke blot fra disse Egnes ringere Beskaffenhed, men maa ogsaa tilskrives Mangel paa gode Hingster, hvorover der meget klages af Beboerne. For end mere at opmuntre til gode Hingsters Holdning, har man anseet det for gavnligt, om Hingst-Præmierne forøgedes saaledes, at der blev een paa 40 Rbd., een paa 30 Rbd. og

to paa 20 Rbd. rede Sølv. Kun i et sjeldent Tilfælde burde gives 50 Rbd. i Hingst-Præmie.

De sandige og skarpe Egne høste sjeldent Nytte af Stutteriebesigtigelserne, fordi Præmierne altid vindes af de bedre Egnes Beboere. Maaskee var det derfor godt, om særskilte Præmier udlovedes for hine Egne, og især naar disse vare langt fjernede fra de større Kjøbstæder. Naar tvende Hingster, en fra den gode og en fra den skarpe Egn, concurrere til Præmie, burde altid den sidste gives Fortrinet, forsaavidt de begge have lige Værd.

Ogsaa var det ønskeligt, om Bønderne, mere end nu skeer, opmuntredes til at holde gode Hopper. Sagens Vigtighed synes endog at opfordre til Anvendelse af passende Tvangsmidler for at forhindre Brugen af slette Tillægsdyr. (Saalænge de desangaaende i Placaten af 6te December 1780 givne Bestemmelser overholdtes, skal dette, hvor man med Kyndighed og Iver tog sig af Sagen, have havt meget gode Følger). Saadanne Tvangsmidler har man fundet nødvendige andre Steder, hvor ogsaa Stutterievæsenet ydes Regjeringernes særdeles Opmærksomhed, f. Ex. i det Hannoverske.

20.

Faareavl.

I Amtets bedre Egne er Faareavlen ikke af stor Betydenhed, og betragtes her som Biting. Anderledes forholder det sig i Sandegnene, hvor Faaret er Bondens vigtigste Huusdyr. Paa en Bondegaard i Nørre-Herreds ringere Sogne er det ikke sjeldent at finde en Flok af 50 til 100 Faarehøveder. I Sønder- og Sønderhald Herreder er Faareavlen ei heller ubetydelig. Her er det ikke ualmindeligt, at der paa en Bondegaard holdes 30 Faar. — Ogsaa i Herrederne norden for Randers er Faareavlen af Vigtighed. Paa sine Steder lade Bønderne i en Bye alle deres Faar drive paa Heden under fælleds Bevogtning; saaledes i Aalsrode paa Katholms Gods, til hvilken Bye hører en stor endnu uudskiftet Hede, hvor en Flok paa over 500 Faar søge deres meste Næring. Ligesaa paa Hald Hede i Nørrehald Herred, hvor et stort Faarehuus er indrettet. Hvor Dyrene dog skulle gaae løse, er saadan Fælledsdrift meget at anbefale, naar Flokken er betydelig, da Rugsæden i For- og Efteraar kun derved kan skaanes.

At de oprindelige Faarestammer for største Delen ere fortrængte ved Blanding med fremmede Racer, derom ere Alle enige, og dette kjendes noksom paa Dyrene. Men da Blandingen allerede for længere Tid siden er iværksat og Racernes Særkjender nu ere saa godt som forsvundne, bliver det høist vanskeligt, om ikke umuligt, at afgjøre til hvad Slægt eller Art enhver Egns Faar henhøre.

Saafremt der endnu nogensteds i de bedre Egne findes Faar, der kunne regnes til den oprindelige Stamme, hvilket er saare tvivlsomt, da er disses Tal i alt Fald høist indskrænket. — I Hedeegnene derimod er den oprindelige Faarestamme

mindre fortrængt af fremmede Racer, skjøndt det endogsaa her falder vanskeligt nok at finde Individuer, som forene Hedefaarets eiendommelige Egenskaber.

Hist og her, især paa Herregaardene, har man ved Anskaffelse af spanske Vædre bidraget lidet til Forædlingen af den indenlandske Faarerace, men da den herved fremkomne Blanding forplantes ved sig selv, taber Afkommet efterhaanden de Fortrin, hvorved den spanske Race anbefaler sig. Ingensteds finder man en Faareflok, som ved Hjelp af denne Race har opnaaet nogen mærkelig Grad af Forædling i Henseende til Uldens Fiinhed og Mængde. Hvad Bonden angaaer, vilde dette ei heller være ønskeligt, da han ikke selv kan befatte sig med den fine saakaldte Raceulds Forarbeidning, og han ligesaa lidet kan fordeelagtigen afsætte den i smaae Partier. Ei heller er han tjent med en Race, der saa lidt skikker sig til Slagtefaar som Merinoerne. — At Jylland savner et Stamschæferie, hvorfra reenspanske Vædre kunde faaes uden for stor Bekostning, er vel forresten en af Aarsagerne til, at den ægte fiinuldede Faareavl saa langsomt udbreder sig ei alene i Randers Amt, men i saa mange andre Egne af denne Provinds. Ved Gaarden Ingvorstrup i Sønder-Herred haves en liden Flok af spanske Faar, og her agter man at vedblive med Forædlingen. Ved Rugaard og Hessel har man ogsaa havt spanske Vædre, men er nu tilsinds at anskaffe Vædre af den Race, som findes paa Ostergaard, om hvilken nedenfor skal blive talet. Enkelte Mænd i Galten Herred og i de andre bedre Egne have gjort Forsøg med at indføre den spanske Race, men det er ogsaa kun blevet derved.

De Faar, som almindeligen findes i Galten, Osterlisberg og endeel af Sønderhald Herreder, samt paa Mols, ere i det Hele af et godt Slags; men hvorfra de egentligen nedstamme er uvist. Man vil sige fra femerske Vædre. De have en temmelig anseelig Størrelse, ere lavbenede og brede over Ryggen. Faarene i Rougsøe Herred ere usædvanligen store; i Særdeleshed udmærker sig i saa Henseende en Flok, som findes ved Estruplund, og som synes at nedstamme af Marskfaar. Ogsaa de Faar, som sees paa de bedre Strøg i de fire Herreder nor-

den for Randers, ere af et temmelig stort Slags og udentvivl som oftest en Blanding af Merino-Racen og eiderstedtske eller femerske Faar; fornemmelig anbefaler sig ved Trivelighed og Uldens Godhed den samlede Faareflok, som haves i Byen Lem, beliggende omtrent ½ Miil fra Randers.

Faarene i Sandegnene kunne ingenlunde maale sig med dem i hine bedre Egne; de ere ikke blot mindre, men mangle Dybde og Bredde; især er Krydset meget afskydende; Halen paa dem er liden og kort, — hvilket nok forresten er en Anbefaling for disse Faar. Deres som oftest forknytte Udseende, røber den sparsomme Underholdning, de nyde. De klippes 2 Gange aarligen og give neppe mere end 1½ Pd. Uld efter hver Klipning. Disse Hedefaar ere sædvanligen af blandet Race; i Sønder-Herred har Egnens oprindelige Faarestamme meer eller mindre maattet vige for Afkommet af den spanske Race, og i Nørre-Herred er den indenlandske Faarestamme blandet med en engelsk Race. Paa Hedestrøgene norden for Randers ere udentvivl Faarene mindre blandede, og i Almindelighed noget større end de, der haves i de nysnævnte to Herreder.

Bønderne forarbeide den største Deel af deres Uld hjemme, og sælge derfor ikke meget af denne Artikel.

En af de bedste Faareflokke i Amtet findes paa Østergaard i Nørre-Herred; den tæller nu 60 Moderfaar. Sandsynligviis nedstammer den fra Southdowns- og Merino-Racen tillige; Faarene, hvis Ansigt og Been have graabruun Farve, udmærke sig ved Størrelse, en velbygget Krop, Haardførhed, Trivelighed og Uldrighed; de føde ofte 2 Lam; en Beed giver aarligen 6 til 10 Pd. uvasket Uld. Denne Race søges med Begjærlighed og forplanter sig mere og mere; den er vist ogsaa meget at anbefale til Forædling af Faarestammerne i de bedre Egne. Et Væderlam betales nu paa Østergaard med 10 Rbd. og et Faar med 20 Rbd. Usorteret, uvasket Uld solgtes her i 1824 for 3 Mk. 5 ß. pr. Pd.; denne Uld staaer dog i Fiinhed tilbage for Ulden af den ægte spanske Race. Paa Sødringholm haves og en skjøn Faareflok, nedstammende fra Østergaards Racen.

Paa Skafføegaard haves en Faareslags, som formeentligen er en Blanding af den femerske, danske og Merino Racen, og som for over 30 Aar siden skal være indført paa Gaarden. Disse Faar anbefale sig ved meer end almindelig Størrelse, ved Længde og Dybde, Bredde over Ryggen, Krydset og Boverne samt ved Uldriighed; en Væder giver 7 til 8 Pd. vasket Uld; men denne kan ei engang henregnes til den middelfine; den er hidtil betalt med 2 Mk. 4 ß. pr. Pd. Ansigt og Been paa disse Faar ere mørkegraae. Godset og Omegnen ere forsynede med Vædre af denne Race.

Ved Maren Mølle i Onsild Herred haves en Faareflok, som er Afkom af den femerske og jydske Race; Faarene ere store og bære temmelig fiin Uld.

At den indenlandske Faarestamme har i de bedre Egne opnaaet nogen Forædling ved den hyppige Blanding med fremmede Racer, kan vist ikke nægtes; især naar Talen er om Uldproductionen. Dog maa det erkjendes, at man i saa Henseende sjeldent har med Stadighed gaaet frem efter nogen vis Plan, da man i saa Fald sikkert vilde være kommet videre. Hvad de magrere Egne angaaer, da er det nok uvist, om Faareavlen i det hele taget her har vundet ved, at det almindelige Hedefaar er paa Veien til at blive fortrængt af fremmede Racer, der som oftest kun lidet passe for disse Egne. Paa fine Steder, f. Ex. i den nordlige Deel af Onsild Herred, finder man Hedefaaret at være blandet med nogle Bastarder af det femerske Faar, og her ansees Væderen for god naar den kun har en lang Hale, om den end paa en stor Deel af Kroppen bærer stride Haar istedetfor Uld. Man kan altsaa med Rette sige, at Faareavlen har i denne Egn taget en meget uheldig Retning. Den fine Uld, som det oprindelige Hedefaar leverer, betales nu langtfra ikke saa godt som i forrige Tider og dette kan maaskee være en af Aarsagerne til, at man ikke anvender mere Omhu paa at vedligeholde Racen i dens Reenhed.

At Vædre og Faar i Almindelighed gaae løse om Efteraaret, maae nødvendigen bidrage til, at Racen udarter, og dette desmere, hvor man ikke kan (saasom i Hedegnene) eller

hvor man af Ligegyldighed forsømmer at yde Dyrene den tilbørlige Pleie.

Nogle Enkelte have prøvet Faarefoldning, men igien ophørt dermed. Ved Sødringholm foldes Faarene om Natten; i 1824 var en Boghvede Ager paa denne Maade gjødsket. Ved Skieringmunkgaard, hvor der holdes omtrent 70 Faar, foldes disse Middag og Aften i et Indelukke hvor der strøes med Rughalm; den Gjødning, her falder, benyttes enten om Efteraaret til Rugsæden eller om Vinteren til Engens Gjødskning. Intet Exempel vides at være foretaget med at staldfodre Faarene.

Bønderne i de bedre Egne behandle deres Faar temmelig stedmoderligen. Fra midt i April eller først i Mai staae de tøirede Dag og Nat indtil Sæden er i Huus, og blive sjeldent eller aldrig vandede. Fra den Tid begynder Hyrden strax at drive, og Faarene hjemtages da om Natten. Faarestierne ere i Almindelighed usunde, snevre, mangle Luft og Strøelse; kun de færreste Steder lades Faarene ud eengang om Dagen for at drage frisk Luft og søge sig Drikke. Men ei sjeldent seer man, som Følge af denne Behandling, hele Byeflokke angrebne af Skab, saa at en Bonde stundom kan om Foraaret miste en halv Snees Faar og flere.

Især i den østre Deel af Amtet have Faarene i de senere Aar lidt meget af Skab og Svæld, som ofte er gaaet over til Lungebetændelse, hvilket dog rimeligviis for en stor Deel har sin Grund deri, at Bønderne ikke itide søge Raad derimod. Ogsaa i den nordre Deel af Amtet, navnligen i Støvring og Nørrehald-Herreder, er Skab nu almindelig og perennerende. Denne Sygdom bliver nok vanskeligen udrøddet førend Øvrigheden tager sig deraf og foranstalter en af Dyrlægen udført samtidig Cour over hele Egnen under Herredsfogdens og Sognefogdernes Tilsyn; thi ligesom nu een Mand faaer renset sin Flok ved Hjelp af Rottekrud, bliver den smittet af en anden under den løse Samdrift. Paa Meilgaard har man i flere Aar helbredet Faarene for Skab ved at bade dem i Havvand, og har dermed brugt den samme Fremgangsmaade, som anvendes med den wahlske Skabsuppe.

Karret, som dertil bruges, maa dog atter fyldes med friskt Søevand, naar 20 Faar ere vaskede deri. Et andet sikkert og lidet bekosteligt Middel, som er brugt paa Hessel og Skieringmunkgaard, bestaaer deri, at man har indgivet hvert Faar 1 Theeskefuld stødt Svovl, en Morgen strax efterat det er indtaget paa Foder og en Time førend det fodres; efter 8 Dages Forløb er dette gjentaget, og høist sjeldent har man behøvet at give en tredie Portion, da Faaret imidlertid var helbredet.

Paa Østergaard og enkelte andre Steder anvendes Kartofler som et gavnligt Vinterfoder for Faar. I det Tilfælde, at en Kartoffel bliver siddende i Dyrets Hals, bruger man her et simpelt Raad derimod; man holder nemlig paa den ene Side af Svælget en Træklods og giver fra den modsatte Side et Slag paa det Sted, hvor Kartoflen sidder, hvorved denne knuses, saa at Dyret kan synke den.

21.

Havedyrkning.

Bonden bekymrer sig saare lidet om Havevæsenet. Vel har han ved sit Sted en liden Plet Jord, almindeligen af en halv til en Skpe. Lands Størrelse, som han kalder Kaalgaard eller Have, men som for største Delen er begroet med Græs og Ukrud, og hvori alene dyrkes nogle Kartofler, lidet Grønkaal og de nødvendigste Madurter, saasom: Gulerødder og Pedersillie, dog ogsaa kun i høist ubetydelig Mængde. Seer man end i en saadan Have nogle faa Kirsebær- og Æbletræer eller et Par Stikkelsbærbuske, da ere de hensatte hist og her uden Plan og Orden; forresten udgjøre en Hyld og et Par Piletræer dens Pryd. At dyrke Sæd i Haven er ikke sjeldent i de magrere Egne.

De fleste Kjøbstæder forsyne sig selv med de fornødne Haveproducter; Grenaae har især temmelig betydelige Kjøkkenhaver, hvorfra endog Omegnens Bønder forsynes med deres Vinterforraad af Grønkaal. I Bondens Huusholdning bruges kun lidet af Haveurter, og dette Lidet kan han som oftest have for en Bagatel deels i Kjøbstæderne, deels fra Herregaardene. — Det er altsaa ikke underligt, at Havedyrkningen saa meget forsømmes.

Randers er temmelig tæt bebygget, og i denne Bye findes følgelig kun faa Haver af nogen Betydenhed, hvorfor Haveproducter her i Almindelighed kunne fordeelagtigen afsættes. Det synes ogsaa som om Bønderne i Omegnen vise nogen mere Opmærksomhed for Havevæsenet, end ellers almindeligen. Ved flere af de store Gaarde i Albek findes saaledes Haver paa

et Par Skpr. Land og derover. Ved en af disse holdes en ordentlig Urtegaardsmand, og fra denne Have er der afsat mange Urter i Randers. Ogsaa vesten for Randers, i Hornbek og hen ad Landeveien til Viborg en halv Miil længere ind i Sønderlyng Herred, Viborg Amt, ere i de sildigere Aar veldyrkede Haver anlagde paa 1 til 2 Tdr. Lands Størrelse, der ere godt indhegnede og omplantede med Piil. Dog er det langt fra, at alle drage sig hiin Omstændighed til Nytte som de burde; de fleste Bønderhaver i Støvring Herred ere ligesaa ubetydelige og slet dyrkede som andensteds; i Støvring Bye, hvor der gives 16 Heelgaarde, foruden Boelssteder og Huse, findes neppe en Snees Frugttræer. Sognefogden i Mellerup har i den sildigere Tid anlagt en Frugthave paa 2 à 3 Skpr. Land; den er den bedste, der findes hos nogen Bonde i den Egn. I Christrup leve nogle Gartnere af at afsætte Kjøkkenurter til Randers.

I Haslum, Værum, Orum, Vissing og Laurberg Sogne i Galten Herred findes derimod adskillige ret gode Kirsebærhaver. Enkelte Bønder her sælge aarligen 3 à 4 Fjerdinger sorte Kirsebær, som føres til Randers eller Aarhuus Torve. I endeel af Østerlisberg Herred, saasom i Skjødstrup Sogn, samt i Følle og Rønde Byer i Bregnet Sogn ved Kalløeviig, avles ikke ubetydeligt af Æbler og Blommer, men kun lidet af Jordfrugter. Der er den Bonde her, som aarligen kan afsætte til Aarhuus henved 100 Tdr. af disse Træfrugter, og som forhen kunde dække sine Skatter med Indtægten af sin Have. Selv i bemeldte Sogne ere Bønderhaverne dog ikkun paa 2 à 3 Skpr. Land, og ofte indbefatte de da ogsaa lidet Engbund.

Ikkun paa enkelte Steder kan det spores, at Havedyrkningen gjør nogen Fremgang: f. Ex. i Vivild og Gjesing Byer i Sønderhald Herred, i Ørsted Bye i Rougsøe Herred, i Voldum i Galten Herred. En Gartner, som boer i Gjesing, har anlagt en Træskole, hvori findes fine og grove Frugttræsorter, hvormed han, for taalelige Priser, forsyner Omegnen. En Bonde i Voldum har anlagt en Have paa 2 Skpr.

Land, hvoraf en Part benyttes til Frugttræskole og en anden Part til Kjøkkenurter. Denne Mand har alt solgt mange unge Træer til Egnens Bønder, hvem han, ved sit veludførte Haveanlæg, har givet et gavnligt Exempel.

Ere end saadanne Plantescoler ei af stor Betydenhed, saa kunne de dog, saalænge Havedyrkningen ikke drives med mere Iver, forsyne de af Omegnens Beboere, der ønske Træer til Udplantning, med disse. Godt var det, om slige Bomskoler fandtes i flere Egne, saa at Bonden kunde erholde gode Træplanter uden for megen Uleilighed og Bekostning.

Tvende Bønder, den ene i Gjerlev Bye, den anden i Kastbjerg Bye, Gjerlev Herred, dyrke deres med endeel gode Frugttræer forsynede Haver med megen Omhu, og give derved et gavnligt Exempel, som dog hidtil er blevet uden synderlig Virkning.

Blandt Bønderhaver i Amtet udmærker sig den, som i 1817 er anlagt ved Gaarden Blegvad i Raasted Sogn, Støvring Herred. I denne Have, hvis Anlæg røber megen Smag, findes mange forædlede Frugttræer, foruden en Mængde Buskvæxter af Ribs, Stikkelsbær m. v. Haven indtager omtrent 10,000 □ Alen og er godt indhegnet med Steendige og vilde Træer. — Ogsaa en ung Bondemand i Veggerslev Bye, Nørre-Herred, hvor han besidder og driver en liden Huuslod, har i de faa Aar, han har været bosat der, viist en ualmindelig Lyst til Havedyrkning. Han har med megen Møie anlagt og indhegnet en Have paa et Areal af omtrent 12,000 □ Alen, som før hans Tid var deels Pløieland, deels Eng, deels endog Tørvegrave, og meget sumpigt. Hidtil har han meest benyttet denne Have til Dyrkning af forskjellige Jordfrugter, hvoriblandt Peberrod og Agurker. Om Foraaret sælger han til hele Omegnen en stor Deel Kaalplanter og Havefrøe af alle Slags. I hans Have findes allerede 50 forædlede Frugttræer, foruden omtrent 300 Ribsbuske og 50 Stikkelsbærtorne.

Nye Haver anlægges forresten sjeldent af Nogen, undtagen af Udflyttere og Parcellister, og om disse Haver gjelder

hvad der er sagt om de ældre, baade i Henseende til deres Størrelse og Dyrkning.

I nogle Byer tillader Localet ikke nye Havers Anlæg eller de gamles Udvidelse, efterdi man ved Udstiftningen ikke har tænkt paa at tillægge hver Mand fornøden Haveplads eller en Toft. Saaledes er dette, blandt andet, Tilfældet i Støvring.

22.

A. Skove.

Randers Amt har forhen havt stor Overflødighed af Skov, men som ogsaa er benyttet saa vel, at betydelige Skove deels ere aldeles forsvundne, deels meget fortyndede. Desuagtet og skjøndt man paa sine Steder vedbliver med denne Ødelæggelse, ere dog endnu flere Egne temmelig begavede med Skov. Arealet, som denne indtager, angiver Justitsraad Brunn til 17,738 Tdr. Land.

Den Eiendom, der er rigest paa Skov, er Meilgaard i Nørre-Herred; Skoven, omtrent paa 2,100 Tdr. Land, kan og ansees som den fornemste Herlighed til denne i en mager Egn beliggende Gaard, men er meget medtaget; den indeholder meest Bøg, Birk, Ell, forholdsviis lidet Eeg; den største Deel af Træerne ere unge og just ikke i den bedste Grøde. Foruden Meilgaards Skove findes i Nørre-Herred ikkun tvende andre af nogen Betydenhed, nemlig den ved Scheel paa 300 Tdr. Land, og den ved Østergaard paa 400 Tdr. Land; disse to Bøgeskove ere ogsaa rige paa unge Træer, men kunne ei, ligesaalidet som Meilgaards Skove, afgive synderligt til Hugst for Øieblikket, uden til Gaardenes og Egnens Fornødenhed. Selveierne, som forhen hørte under Ørbekgaard, have nogle smaae Skovlodder, som for det første kunne yde Eierne det tilstrækkelige Ved til egen Brug. Et lidet Bøgekrat, tilhørende Gaarden Scheel, findes ved Ensley, men er meget udsat for de skarpe Vestvinde. Disse have i sin Tid anrettet megen Skade i Nørre-Herreds Skove. Saaledes skal fordum have staaet en betydelig Skov paa Bakkerne imellem Ginnerup og Ensley, men som aldeles ødelagtes ved Storm henimod Midten af forrige Aarhundrede.

De vidtudstrakte Skove imellem Gammel-Estrup, Løvenholm og Ryomgaard i Sønderhald Herred, saavelsom mere østligt ind i Nørre-Herred, ere i Løbet af det sidste Aarhundrede mærkeligen formindskede, saa at her sees flere Strækninger, der før vare bedækkede med Skov, men nu ikke bære andet end Lyng. Mange tusinde Favne Brænde ere i Løbet af det sidste Aarhundrede skovede her og siden indskibede ved Rygaards Strand. Kun en ringe Part af det forrige Skovareal er nogenlunde opdyrket, saasom endeel af Brunmosen. Bønderne paa gl. Estrup Gods have havt Tilladelse til at indtage under Dyrkning nogle af disse Jorder, som de have deelt imellem sig Ager om Ager, hvorved en Art Fælledskab er opstaaet.

Paa den saakaldte Ahlhede, som er en halv Miil lang og beliggende mellem Høiholtgaarden og Munkhuset, skal have staaet en stor Egeskov, som Grev Danneskjold Samsøe, daværende Eier af Løvenholm, for 70 à 80 Aar siden lod omhugge. Som en Mærkelighed fortjener at anføres, at der paa denne saakaldte Ahlhede endnu findes Spoer af Agerrene, skjøndt denne lyngbegroede Strækning, siden Skovens Omhugning, beviisligen har henligget udyrket. Disse Agerrene maae vel altsaa have deres Oprindelse fra den antesylvanske Tid eller være ældre end den omhuggede Egeskov.

Den endnu tilværende Deel af de ommeldte Skove kan vel indtage omtrent et Par tusinde Tønder Land; den største Part deraf hører til Løvenholm og gl. Estrup; ogsaa Stenalt, Holbekgaard og Ryomgaard have Skovparter her.

Af gamle Ege og Bøge findes en betydelig Mængde i Løvenholms Skove; en stor Strækning er bevoxet med Birk, som ere krumpne og gamle og blot tjenlige til Brændsel. Imidlertid findes her paa flere Steder en fortrinlig Opgrøde af unge Ege og Bøge i saadan Mængde, at de endog nu for Tiden staae for tæt paa hinanden, saa at de burde udtyndes; disse Træer ere paa en Snees Aar af sig selv opvoxede; de fleste ere allerede af en Alens Tykkelse forneden og have dertil svarende høie og ranke Stammer. Bunden maa altsaa her være meget gunstig for Træværten, og Løvenholms Skove maae saaledes altid beholde stort Værd. Der menes, at hvad Lø-

venholm end skulde koste, saa var den dog, for Skovens Skyld, endnu mere værd. Det Hele er under god Fredning; 6 Skovfogder ere her ansatte. I de senere Aar er intet Betydeligt skovet herfra.

Skovene til Gammel-Estrup have langt fra ikke det Værd, som Løvenholms Skove, om de end ere af noget større Udstrækning end disse. De indeholde meest Bøg, hvoraf en stor Deel ere i Aftagende; de kunne alene afgive Gavnved og Brændsel til Gaardens og Godsets Brug. Af de enkelte gamle Ege, som hist og her findes, ere ogsaa de fleste i Aftagende, endeel ganske raadne. Noget Ell og Ask haves og her. — Adskillige af disse til gl. Estrup hørende Skovparter ere uindhegnede, dog uden at noget Fælledskab existerer. Kun i tvende Skovparter, nemlig i Auning og Taarup Skove, afbenytte Bønderne Græsningen.

I Sønder-Herred har Øxen ei heller hvilet; her ere ogsaa Træer borthugne for Fode; især den østlige Kyst, som for nogle Decennier siden var tæt bevoxet med Skov, bærer et sørgeligt Vidnesbyrd herom. Men man maa ogsaa tilstaae, at Beliggenheden her var særdeles indbydende for Vedets Udskibning, og denne Omstændighed har man her, som paa saa mange andre Steder, vidst at drage sig til Nytte i Krigsaarene. — De Skove, som tilhøre Katholm, Skjersøe, samt Selveierne fra Rugaards Gods, ere saaledes meget forhugne; Katholms Skov paa over 700 Tønder Land skal for Øieblikket neppe indeholde 500 Favne Brænde! Endnu har Rugaard omtrent tre hundrede Tdr. Land Skov, meest Bøg, kun faa Ege; denne Skov, som er fuldkommen indhegnet og fredet, samt vel forsynet med Opgrøde, afgiver aarligen 3 à 400 Favne Ved til Salg; desuden et Skovareal af omtrent 200 Tdr. Land, som er udlagt til Græsning, men er dog indhegnet og vedligeholdes som Skov, skjøndt Græsningen benyttes naar den behøves. Høgholm har et Par hundrede Tdr. Land Fredskov, og meest Bøg; ogsaa Selveierne omkring denne Gaard have nogle smaae Skovlodder; men de betydelige Skovstrækninger, som forhen fandtes her, ere ganske forsvundne. Til Hessel haves ikkun en liden Kratskov. Møllerup, som

ligger ved Kalløeviig, eier derimod en god Ege- og Bøgeskov, som dog endnu er meget ung. Til Beviis paa hvor gunstig Skovgrunden her er for Trævegetationen, kan tjene, at en Eeg paa Roden solgtes i Aaret 1800 for 170 Rd. dC.

Østerlisberg Herred henhører ogsaa til de skovrige Partier af Amtet. Stamhuset Rosenholm eier en herlig Fredskov paa imellem 5 til 600 Tdr. Land, hvoraf en stor Deel er tætsluttet Bøgeskov, men endnu altfor ung til at afbenyttes; Skoven er og riig paa Birk. For endeel Aar siden blev Birkeskoven, efter høiere Ordre, fredet; men da Bønderne i Karlebye havde Græsningsret her, maatte til dem, som Erstatning for Tabet af denne, fraskjæres $\frac{1}{5}$ Deel af Skoven. Dette frahegnede Skovstykke, som bestod af gamle, tætstaaende Træer, der bleve borthugne, er nu derved forvandlet til Hede, og den tilbageblevne Fredskov for det første berøvet Læ mod vestlige og nordlige Vinde. — Til Amaliegaard haves et endnu større Skovareal; men her findes adskillige bare Pletter, som dyrkes med Sæd. — Vosnæsgaards Skov, som indbefatter omtrent 350 Tdr. Land, er særdeles vel behandlet og riig paa Bøge og Ege; den afgiver aarligen 3 à 400 Favne Gavntømmer og Brændsel, som meest udskibes ved Kalløeviig, hvortil her gives beqvem Leilighed.

Omtrent 60 Tdr. Land meest Underskov haves til Skiering Bye, og til Skieringmunkgaard er circa 30 Tdr. Land Skov, hvoraf aarligen sælges lidet Bøgebrænde og Gavntræ til Egnens Beboere; disse Skovstykker ere vel ikke fredede, men skaanes dog temmeligen. I Hjortshøi Sogn findes og ret god Underskov. Kalløe har omtrent 600 Tdr. Land Skov, bestaaende af Eeg, Bøg, Ask og Ell, alt i fortræffelig Grøde, da Skoven i en Snees Aar har været fredet. Men da de gamle Træer bleve stærkt medtagne før Aaret 1805, kan for Øieblikket kun lidet Gavntræ eller Brændsel sælges fra denne Skov.

Skafføegaard har ikke betydelig Skov, neppe 100 Tdr. Land, hvoraf Halvdelen er i temmelig god Grøde; den øvrige Skovpart, hvori før var fælleds Græsning, er nyligen indhegnet og bestaaer af gamle fra hinanden vidtstaaende Bøge,

samt af den unge Opgrøde, som i de sidste Aar er fremkommen ved Hjelp af Fredning og Plantning.

Galten Herred er en mindre skovriig Egn, som dog af Gavntræ og Brændsel i det mindste har til Huusbehov. Clausholms Skove, der indtage imellem 3 til 400 Tdr. Land, ere de betydeligste; de bestaae meest af store, ranke Bøge, ere fredede og velbehandlede. I de øvrige Skovstykker i Galten Herred ere mange Selveiere lodtagne; saaledes har Vissing Bye en skjøn Bøgeskov, som leverer fortrinligt Brændsel; desuden en betydelig Elleskov; men disse Skove ere ikke fredede; Værum Bye har ogsaa en Elleskov og en ubetydelig Bøgeskov.

Mols er et bart Land; af Skjersøe og Lyngsbekgaards Skove er kun lidet levnet; Isgaard og Qvelstrup have nogle ubetydelige Skovstykker, alene bestaaende af unge Elle. Ebeltoft Bye eier en liden Skov paa omtrent 30 Tdr. Land, som indeholder endeel Bøge, nogle Ege og Elle, der ere i god Opgrøde; men denne Skov, som skal være skjænket Byen til et Havneanlæg, kan ikke forsyne den med Brændsel. De smaae Ellekrat, som hist og her findes paa Bøndermarkerne, fredes omhyggeligt formedelst Mangelen paa Brændsel.

I Rougsøe Herred haves kun to smaae Skovstykker, nemlig ved Steenalt en Elleskov, som er fredet, og ved Estruplund en god Bøgeskov, men uden Hegn.

Den nordre Deel af Amtet er temmelig vel forsynet med Skov, naar man undtager de nordlige Sogne (Lem og Borup) i Støvring Herred, samt hele Nørrehald Herred, hvor der kun findes en eneste Plet med Skov, nemlig i Linde. Støvringgaard har gode indhegnede Fredskove, hvis aabne Pletter nu næsten alle ere beplantede og besaaede; en stor Mængde unge Træer staae her i den bedste Grøde. Indtil for 8 Aar siden holdtes her aarlige Skovauctioner, hvor Egnens Beboere da kunde faae det fornødne Gavntræ, som de nu maae hente fra Fusingøe eller kjøbe paa Torvedagene i Randers. Forresten afgives aarligen fra Støvringgaards Skove omtrent 80 Favne Brænde til Klosterets Brug. I Nærheden er Lindberg Skov, som vel udgjør en Snees Tdr. Land og

ikkun bestaaer af unge Træer; den eies af nogle Kjøbmænd i Randers og er i den sildigere Tid bleven indhegnet. Ved Dronningborg findes en sjelden skjøn Egeskov. Til Gjesinggaard ere gode Skove, som omhyggeligen fredes.

Skovene i Gjerlev og Onsild Herreder ere vel ikke af stort Omfang, men kunne dog i det mindste forsyne Egnen med det fornødne Gavntømmer og Brændsel. Overgaard og Sødringholm have skjønne Egeskove, hvori ogsaa endeel Bøge og andre Træer. Trudsholms Skov bestaaer meest af unge Elle og er indhegnet. En liden Lund ved Dalbyeneder indeholder Eeg, Ask, Espetræer og Hassel. I Kjellerup og Skjødstrup Skove i Onsild Herred findes en stor Mængde Bøge; den sidste Skov er dog meget forhugget. Hegnet derom vil, saalænge det er nyt, kunne skaffe nogenlunde Fred; men her, som overalt, ere Tørvediger, opførte paa Sandbund, af liden Varighed eller Nytte. Hou Skov indeholder ogsaa meget Bøg, men af forkrympet Vækst. — Til Mariager Kloster haves en skjøn Bøgelund, som er indhegnet. Men forresten er kun en ringe Deel tilbage af den tætsluttede Skov, som prangede der før denne Eiendom blev udparcelleret i Begyndelsen af dette Aarhundrede. — Gaarden Trinderup eier en liden Kratskov med Eeg, Bøg og Espetræer; ogsaa findes noget Krat ved Hobroe, og dermed staaer i Forbindelse en kjøn ung Skov paa henimod 20 Tdr. Land, tilhørende Skovsgaard i Skjellerup Sogn.

B. Sluttede Plantninger af vilde Træer.

Saa meget man har arbeidet paa at faae de tilværende Skove ødelagte, saalidet har man tænkt paa at frembringe nye, skjøndt dette vel i Tidens Længde kunde lønne sig; thi om end de fleste Egne have en tilstrækkelig, tildeels overflødig Mængde af Brændsel, som derfor i disse Egne er i lav Priis, saa er man derimod, formedelst den altfor overdrevne Hugst i mange Skove, udsat for at lide Mangel paa Gavnved, især hvis den levnede Rest af disse Skove ikke tilbørligen fredes, hvilket ingenlunde skeer overalt. For Øieblikket spores vel neppe denne Mangel, men den vilde nok vise sig, naar forandrede Omstændigheder gave Anledning til en forøget Forbrug af Skibs- og Bygnings-Tømmer. De ældre Skove ere saa medtagne, at hvad derfra af Favnebrænde udskibes til andre Provindser kun er lidet imod før. Aarsagen til, at Brændepriserne ere i Kjøbenhavn stegne saa betydeligen, lader sig saaledes let forklare. — Ønskeligt var det jo og under nuværende Forhold, om vi ved en omhyggeligere og udvidet Skovcultur bragte det dertil, at vi kunde undvære Tilførsel af Trælast fra Udlandet.

Udentvivl kunne de skarpsandede Heder og overhovedet alle meget sandede Jorder, som dertil ere skikkede og hvoraf en saa stor Deel gives i Jylland, ikke anvendes paa en fordeelagtigere Maade end til Skovsopelskning, især af Naaletræer. Da Naaletræer lykkes paa næsten alle Sandjorder, hvorunder ikke er Ahl, var det ønskeligt, om Naaletræfrø blev udsaaet paa saadanne Jorder; der vilde da neppe hengaae mange Aar inden Skove fremstode, hvor nu ikke sees andet end det bare Sand eller og Lyng. Endog paa Flyvesand synes Naaletræer at ville trives. Eieren af Meilgaard har for en halv Snees Aar siden gjort et Forsøg med at plante Fyr paa et lidet Stykke af Hemmed Sandflugt; Træerne staae paa nogle Steder i

herlig Grøde, uagtet de ere blottede for alle Vinde, og de kunne alt benyttes til Lægter, Humlestænger o. desl. Ogsaa ved Skafføegaard er paa Flyvesand anlagt en liden Granplantage, som tegner ret godt.

Naar saadanne ringe Jorder anvendtes til Skovs Opelskning, kunde man uden Resico oprødde alle Ellemoser, og anvende de side til Eng og de høie til Sædavl og Græsgang. Disse oprøddede Moser ere ogsaa skikkede til Hør- og Hampavl, og deres Dyrkning vilde under alle Omstændigheder svare bedre Regning end de skarpe Sandjorder, som benyttes til Sæd og Græsning, og som derimod kunde give godt Udbytte, naar de først ere bevoxede med Naaletræer.

Hvad i Særdeleshed Randers Amt angaaer, da gives her flere Strækninger, som nu ere til liden eller ingen Nytte, men som passende kunde tages under Skovcultur; blandt andet den bakkede Kyst af Mariager Fjord og Kysten af Sønder-Herred; paa begge disse Strøg har, som meldt, før været Skov, og altsaa kan man være desto vissere om et heldigt Udfald af Plantninger her; fremdeles de høie nøgne Sandbanker langs med Ebeltoft Viig, forsaavidt de qvalificerede sig til saadan Anvendelse, hvilket fortjente at undersøges, især med Hensyn til, at Mols Land er saa fattigt paa Brændsel. — Hederne i Onsild og Nørrehald Herreder, især de bakkede mellem Kjærbye og Vester-Tørslev, kunde og burde ligeledes benyttes til Skov, saameget mere som ogsaa denne Egn har stor Mangel paa Træ. Blev her engang Skov, da vilde de norden for Spentrup nu næsten tilgroede Kalkgrave igjen vorde aabnede til Gavn saavel for deres Eiere, som for det nærliggende Randers, der nu maa have sin meste Kalk 8 Mile borte fra Daugbjerg.

Men Ulykken er, at saadanne Anlæg ei lade sig udføre uden Bekostninger, hvorfor det neppe er tænkeligt, at Nogen kunde befatte sig dermed i en Tidspunkt, da man nødes til at skye enhver Opoffrelse, som paa nogen Maade kan undgaaes, og da ydermere mangen Skoveier, uden at ændse Fremtiden eller Anordningerne, har misbrugt en af sine vigtigste Indtægtskilder — Skoven, saalænge indtil den for Øieblikket intet

mere kunde afgive. — Forsaavidt Talen er om Bonden, da behøver det neppe at bemærkes, at der, naar ogsaa Tiderne vare bedre, ingen synderlig Anstrængelse kunde ventes af ham i dette Punkt, saalænge han har saa liden Sands for Plantning, at endog hans Have er næsten blottet for Træer. Fæstere ere vel ved Lovbud forbundne til Plantning saavel i Mark som Have, men da denne Forskrivt, skjøndt den uden synderlig Byrde kunde opfyldes, hidtil saa godt som er bleven uden Virkning, formedelst utilbørlig Lunkenhed fra Vedkommendes Side, saa synes den at fortjene Indskærpelse og maaskee endog Udvidelse forsaavidt Selveiere angaae. Men Markufreden er desværre endnu en væsentlig Hindring for Træplantningens Fremme.

Neppe noget Sted i hele Amtet er der virket saa meget for denne Sag, som ved Støvringgaard, hvor der i de sidste 20 Aar er indtaget under Skovlinien og beplantet et Areal af over 50 Tdr. Land, som forhen laae til Agerbrug. De skjønne Plantninger af unge Ege og Bøge, der findes paa denne Strækning, ere Frugterne af en nu afdød Forvalters Driftighed og hans Sands for Skovvæsen.

Ved Overgaard og Løvenholm findes smaae Plantager af Naaletræer, ved Høgholm nogle Pileplantager, samt Granplantager ved Olstvadkroe og ved Gaarden Granborg, den sidste beliggende sønden for Landeveien imellem Randers og Grenaae i Sønderhald Herred.

Ved Overgaard haves desuden en god Træskole med alle Slags vilde og udenlandske Træer, hvorfra maaskee om et Par Aar 100,000 unge Træer kunne udplantes. Et Ellekjær paa 22 Tdr. Land ved Fugelsøe i Gjerlev Herred er af Gaardens nu afdøde Eier indhegnet og opelsket, og Træerne staae i god Vækst. Sognefogden i Mellerup, Støvring Herred, har indhegnet nogle Skjepper Land i en Krog af sin indre Mark og beplantet Stykket med alle Slags vilde Træer. — Forresten vides Ingen, som har indhegnet Lodder til Skovsopelsning.

C. Tørveskjær.

Medens mange Egne ere saa rigeligen forsynede med Tørveskjær, at de deraf have meget mere end Beboerne selv kunne forbruge, maae andre Egne næsten ganske savne denne Herlighed, og det værste derved er, at de sidste netop kunne henregnes til dem, der ere fattigst paa Skov.

Størst Overflødighed af Tørveskjær har Sønderhald-Herred i de betydelige Moser imellem Løvenholm og Skafføegaard, hvilke afgive en stor Mængde ypperlige Tørv. Gjesing Mose og flere, Løvenholm tilhørende Moser samt Søemosen og Nøragermosen, hvilke have betydeligt Omfang, ere fra gammel Tid blevne planmæssigen behandlede; der skjæres i lange Bænke, blot 9 Tørv dybt, hvoraf de 2 øverste Tørv anvendes til Gravens Opfyldning, at ikke Vand skal blive staaende; paa den Maade kan man næste Aar begynde hvor man slap det forrige, og efter 20 til 30 Aars Forløb skal man atter kunne skjære Tørv paa de samme Steder. Af Pindstrup Mose er den største Part beliggende i Mariemalene Sogn, og er udparcelleret deels fra Ryomgaard, deels fra Holbekgaard, og i mindre Stykker deelt imellem, eller kjøbt af de omkringværende Beboere; ogsaa Stamhuset Estrup har sin Part i denne Mose. Her graves ikke sjeldent 18 à 19 Tørv dybt og dog naaer man ikke Bunden; Tørvemassen har altsaa betydelig Dybde i denne Mose og er af fortrinlig Beskaffenhed. At man der skjærer saa dybt, har en dobbelt Aarsag. Deels kan Vandet ei lettelig bortledes, eller, om det end ved Grøfter kunde været bortledet, er det ikke skeet; hvor man altsaa har skaaret eengang, maa man forlade Graven, undtagen man vilde skuffe Vandet i en anden nærliggende Grav, hvilket og undertiden skeer; men ellers maa vist rum Tid hengaae inden atter kan skjæres Tørv der; man søger altsaa at benytte Lei-

ligheden saalænge den gives eller lader sig benytte. Deels blive Tørvene bedre jo dybere der graves, hvorfor man altid stræber at naae de bedste Tørv, af hvilke en stor Deel brændes til Kul, som, naar Tørvene ere tilbørligen tørrede, skulle være af en meget god Art, ja, efter Smeddes Erklæring, endog bedre end Steenkul. Dybere end 18 à 19 Tørv, som er over et Menneskes Høide, eller saa langt han med Spaden kan bringe Tørvene op af Graven, kan man ikke vel komme, fordi Bunden bliver mere og mere vaad og dyndagtig, og Vandet søger da til, og ved sin Ankomst forhindrer Arbeidet. Ja, paa adskillige Steder i Mosen, dog ikke paa alle, kan det skee, naar Graven er nogenlunde rummelig, f. Ex. en 3 Alen lang og bred, og Tørveskjærerne ere komne dybt ned, at det underværende Vand kan trykke eller hæve Tørvegravens, til 4 à 5 Tørvs Tykkelse fortyndede, Bund, iveiret tilligemed Menneskene, som derpaa staae og arbeide. Graven er da øieblikligen fyldt med Vand, og intet videre er dermed at foretage. Det samme har man og hørt om andre Moser, ligesom og, at Vandet undertiden kan, i saadanne dybtskaarne Tørvegrave, straaleviis sprudle op af Bunden, naar derigjennem tilfældigviis bliver nogen Aabning, saa at Arbeiderne maae saa hastigt som muligt stige op af Graven; her er det altsaa aabenbart, at Mosen maa betragtes som et tykkere eller tyndere Teppe eller Tørvelag, der hviler enten paa Vand — og deraf lader sig da saadanne Mosers, ligesom og undertiden Enges, gyngende Tilstand forklare, — eller paa et Lag af Sand, hvorigjennem Vandet sies og hvorfra det med Kraft fremvælder naar Tørvelaget ikke længere er tungt nok til at holde det nede.

Gjesing og Pindstrup Moser ligge for langt fra Kjøbstad til at det kunde lønne sig at føre Tørv derhen til Salg; men Beboerne af Virring og de andre Sogne, der ligge Randers nærmere, benytte denne Indtægtskilde med Fordeel.

De Tørvekul, som fremkomme ved Ovnbagning, forbruges til Smedearbeide; af 5 Snese Tørv faaes sædvanligen 2 Skpr. Kul; med de Tørvekul, man paa denne Maade erholder, kan man næsten hjelpe sig Aaret om.

Ved Rosenholm haves ogsaa betydeligt Tørveskjær, ja Kjærene og Engene bestaae her næsten fornemmelig af Tørvejord. Desuagtet sælges dog herfra ikke mange Tørv, fordi Omegnen for største Delen kan forsyne sig selv dermed og det ikke kunde lønne sig at transportere dem langt formedelst den lave Priis paa denne Artikel.

Enkelte Sogne i Østerlisberg-Herred saasom Eggaae, Hjortshøi og Skjødstrup, have ikke Tørveskjær til Fornødenhed, end ikke ved Hjelp af Hedetørvene, men kunne kjøbe Tørv fra andre Sogne i Herredet, som have Overflødighed deraf til Salg, saasom Thorsager, Todberg og nogle dertil grændsende Sogne. Af Bønderne her ere Adskillige Fæstere og maatte altsaa egentligen ikke afhænde Tørv fra Moserne, men de finde dog lettelig Leilighed dertil, om de end ikke kunne drage saa stor Indtægt af disse som Selveierne, paa hvem ingen Tvang hviler i saa Henseende.

Galten-Herred har for det meste Tørveskjær til Huusbehov; ved Clausholm findes endog betydelige Moser, ligesom ogsaa i Galten og Leerberg Sogne.

I Nørre- og Sønder-Herreder haves Tørvemoser i Mængde, dog ikke paa alle Steder. Den vestlige Deel af sidstnævnte Herred er ikke saa riig derpaa, som den østlige, hvor Byerne Hyllested, Draabye o. fl. især have store og gode Moser, men disse behandles i denne Egn saa daarligt som det vel er muligt; thi der skjæres i Flæng og hvor enhver finder det beqvemmest for Øieblikket uden mindste Orden eller Hensyn til Fremtiden! Paa Grevskabet Scheel haves neppe det nødvendige Tørveskjær, men Bønderne her maae hente en Deel af deres Ildebrændsel fra Ramten Mose og andre fraliggende Steder. Til Skjervad Hovedgaard foresindes en betydelig Mose, som hidtil er noget mishandlet; men man er nu betænkt paa Vandets Afledning for at Mosen kan komme under hensigtsmæssig Behandling. Disse to Herreder forsyne Grenaae og Ebeltoft, som selv intet Tørveskjær have, med det fornødne Brændsel, hvilket her er godt Kjøb. Sædvanligviis gives paa disse Torve 2 Mk. 8 ß. à 3 Mk. for et Bondelæs Tørv. Ogsaa i denne Egn brændes Kul af Tørvene til

at smedde ved; i Skovegnene brændes desuden Trækul, dog kun til egen Brug.

Naar Egnen norden for Ebeltoft undtages er Mols-Herred næsten ligesaa fattigt paa Tørveskjær som paa Skov, og det lidet, som haves af hiint er af ringe Beskaffenhed; dog søger man at drage saa megen Nytte deraf som muligt; de ubetydelige Moser behandles godt og Bonden paa Mols er i det hele meget sparsommelig med Brændselet, hvoraf saa meget gaaer til Spilde i andre Egne, deels paa Arnen, deels især ved Tørvemosernes urigtige Behandling. Molboerne hente den Tørv, de kjøbe, fra Østerlisberg Herred, og maae ofte transportere dem flere Miil.

Rougsøe-Herred, især den nordlige Deel, har ogsaa Mangel paa Tørveskjær, men Herredets Beboere kunne for lav Priis kjøbe deres Brændsel i Sønderhald-Herred. Adskillige af dem have endog tilkjøbt sig Part i den føromtalte Pindstrup Mose, som dog er mange af dem temmelig fraliggende.

Randers Bye har godt Tørveskjær i sine Enge, men det afbenyttes kun af faa, meest Embedsmænd. Forresten forsynes Byen deels fra adskillige i Nærheden liggende Landsbyer og deels fra Egnen ved Silkeborg med det fornødne Brændsel, som, forsaavidt det kommer vesten fra, paa Pramme føres herhid ad Gudenaae. Flere Kjøbmænd og Brændeviinsbrændere i Randers have kjøbt Moseparceller i Middelsom og Lysgaard Herreder i Nærheden af Gudenaae.

Støvring Herred har ikke store, men gode Tørvemoser, som for det første afgive det Fornødne til Beboernes egen Brug. I Kjærene i Gjerlev Herred skjæres mange Fladtørv, men kun lidet af Klynetørv; Kastbjerg og Gjerlev Sogne have herlige Tørvemoser i Engene; Fæsterne i det sidste Sogn betale deres Landgilde til Støvringgaard med Tørv.

Beboerne af Onsild og Nørrehald Herred hente i Almindelighed den største Deel af deres Brændsel fra Hederne, som derfor ere af Vigtighed for dem, og hvis Opdyrkning allerede paa Grund deraf endog er bleven anseet for betænkelig ved at fremkalde Mangel paa Brændsel. Denne Betænkelighed vilde dog hæves hvis de opdyrkede Lodder indfredes med levende

Hegn. — Enhver, som har Part i Heden, skjærer nu her en Mængde Fladtørv og ved hver Gaard sees disse opstablede allerede før Høst, for at haves i Forraad Aaret om. I disse Egne findes kun lidet af Moser og Kjær, saa at de Skudtørv, som man skjærer her, ikke vilde forslaae til Beboernes Forsyning.

Angaaende Tørvens Reproduction, da formenes, at denne meget beroer paa Mosens Beskaffenhed; saaledes antage Nogle at den løse Tørv voxer omtrent 1 Tomme, den fastere $\frac{1}{2}$ og den haarde Kultørv $\frac{1}{4}$ Tomme aarligen, forudsat en ordentlig Behandling. Da ingen nøiagtige, sammenlignende Observationer vides at være anstillede herover, ville vi forresten indskrænke os til at levere nedenstaaende Meddelelse fra en udmærket Botaniker, Herr Pastor Lyngbye nylig forflyttet fra Giesing og Nørager Kald i Sønderhald Herred. Hans Anskuelse af denne Gjenstand, med særdeles Hensyn til den førnævnte Gjesing Mose, har han fremstillet saaledes:

"Det er almindeligt antaget, at Tørven voxer ovenfra nedad; thi ovenpaa de i nylig gravede Tørvegrave fremkomne stillestaaende Vande vise sig om føie Tid mange Slags af de cryptogamiske Vandplanter, saasom Conferver, Zygnemer, Linckier rc.; nogle af disse formere sig stærkt ved Skud i Længden, og danne et ovenpaa Vandet flydende Plantevæv, som varer Sommeren over, uddøer derpaa, synker til Bunds, raadner og danner det første Grundlag af Dynd paa Bunden. De i samme indeholdte Kimer fremspire paa ny til næste Foraar, danner atter et sammenfiltret Lag af Vandhaar paa Overfladen, og saaledes fortfarer Naturen i flere Aar indtil større Cryptogamer, saasom Sphagnum, Hypnum rc. for hvilke de mindre have ligesom banet Veien, fremkomme, og forøge, tilligemed de deri sig opholdende og derefter hendøde Vandinsecter, endmere Dyndet paa Bunden. Saaledes bliver af disse Hydrophyters, Mosers og Insecters forraadnede Dele aarligen et Lag tilsat paa Bunden, som da efterhaanden tiltager og fylder Graven, og som tillige ved større Planters Ankomst og Fremvæxt, i Forbindelse med en foregaaende che-

mist Proces, danner nye Tørv i de afskaarnes Sted. Saaledes kan man altsaa sige, at Tørven i Almindelighed ansættes fra ovenaf nedad, idet den underste Deel af Algerne og Moserne, som idelig mere og mere forraadne, nedtrykkes i Vandet ved de nye aarlige Skud, som hæve sig opad. Efterhaanden indfinde sig større phanerogame Planter, saasom Hattinia, Myriophyllium, Menyanthes, Sparganium, og senere, naar Laget er blevet noget fastere, Drosera, Andromeda, Vacciniuum, Salix, Erica, og nogle Græsarter, som Scirpus, Carex, Juncus, Eriophoren 2c.; det først dannede vegetabilske Væv bliver da tykkere, tættere og fastere, saa at man kan begynde at træde derpaa, og tilsidst gaae og kjøre derpaa.

Hvad nu Giesing Mose, hvor jeg ofte har været, angaaer, da har det dermed en anden Beskaffenhed; dens Overflade er tør, frie for Vand, og der er altsaa ingen Vegetation forhaanden af de nævnte cryptogamiske Vegetabilier, Overfladen er endog ganske steril eller ufrugtbar, og frembringer intet uden hist og her nogle enkelte Buske af Lyng og Enguld; thi formedelst de 2 øverste Lag afskaarne Tørv, som Graven eller Bænken paa det afskaarne Sted fyldes med, bliver Overfladen temmelig smuldret, og under Foraarets og Sommerens Tørke aldeles støvagtig; her bliver Vegetationen standset, og den er og der, saa at sige, ganske uddød. Denne Mose voxer altsaa ikke foroven; vil man altsaa antage, at den voxer, da maa det skee i Bunden forneden, som rimeligviis hviler paa Vand; men derved skeer det, at denne, om jeg saa maa sige, underjordiske Vegetation unddrager sig for Jagttagerens Øine, og lader ham her med sine Gisninger blot famle ligesom i Mørke. Imidlertid synes mig dog, i de nederste Lag af de afskaarne Tørv at spore noget vegetativt Liv; de i hinanden tæt sammenfiltrede mere og mindre fine Rødder, der udgjøre den egentlige Tørvemasse forekommer mig i det mindste ikke at være gangne i Forraadnelse. Herhos bemærkes tillige, at i Giesing Mose, uagtet den allevegne er omringet af Skov, ingen omstyrtede Træstammer findes, hvilket dog saa mange andre Steder er Tilfældet; endogsaa Fyr eller Gran har jeg

seet opgravet i de herværende mindre Moser; rimeligviis har denne Mose altsaa tilforn været en dyb Søe, som efterhaanden er sammengroet. Jeg uddrager altsaa heraf den Slutning, at Mosen, hvilende paa Vand, voxer forneden.

Man kunde her gjøre den Indvending: Det er ikke nødvendigt at forudsætte, at denne Giesing Mose voxer forneden; ligesaalidet for neden som for oven; man kan sige, at den har afvoxet, har naaet sin Modenhed, ja Alderdom og Maximum, og at den forbliver i sin gamle Status, kuns med den Forskjel, at den efterhaanden formindskes eller fordybes lidt ved de aarligen afskaarne og derfra bortførte Tørv. Men hertil kan svares, at Mosen ved hver Gravning fordybes i det mindste 1½ Alen; thi der graves, efter det foregaaende, 7 Tørv dybt, hver Tørv er 5 à 6 Tommer tyk, dette udgjør, circa 1½ Alen, og efter 20 til 30 Aars Forløb kunde man, om man vilde, atter skjære Tørv paa de samme Steder, og da gaaer atter 1½ Alen bort; dette udgjør i et Seculum 3 Alen og derover. Da man nu kan antage, at der har været skaaren Tørv i denne Mose i 100 Aar, og 100 til, saa synes denne Bortskjæring af Mosens Overflade nødvendigen at maatte have den Indflydelse paa Mosen, at den, ved efterhaanden at blive saa betydeligen lavere, maatte fyldes med Vand*), saavel med tilløbende Regnvand fra de høiere liggende Egne, som især med Vand fra den i samme Mose beliggende saakaldte Potsøe, som da maatte antages at løbe over sine Bredder, eller at lade sit Vand sie igjennem Jorden eller Tørvemosen til de lavere Dele i Mosen, indtil det var kommen i Ligevægt; men dette er endnu ikke skeet. Mosen er ikke fyldt med Vand; ei engang om Vinteren; den er endog om Sommeren ganske tør, saa man kan magelig ride og kjøre der, som man behager. Efter Øiesyn er den i Midten, hvor der skjæres, endnu ligesaa høi, som ved Bredderne. Heraf synes man altsaa beretiget til den Slutning, at Mosens Overflade efterhaanden hæ-

*) Er ingen nødvendig Forudsætning; thi Mosen kunde have et Underlag, som lader Vandet, der fra høiere Steder strømmer i Mosen, synke igjennem sig.

ver sig lidt; og jeg for min Part mener, at dette skeer ved Tilvæxt i Bunden, som antages at hvile paa Vand, eller med andre Ord, at Mosen, som sagt, voxer forneden.

Angaaende denne Potsøe, da ligger den noget nær midt i Mosen, har ganske stillestaaende Vand, og hverken Tilløb eller Udløb; den danner en temmelig langagtig Fiirkant af Størrelse som en stor Gaardsplads, henved 100 Favne lang, men ikke fuldt saa bred. Ved Bredden er den meget dyb, i Midten er den rimeligviis endnu dybere; man mener endog, at den er bundløs, som dog ikke kan antages. Vandet deri er, som Mosevand i Almindelighed, bruunt eller sortladent; ikke findes ved Søens egentlige Bredder mindste Spor til vegetativt Liv; ikke engang den mindste Conferva eller Linckia; ligesaalidet findes der i samme Vand nogetsomhelst Spoer til animalsk Liv, ikke engang det mindste Vandinsect. Søen er at betragte som et stort Vandhul, der muligt kan være frembragt derved, at der engang i de ældre Tider er kommen Ild i Mosen, og at denne Ild efterhaanden har boret sig dybere og dybere ned; eller maaskee den rettere er at ansee som den sidste Levning af den større Søe, som Mosen fordum rimeligviis har dannet; at denne Potsøe i Bunden staaer i Forbindelse med den østen for samme liggende Langesøe, som Nogle antage, er i mine Tanker ikke saa urimeligt. I Følge det om denne liden Søe anførte, kan man med Rimelighed antage, at Tørvemassen i bemeldte Giesing Mose gaaer dybt ned i Jorden; og da der i samme, ifølge det ovenanførte, ikke findes Træstammer, kan man ligesaa supponere, at den tilforn har været en Søe; deraf følger, at den muligen endnu kan hvile paa Vand, og saaledes maaskee i Bunden have en os ubekjendt subterransk Vegetation, og det saa meget hellere, som Fibrerne i den nylig afskaarne Tørvemasse ikke synes, som sagt, at være gangne i Forraadnelse, men at have vedligeholdt noget vegetativt Liv. Slutteligen bemærkes, at Tørvemassen i denne Mose afgiver et ypperligt Brændematerial, efterladende efter Forbrændingen en næsten kridhvid Aske, let som en Fjær, og uden Iblandelse af jord- eller svovlagtige Dele."

23.

Huusflid.

Ved denne Green af Vindskibelighed udmærker Qvindekjønnet sig nu som forhen. Gaardmandskonen med sine Døttre eller Tjenestepiger, Huuskonen og Indsidderskeu forarbeide, sædvanligst af hjemmeavlet Hør og Uld: Hør- og Blaarlærreder, Hvergarns-Tøier af mangehaande Mønstre, Vadmel, m. m. Sjeldent træder man ind i en Bondestue, uden at finde Fruentimmerne beskjeftigede hermed naar de ere frie for anden Huusgjerning. Ogsaa blandt de høiere Stænder er Sands for huuslig Vindskibelighed meget udbredt. De fleste Huusmødre udenfor Bondestanden forsyne deres Huus ved egen og Døttres Flid med det fornødne af Uldent og Linned, og hvad de deraf aarligen tilvirke, er ofte meget betydeligt; de forskaffe ogsaa mangen fattig Huusqvinde Fortjeneste ved Spind, naar de ei selv kunne overkomme dette, og deres Vindskibelighed udstrækker sig ikke sjeldent til Forarbeidning af fine Bomuldstøier. Almuen i Galten, Nørre, Rougsøe og Sønderhald Herreder frembringer af Huusflidsproducter ikke meget mere end til Familiernes egen Brug, hvilket vel fornemmelig har sin Grund i den indskrænkede Høravl her. Fra Østerlisberg Herred, den sydlige Deel af Sønderherred, Mols, Gjerlev, Onsild, Nørrehald og Støvring Herreder sælges derimod en betydelig Mængde Lærreder og Vadmel, samt, især fra de to sidstnævnte Herreder, desuden andre uldne Tøier saasom Dynevaar og Hvergarn. Hvor man i disse Herreder ikke selv avler saa megen Hør som man har Leilighed til at forarbeide, kjøber man Resten. I Østerlisberg Herred og i de fleste Egne lader man gjerne Tøierne væve hos Landsbyevæverne, af hvilke der gives mange. Paa Mols samt i Gjerlev og Onsild Her-

reder haves derimod sædvanligen een eller et Par Væverstole i hver Gaard og i hvert Huus. Alene fra Nørrehald Herred sælges aarligen flere Tusinde Alen for det meste særdeles godt Hørlærred og omtrent halvt saa meget Blaarlærred, hvoraf en stor Deel halles i Randers.

Almuen af begge Kjøn klæder sig almindeligen i hjemmegjorte Tøier. Til Hverdagsbrug bære Mandfolkene sædvanligviis blaae Vadmels Trøie og Buxer, stribet Hvergarns Vest og hvide Uldstrømper; om Sommeren hvide Lærreds Buxer. Mange af de Ældre gaae og i korte hvide Vadmelsbuxer. I Egnen norden for Randers gaae Bønderne som oftest i Skinbuxer. Til Høitider bruges blaae Frakker, som oftest af Vadmel, undertiden af Klæde med Sølvknapper. Paa flere Steder, meest i de ringere Egne, ere Bondens Hverdagsklæder ufarvede. I Omegnen af Randers klæde Bønderne sig i det Hele taget noget bedre end andensteds; til deres Hædersdragt hører blandt andet en fiin meget lodden Hat og lange Støvler, der naae op over Knæerne. De rigere Bønder lade Tøiet farve i Kjøbstaden, hvorimod de mindre velhavende, og fattige, gjerne farve eller lyde det hjemme, hvilket sidste strax kjendes af den modbydelige Lugt, der er ved saadant hjemmefarvet Vadmel.

Fruentimmernes daglige Klæder bestaae sædvanligviis i en Sirtses Hue, Korsklæde og Kappe af fiint Hørlærred med væverde Kniplinger, et hvidt eller trykket Hørlærreds Halstørklæde, et Hvergarns Livstykke, som oftest med røde Ærmer, Vadmels Skiørt, hvidt Lærreds Forklæde, Uldstrømper og Træskoe. Ogsaa til Høitider, saasom Bryllupper og Barseler, ere Qvindefolkene klædte i en smuk Hvergarns Dragt; undertiden i Sirtses Kjole. Ikkun rige og mere formuende Bønderdøttre gjøre heri en Undtagelse; disse vise sig ved slige Leiligheder i sorte Silke- eller Bombasinskjoler og med massive Sølvskospænder, f. Ex. norden for Randers; her seer man alle Fruentimmer uden Undtagelse i saadan Dragt ved Begravelser, hvor ofte 100 Mennesker og derover beværtes alene paa Sørgehusets Bekostning. Til Altergang og Jordefærd maa Enhver have en sort Kjole, almindeligen af Stof, Bombasin

eller og af hjemmegjort Tøi. Tyendet erholder for en Deel sin Løn i hjemmegjorte Tøier. Endog mange Fruentimre i de høiere Classer seer man at bære Hvergarnskjoler. Overalt kan det ikke blive ubemærket, hvormeget man søger at unddrage sig Luxus i Klædedragt saavelsom i Levemaade; Nutidens Trængsler maatte vel ogsaa nødvendigen fremkalde Tarvelighed blandt alle Stænder, om den ikke før fandt Sted.

Det kan saaledes ikke nægtes, at Huusfliden blandt Qvindekjønnet er paa en ønskelig Fod, hvad Mængden af det Tilvirkede angaaer; ja at den endog er tiltaget i de senere Aar formedelst de lave Priser paa Landmandens sælgelige Producter, og den derved fremkomne Nødvendighed for ham paa enhver mulig Maade at see sine Indtægtskilder forøgede. Virkeligen er ogsaa Huusfliden mangen Bondes vigtigste Resource, og i Misvæxtaarene 1821 og 1822 var den maaskee paa sine Steder hans eneste. I det Hele vilde der dog nok blive tilvirket endnu mere, dersom Fruentimmerne kunde sidde stadigere ved Rokken. Men de maae ofte forrette Arbeide som Karlene kunne og burde udføre. Paa mange Steder anseer saaledes Karlen det for en Skam for sig at rense Korn, og ikke sjeldent maae Pigerne holde reent under Qvæget.

De Lærreder og andre Tøier, som forarbeides til Salg, føres i Almindelighed til den nærmeste Kjøbstad, hvor de enten sælges til Kjøbmændene eller falholdes paa Markederne. Dog tye Sælgeren helst til Aarhuus eller Randers, hvor især mange af disse Varer bydes tilfals ved Olsmarkedet i den førstnævnte Bye og ved de ugentlige Markeder, som om Løverdagen holdes i den sidste.

Men det er beklageligt, at der ved hiin utrættede qvindelige Flid kun høstes ringe Frugter, naar de hjemmegjorte Sager sælges. At disses ringe Qvalitet som Handelsvare er Hovedaarsagen dertil, behøver neppe at bemærkes. I enkelte Egne, hvor meget produceres til Salg, f. Ex. i Gjerlev Herred, stræber Almuen vel meer og meer at rette denne Mangel, men i det Hele taget ere dog de Lærreder, som forarbeides i Bondens Stue, langt fra at kunne udholde Sammenligning med de fabrikmæssigen tilvirkede, hverken i Udseende

eller Eensformighed. I de Lærreder, som Bonden falbyder, og som sædvanligst ere forarbeidede af dansk Hør, findes gjerne en Mængde sorte Pletter, hvilket formodentligen kommer af Hørrens feilagtige Behandling; og Lærrederne ere som oftest kun maadeligen blegede. Almindeligen ere de kun lidet over 1 Alen brede, men ofte holde de neppe engang 4 Qv. i Breden, og derhos ere de af saa forskjellig Beskaffenhed, at Kjøberen skal søge længe inden han finder nogle eensartede Stkr. Fine Lærreder forfærdiges slet ikke af Bonden.

Af alt dette følger, at Producenterne maae lade sig nøie med en Betaling, der kun lidet svarer til den paa Varernes Forfærdigelse anvendte Tid og Flid. Det høieste, der kan naaes for en Alen Hørlærred er 40 ß, men da maa det ogsaa være af udmærket god Bonitet; og vel ikke 1 blandt 100 Bønderkoner frembringer saadant Lærred; almindeligen gives fra 24 til 28 ß pr. Alen; for Blaarlærred 16 ß. Af det sidste kjøbe Vesterboerne meget i Aarhuus. Overhovedet driver denne Bye den betydeligste Lærredshandel, som dog er ringe imod før, da den nu næsten ene er indskrænket til Kjøbenhavn og andre indenlandske Steder, især Lolland og Falster. Lærredshandelen paa Norge er derimod mærkeligen aftagen, og til andre udenrigske Markeder affættes intet. Dette er ogsaa en af Aarsagerne til, at vor Almues Vindskibelighed for Øieblikket lønnes saa lidet. De Kjøbmænd i Aarhuus, der befatte sig med denne Handel, lade endeel Lærreder opkjøbe ved Markederne i Ebeltoft, da det, der kjøbes af denne Byes Indvaanere, kun er til egen Brug.

At Hunsflidens Producter ere af ringe Qvalitet ligger fornemmelig i det Mangelfulde ved Spindningen og Vævningen. Hiin er sludsket; de færreste Spindersker sørge for at faae en fiin og jevn Traad. Mængden af de Lærreder, der falbydes i Aarhuus, er forfærdiget paa Mols; men vilde man her lade spinde Hør, da skulde man have ondt ved at faae dette besørget efter Ønske. Syden for Aarhuus, i Ning Herred, beflitter man sig langt mere paa godt Spind og derfor ere de Lærreder, der komme herfra, af bedre Bonitet end Molboernes. Men er end Garnet godt spundet, da bliver

det som oftest forhutlet i Væven, fordi Landsbyeværerne sædvanligviis ere uduelige i deres Profession. Væves Garnet hjemme, da skeer det gjerne ved en af Bondens Døttre, som til den Ende i ½ Aar, ja stundom kun i ¼ Aar, har gaaet i Lære hos en eller anden Fuskerinde; af dem gives der desværre alt for mange, som, naar de i kort Tid have lært lidet af Professionen, sætte sig hen i en Stue paa egen Haand, til liden Fremme for Væverkunsten, og til Skade for Moraliteten, i det saadanne Personer sjeldent føre en ubesmittet Vandel.

Man har vel hørt flere paastaae at det ikke er mueligt under de mange forskjellige Spinderskers og maadelige Landsbyeværeres Hænder, at faae tilveiebragt Liighed i Fiinhed, Eensformighed i Brede, og andre Egenskaber hos slige hjemmegjorte Tøier, og at de derfor neppe nogensinde kunne hæves til egentlige Handelsvarer.

Imidlertid burde dog fra vedkommende Autoriteters Side intet forsømmes, som kunde bidrage til at give Huusfliden en saadan Retning, at den blev mere lønnende. Blandt de Forslag, man i denne Henseende har gjort, synes følgende at fortjene megen Opmærksomhed:

a) De, der agte at bosætte sig paa Landet, for at ernære sig af Væverprofessionen, burde bevise, at de besadde fornøden Duelighed i denne; dette kunde skee i Overværelse af Stedets Fattigcommission og to Dreielsvævere. Den, som ved saadan Prøve befandtes, ikke til Gavns at have lært Haandværket, burde nægtes Tilladelse til at nedsætte sig som Landsbyevæver. Ogsaa kunde man gaae en anden Vei, der maaskee endnu snarere vilde føre til Maalet, nemlig ved at tillade de Professionister, hvis Arbeider vedrøre dette Anliggende, saasom ei alene Vævere, men ogsaa Rørmagere, Dreiere, Kleinsmedde og Snedkere, at nedsætte sig paa Landet og der ernære sig ved deres Haandværk uden nogensomhelst Indskrænkning. Dette Forslag er fremsat af Proprietair Schmidt paa Skieringmunkgaard og han tilføier: "Saalænge en saadan almindelig Tilladelse ikke gives, ville fine Lærreder, Dreiler eller Hvergarns-Tøier neppe nogensinde frembringes i den Mængde at man kan vente Indførselen deraf standset, langt

"mindre faae saadanne Varer tilovers for udenrigsk Handel af "nogen Betydenhed.

"Man befrygte ingenlunde at saadan Forandring i Lov- "givningen vil foraarsage Kjøbstæderne noget væsenlligt Tab, "da der alletider vil findes Mestere i enhver Profession, som "hellere ville boe der, end paa Landet, naar de kuns kunne "vente at ernære sig i Stæderne; og saalænge Dreieler og fine "Lærreder ei maae væves andetsteds end der, vil Arbeidslønnen "vedblive at være saa høi, at Varene ei kunne blive Handels- "gods.

"Overalt troer jeg, at denne Frihed for ethvert andet "Slags Professionister vilde være meget at ønske."

b) Mangel paa Redskaber til at lette Forfærdigelsen af fine og mere eensartede Tøier, er en væsentlig Aarsag til, at Hunsflidens Producter ere saa langt fra Fuldkommenhed. Ønskeligt var det, om denne Mangel efterhaanden søgtes afhjulpen ved Uddeling af hensigtsmæssige Spinderokke, fabrikmæssige Hasper og gode Væverrør, deels gratis deels for moderat Betaling efter Omstændighederne.*)

c) Men det er ikke nok at Almuen sættes i Stand til at fremvirke bedre Varer. Man bør ogsaa sørge for, at disse altid kunne finde Afsætning og blive betalte i Forhold til deres Værd. Dette kunde bedst skee, hvis Regjeringen lod kjøbe hjemmegjort Lærred, maaskee ogsaa Vadmel, til Brug for Armeen og offentlige Stiftelser. I enhver Kjøbstad, hvor der boer en Amtsforvalter, kunde da vælges en kyndig og paalidelig Mand, som paatog sig at modtage alt det Lærred eller Vadmel, Bonden frembød, til bestemte Priser, svarende til Varenes Qvalitet, som forud bestemtes; for Modtagelsen skulde han meddele Bonden en Seddel til Amtstuen, hvorefter Beløbet skulde afskrives paa den sidstes Skatter, om han havde nogen Restance, og i andet Fald contant udbetales ham.

---

*) Den Halle-Indretning, som nu efter offentlig Foranstaltning er kommen i Gang i Randers, vil vistnok bidrage meget til at hæve de hjemmegjorte Lærreder til at blive bedre Handelsgods. Fra Hallens Aabning (den 16 Julii 1825) indtil Begyndelsen af October Maaned 1826 er her hallet 17,100 Alen.

d) Hvad der endnu kunde gjøres for mægtigen at fremskynde Huusfliden var, at anlægge Hørberedningsanstalter saaledes som i Veile, hvor Landmanden kunde, uden overdreven Bekostning, faae sin hjemmeavlede Hør forsvarligen tilberedet; thi vist er det, at saalænge saadanne Indretninger savnes og saalænge altsaa Landmanden selv maa befatte sig med Hørrens foreløbige Tilberedning, kunne vi aldrig vente at vore Huusflidsproducter skulle hæves til gode Handelsvarer. Det er derfor et almindeligt Ønske, at saadanne Hørsvingerier maatte komme i Stand enten i nogle Kjøbstæder eller paa dertil beleilige Steder paa Landet. Deslige Entrepriser behøvede ikke at være Regjeringens Sag og i hver Henseende var det vel ønskeligst om de bleve i Privates Hænder.

Paa en Tid, da der klagedes saa meget over Næringsløshed i alle Stænder, vilde det aldrig feile, at jo mangen driftig Hørbereder eller andre sagkyndige Mænd kunde finde sig opfordrede til at anlægge Hørfabriker, naar dem kun tilstodes visse Begunstigelser, saasom Forskud til gode Bryde- og Skjætte-Maskiners Anskaffelse, m. m. Naar Fabriken bestyredes af en redelig og duelig Mand, vilde den sikkert med Tiden kunne forskaffe ham endog mere end nødtørftigt Erhverv, især naar han tillige havde Avlsbrug eller var i en anden Næringsvei, som godt kunde forenes med hiin.

I den Egn, hvor en saadan Fabrik blev organiseret, vilde Høravlen, som nu paa mange Steder er forsømt om end passende Jord dertil haves, betydeligen tiltage, ja maaskee i den Grad at megen Hør blev tilovers til Salg; thi nu gives der Mange, som ikke befatte sig med denne Avl, alene fordi det ei kan lykkes dem at faae Hørren godt behandlet hjemme. Det Anførte bekræftes tildeels allerede ved Erfaring i Veile Amt.

En anden Aarsag til den ringe Høravl er, at man savner Kundskab om den bedste Behandling af Jorden, der benyttes til denne Plantes Dyrkning. En god Anviisning dertil findes i Rafns Skrift desangaaende, og skjøndt allerede en Mængde Exemplarer ere uddeelte af denne Bog, var det maaskee ikke af Veien om endnu flere uddeeltes.

Ligesaa roesværdig som Huusfliden er blandt Qvindekjønnet, saa forsømt er den blandt Mandkjønnet. Godt er det, om Bonden og hans Karle kunne overkomme at snoe de Reeb, der bruges i Gaarden, at gjøre Kornbaand af tørrede Siv, at forfærdige Skovle, Grebe, River, hugge Træet til Vogne og øvrige Avlsredskaber. Men udenfor Skovegnene have Bønderne sjeldent nogen synderlig Øvelse i Træarbeide, som de derfor hellere lade besørge ved Hjulmanden, og Vinteraftenerne tilbringe de alt for ofte i Ørkesløshed. Ikkun der, hvor en forstandig og virksom Huusfader søger ved eget Exempel at lede det mandlige Tyende til gavnlig Sysselsættelse i disse Aftentimer, finder man enkelte glædelige Undtagelser.

24.

Fortrinlige Avlsbrugere.

Det Misforhold, som i de sildigere Aar har sundet Sted i Priserne paa Landmandens Producter og paa de fleste Fornødenheder, han maa kjøbe, har været føleligt for Alle, og ødelæggende for Mange. Den forhen rige Godseier saae man at maatte i Armod forlade den Eiendom, som hans Slægt i Aarhundreder havde besiddet, — den i bedre Dage velhavende Gaardmand at maatte tjene sit Brød som Qvæghyrde, — de stolte Herresæder at forfalde, Borgsale at benyttes til Kornlofter*), Bøndergaarde at staae øde og true med at nedstyrte og Lodderne dertil at ligge udyrkede. Sørgelige Betragtninger, — kun lidet opmuntrende for Agerdyrkeren til at stræbe efter et høiere Maal i hans Fag. Virkeligen have de knækket Modet hos mangen forhen duelig og driftig Landmand og gjort ham ligegyldig for hvad der omgiver ham. En stor Lykke er det dog, at Standen tæller andre, med mere Sjælsstyrke begavede fordomsfrie Mænd, som ikke lade sig kue af Tidens Trængsler, men som, i det de indsee Nødvendigheden af at maatte søge større Udbytte af Ageren saafremt de ville bestaae, ved deres Exempel stifte meget Gavn i deres Kreds. Umiskjendeligt er det og i flere Egne, at Sands for et hensigtsmæssigere Agerbrug der er vaagnet, og sikkerligen vil den efterhaanden mere og mere udbrede sig, ogsaa blandt Bondestanden. Men, under de nærværende, især deleshed for den agerbrugende Klasse, ugunstige Tidsomstændigheder, gives der

*) Ikke fordi man nu har større Forraad af Korn liggende end før, men fordi man ei har Evne til at vedligeholde Tagværket.

kun Faa, der have Evne til at indføre Forbedringer i Avlsbruget, om de end, ved Erfaringer fra andre Steder, ere overbeviste om Gavnligheden af en Forandring i dette, og kunde ønske at iværksætte den.

Adskillige gives der dog, hvem det endog under trange Kaar er lykkedes at overvinde de Vanskeligheder, som Conjuncturerne lægge i Veien for Udførelsen af slige Forbedringer. Disse Agerdyrkere fortjene saameget mere deres Landsmænds Erkjendtlighed, som de have viist, at det, ogsaa i en uheldig Periode, er muligt, ved uafbrudt Stræben, at gaae frem til det Bedre.

Saavel blandt de større som de mindre Avlsbrug, kunne flere opvises, der ere mærkeligen fremskredne ved Hjelp af Udgrøftning, Mergling, forbedret Dyrkningsmaade, et derved forøget Qvæghold, m. m. Af større Gaardeiere, hvis Færd som Agerdyrkere fortjener Opmærksomhed, kunne nævnes: Capitain Lichtenberg, Stamherre til Bidstrup, Eier af Gaarden Løistrup, Proprietair Ladiges paa Vosnæsgaard, Proprietair Schmidt paa Skieringmunkgaard, Kammerraad Secher paa Skafføegaard, Proprietair Hviid paa Sørvad, Overkrigscommissair Ingerslev paa Rugaard, Baron Adler paa Høgholm, Overkrigs-Commissair Secher paa Østergaard, Krigsraad og Herredsfoged Wesenberg paa Dronningborg Mølle, Overkrigs-Commissair Secher paa Sødringholm, Proprietair Ring til Trinderup, med flere.

Betydeligt Merglingsarbeide er og bliver iværksat ved Vosnæsgaard, Skafføegaard, Rugaard, Møllerup, o. fl. Gaarde. Ved næsten alle de nævnte Eiendomme bruges enten Reenbrak eller Brakfrugtavl, Huusdyrenes Forædling lader man sig og her være magtpaaliggende. Gaarden Trinderups Avling udvides aarligen ved Hedejorders Opdyrkning, og et herligt Vandingsanlæg findes her iværksat.

Blandt Avlsbrugere udenfor Bondestanden indtager fremdeles Eieren af Maren Mølle, Lieutenant Tetens, en saare hædrende Plads. Han driver sine Jorder aldeles efter Vexelbrugets Regler, staldfodrer og dyrker Brakfrugter.

Ved den Omhu, hvormed Jorderne til adskillige Præstegaarde drives, saasom i Mørke, Thorsager, Mariemalene, Gjerild, Støvring og Udbyeneder, afgive disse Avlsbrug følgeværdige Exempler for Omegnens Bønder. Pastor Bie i Udbyeneder har indført fuldkomment Vexelbrug; Pastor Bang i Støvring ligesaa paa en Deel af sin Lod. Hos Pastor Henne i Mørke bruges Mergling og reen Brak samt Exemplet paa en indhegnet Lod givet. Pastor Thygesen i Mariemalene dyrker Kartofler i det Store.

Den Slendriansaand, som fra Arildstid har beherskket vor Almue, er vel endnu ikke veget, men den taber sig dog Dag for Dag, især formedelst den Leilighed, som denne Stand ved det forbedrede Skolevæsen er givet til at erhverve en høiere Grad af Dannelse end tilforn. Selv blandt de ældre og mere cultiverede Bønder findes en og anden, som yttrer en næsten forbausende Higen efter at gjøre sig fortrolig med de sildigere Tiders Fremskridt i den landoekonomiske Haandtering ved Læsning i gode Skrifter i dette Fag, og det er ikke saa sjeldent at finde hos ham en velvalgt liden Bogsamling. At han ikke over Bogen glemmer sin Dont, men at han meget mere med Overlæg søger at føre sig de i samme meddeelte Raad til Nytte, derom vidne hans Agre, hans Avlsredskaber, hans Huusdyr. Vel sættes hans Standhaftighed ofte paa en haard Prøve naar hans Jevnlige spotte over hans Færd og naar de lægge hans Planer utallige Hindringer i Veien. Men er han lykkelig nok til at overvinde de første Stød og ved sine rigere Afgrøder og sin forøgede Qvægbesætning at overtyde Fordommens Tilhængere om, at han er paa bedre Vei end de, da formindskes disses Tal efterhaanden, i det de stræbe at træde i hans Fodspoer, og de byde da Haanden til at afværge eller tilintetgjøre deres Angreb, der med Haardnakkenhed ville vedblive at vandre paa den brede Bane, som Slendrian betegner, om de end forudsee, at den i Tider som de nuværende maa føre til deres Undergang. Virkeligen er dette ubetvingelige Hang til at følge Fædres Skikke en af den fremskridende Agerdyrknings mægtigste Fjender! Hvor mangen haard Kamp, til Exempel, har ikke den Mand maattet udstaae, der

var den første, som i sin Egn indførte Brakfrugtavl, — alene fordi han lyste Fred over sin Kartoffelager.

Det vilde her blive for vidtløftigt navnligen at angive de mange dygtige og fordomsfrie Bønder i Randers Amt, der ved Indførelse af et hensigtsmæssigt Sædskifte, Staldfodring m. v., have gjort en god Begyndelse til at bringe deres Avlsbrug det forønskede Maal nærmere. Ikkun een Bonde, der er en sand Prydelse for sin Stand, ville vi indskrænke os til at nævne, i den Overbeviisning, at den Interesse, som hos mange af Amtets Beboere er vakt for et forbedret Agerbrug, og de Fremskridt, disse alt have gjort, for en stor Deel skyldes hans opmuntrende Exempel og hans Beredvillighed til at tjene sine Jevnlige med veiledende Raad. Denne udmærket driftige Bonde, som tillige besidder en i hans Stilling sjelden Dannelse, er Dannebrogsmand Peder Nielsen Knudstrup, tilforn boende i Leerberg Bye, nu i Røve Bye, Galten Herred, hvor han i Aaret 1823 arvefæstede en Veirmølle og de dertil hørende Jorder. Indtil da var han Fæstebonde under Frysenborg Gods. Om hvad han i denne Stilling, under trange Kaar og mange Uheld, udrettede, troe vi det overflødigt at tale videre her, da derom kan læses udførlig Efterretning i Landoekonomiske Tidender,*) hvori findes indrykkede hans egne, med troeværdige Mænds Vidnesbyrd bekræftede, Beretninger til Landhuusholdningsselskabet, hvorfra ham i Aaret 1820 tilkjendtes Selskabets 1ste Guldmedaille.

Det er nu hans ivrige Bestræbelse at faae indført Vexeldrift paa de arvefæstede Jorder i Røve; dertil gjorde han strax de vigtigste forberedende Skridt ved at foretage nødvendige Grundforbedringer, opføre Hegn, og dyrke Brakfrugter i det Store. Hans Qvægbesætning, som i det første Aar efterat han havde tiltraadt denne Eiendom, bestod af 22 Høveder, har han allerede forøget til over det dobbelte Antal. Paa Marken har han af Kampesteen opført en Stald til 20 Kreaturer for at lette Transporten af Foder og Gjødsle. I de sildigere

*) See L. T. 3die Binds 2det Hefte.

Aar har han antaget flere unge Mennesker til Oplærelse i Agerbrug og i Agerdyrkningsredskabers Forfærdigelse.

Der findes nu, især i Voldum og andre Byer i Galten Herred, flere værdige Efterfølgere af denne høist fortjente Bonde; Virkningerne af det lysende Exempel, han har givet, ere i det Hele meget paafaldende og spores i en viid Omkreds.

I Omegnen af Vosnæsgaard gives adskillige driftige Bønder (deriblandt tvende i Skjødstrup Sogn), som udmærke sig ved Anvendelse af heel Brak, nogen Mergling samt ved skadeligt Vands Afledning og Steens Opbrydning.

25.

Det oekonomiske Selskab for Randers Amt.

Dette Selskab blev stiftet i Aaret 1810 og skylder fornemmelig afdøde Kammerherre Fønss og Etatsraad Caroc sin Tilværelse. — I Overeensstemmelse med dets Statuter har det ved Præmiers Uddeling søgt at virke til Qvæg-, Faare- og Svine-Avlens Forædling, til Havedyrknings Udbredelse, til Hunsflids og anden gavnlig Industries Befordring. Ogsaa har det uddeelt Belønninger for Plantning af vilde Træer, for lang og tro Tjeneste m. m. Siden Aaret 1823 har Selskabet ingen Præmier uddeelt, og dets Virksomhed er for Øieblikket saa godt som ophørt. Conjuncturerne have nødsaget de fleste af Medlemmerne til at unddrage sig fra at yde noget Pengebidrag til Selskabet, og kun ganske Faa ere blevne tilbage. Det mangler imidlertid ikke dette Samfund paa Midler til at virke for sit Formaal; thi dets rentebærende Fond beløber sig til henved 10,000 Rbd. i Kongelige og private Obligationer. Man har derfor det bedste Haab om, at der ved de tilbageblevne Medlemmers Bestræbelser vil bringes nyt Liv i Selskabets Virken, og det var meget at ønske, om den, som det synes, kjølnede Interesse for Selskabets Forhandlinger atter maatte vækkes, da der netop i Tider som de nærværende synes at være den rigeste Anledning for slige almeennyttige Samfund til at stifte Gavn i deres Kreds. — Saavidt vides agter dette Selskab i Aar (1826) igjen at begynde sin Virken.

26.

A. Nutidens Priser paa Landeiendomme.

De lave Priser, hvortil Landmandens Producter ere sunkne, medens hans Udgifter næsten ere blevne uforandrede, maatte nødvendigen have en ufordeelagtig Indflydelse paa de faste Eiendommes Værdie. Mangel paa Driftscapital, tildeels ogsaa paa Indsigt og Dygtighed i at drage det, efter Omstændighederne, størst mulige Udbytte af et Avlsbrug, har endmere bidraget til at forøge dette Onde.

I Randers Amt, som overalt i Landet, ere derfor Eiendommene betydeligen faldne i Prisen, i Særdeleshed de, der ligge i de skarpe Egne og ere blottede for Skov, Kalk, Mergel eller andre Herligheder. Saadanne Eiendomme anseer man næsten for aldeles ingen Værdie at have, naar der er Spørgsmaal om deres Afhændelse. I Nørre-Herred, i Onsild Herred og flere Steder staae saaledes mange til Enkekassen for prioriteret Gjeld udlagte Selveiergaarde ledige, fordi Ingen vil modtage dem, endog uden nogen Betaling. Umuligheden af, under saadanne Omstændigheder, kun paa nogenlunde taalelige Vilkaar at kunne sælge faste Eiendomme, indsees let. Saa meget muligt undgaaer man derfor Gaardsalg, hvor det ikke nødvendigen maa finde Sted ifølge Executioner, hvilke desværre ere temmelig hyppige.

Følgen heraf er, at Bøndergaarde i de ringere Egne kunne kjøbes for nogle faa Daler. Saaledes er en Gaard i Tiirstrup, Sønder-Herred, paa 3 Tdr. Hartkorn, hvoraf alle Skatte-Restancer vare eftergivne, solgt for en Snees Daler, men Bygningerne vare forfaldne. Ved Ryomgaard i Nørre-Herred er dog en Gaard paa 3 à 4 Tdr. Hartkorn, men med

gode Bygninger, solgt for 250 Rbd. — De mindre Steder synes at have holdt sig noget bedre i Prisen, især naar de have en for Producternes Afsætning fordeelagtig Beliggenhed, og Jorderne ikke ere for ringe. Saaledes er en Udflytter-gaard paa Dolmer Mark, tæt udenfor Grenaae, med 2 Tdr. Hartkorn og 18 til 20 Tdr. Land, i 1823 solgt for 500 Rbd. Sedler. Jorderne til denne Gaard, som i Aaret 1796 havde kostet den daværende Eier 600 Rd. dC., vare og bragte i god Stand ved tilkjøbt Gjødske. En Parcel paa 2 Tdr. Hartkorn med 6 à 7 Tdr. Land i samme Egn solgtes for et Par Aar siden til en Indvaaner i Grenaae ligeledes for 500 Rbd.

I Amtets gode Egne udbringes en Bondegaard almindeligen til nogle tusinde Rigsbankdaler. En Gaard i Vissing Sogn, Galten Herred, med 30 Tdr. Land fortrinlige Jorder og endeel Engbund, blev for nogle Aar siden solgt for noget over 3000 Rbd.; men Besætningen fulgte med. I Værum, samme Herred, blev derimod noget senere en Gaard med samme Areal solgt først for 1200 Rbd. og atter kort derpaa for 1600 Rbd. — Priserne paa de større Eiendomme ere betydeligen dalede. Gaarden Steenalt, som i bedre Tider ansaaes at være over 100,000 Rd. værd, er i Sommeren 1824 solgt for 61,000 Rbd.; Besætning og Avlsredskaber medfulgte i Kjøbet. — I Nørrehald og Støvring Herreder staae de fleste Bønder sig endnu ret godt og holde fast ved deres Eiendomme. Her mærkes og kun lidet Afslag i overdaadig Klædedragt og Levemaade, saasom: store Gilder, Kaffe og Brændeviin til daglig Brug.

Ihvorvel Forpagtningsafgifterne af Landeiendomme, som en Følge af det Anførte, ere særdeles moderate imod forhen, saa ere de dog ikke aftagne i samme Forhold som den Værdi, der sættes paa en Eiendom, naar den sælges.

Gaarden Hessel ved Grenaae, hvis Tilliggende af Jorder foran under 1ste Post er nævnet, blev i Aaret 1824 bortforpagtet for 400 Tdr. Byg, 300 Tdr. Havre og 300 Tdr. Rug, at erlægge efter hvert Aars Kapitelstaxt; desuden 400 Rbd. Sølv aarligen. Forpagterne have selv anskaffet Besætning,

hvorimod de ere frie for alle Skatter og Afgifter. Men det skal her, som paa flere Steder, være Tilfældet, at Forpagtningsafgiften ikke endnu er udredet eller skal kunne udredes i sit fulde Omfang.

Af Kaløe Gaard og Gods, som før Krigen havde kostet 217,000 Rd. Cour., var den aarlige Forpagtningssum dengang 4000 Rd. Cour., men i de sidste Aar derimod 1400 Tønder Korn. Denne Eiendom er nu solgt for 80,000 Rbd. Sølv.

B. Tjenestefolks Løn.

Der gives neppe nogen Egn, hvor Tjenestefolk savne Leilighed til Erhverv, naar det ellers er deres alvorlige Attraae at søge den. Tvertimod har man paa mange Steder ondt nok ved at erholde, i det mindste til visse Tider af Aaret, de nødvendige Arbeidsfolk, og disse ere da ofte ublue i deres Fordringer. Man er i saa Henseende værst faren i Egne, hvor der gives mange og betydelige Herregaarde og kun faa Huusmænd og Parcellister, saasom i Nørre Herred, i Gjerlev Herred og flere Steder. I de Egne hvor Almuen er meget huusflittig f. Ex. i Østerlisberg Herred, er det vanskeligt at faae qvindeligt Tyende, fordi Fruentimrene hellere sidde hjemme ved Væven, end de tage fast Tjeneste; kun i Høstens Tid lade de sig fæste. Allermindst skjøtte de om at tjene som Malkepiger, hvilket de ansee som en Slags Fornedrelse; derfor falder det især haardt at faae Tjenestepiger ved Meierierne, skjøndt de her lønnes godt; saaledes gives paa Vosnæsgaard, foruden ½ Skp. Hørsæd, 25 Rbd. i aarlig Løn til en Malkepige.

Det er alt i det Foregaaende omtalt, at i Egne, hvor megen Udparcellering har fundet Sted, unddrage mange sig fra Tyendeklassen, hvorved der er opstaaet Forlegenhed for at faae faste Tjenestefolk. Imidlertid er den Formindskelse, som paa denne Maade fremkommer i disses Tal, kun temporair, da den vel maa ophøre, naar Parcellisternes Børn naae den Alder, at de kunne tage Tjeneste.

Letheden eller Besværligheden med at faae Arbeidere, beroer iøvrigt meget paa hvert Aars Kornafgrøde; er den riig, da mangler det aldrig paa Fortjeneste for Dagleierne; er det Modsatte Tilfældet, har Landmanden kun lidet at tærske, da kan det vel hænde, at nogle af disse komme til at savne Arbeide i Vintermaanederne. I Skovegnene finde de dog gjerne

Fortjeneste ved Skovning, og naar Høsten forestaaer, da vide de ret godt at benytte sig af Huusbondens Forlegenhed for at faae dygtige Arbeidere, hvilken undertiden er saa stor, at den ene Huusbonde overbyder den anden. For Høst og Slet gives i Almindelighed paa Hovedgaardene 2 à 3 Td. Korn foruden Kosten, stundom ogsaa et Læs Høe. Til Beviis paa hvor vanskeligt det i visse Aaringer er at faae Arbeidere om Efteraaret, kan tjene, at Hr. Schmidt paa Skieringmunkgaard bød i Aaret 1820 hver 5te Skjeppe for Kartoffeloptagning efter Ploven, uden at Nogen meldte sig, hvorfor han lod omtrent den halve Afgrøde raadne i Jorden. Paa Grund heraf har han siden den Tid indskrænket sin Kartoffelavl til omtrent $\frac{1}{10}$ Deel. I 1823 maatte man ogsaa ved Vosnæsgaard lade Kartoflerne raadne i Jorden fordi ingen Optagere vare at erholde skjøndt man bød hver anden Skjeppe. Men muligen har og ondt Veirlig afskrækket Folk fra at paatage sig et Arbeide, som i sig selv ikke hører til de behageligste, især naar det skal forrettes sildigt ud paa Efteraaret.

Det er overhovedet en almindelig Klage at Arbeidslønnen er for høi i Forhold til Fødevarernes nærværende Priis. Endnu i de sidste Aar har en Tjenestekarl faaet i aarlig Løn, fra 14 til 20 Rbd., ja i Gierlev Herred indtil 30 Rbdlr. Sedler, og en Pige 12, 16 til 20 Rbdlr. og derover. Som oftest bestaaer Lønnen ganske eller for en Deel i Sæd og Huusflidsproducter. En Karl erholder da gjerne 12 Alen Hør- og Blaarlærred, ligesaa meget Vadmel, og Resten i Penge eller Naturalier. En Pige 8 à 10 Rbdlr. contant samt Lærred og Vadmel, stundom ogsaa en halv eller heel Skjeppe Hørfrøe samt et Faar født og græsset. En Dreng faaer fra 6 til 10 Rbdlr. aarligen.

Dagleien er for Markarbeide om Sommeren sædvanligen 12 à 16 ß. og Kosten, om Vinteren omtrent det halve; For andet Extraarbeide, saasom ved Kalkbrænderier, er Daglønnen i Sommermaanederne noget høiere, og i Høsten kan en duelig Arbeider erholde i Dagløn fra 24 til 32 ß. og Fruentimmerne 16 til 20 ß. I de østlige Herreder lønnes Dagleierne sjeldent med Penge, men faae gjerne 1 à 2 Fjerdingkar Rug

i Dagløn. Hvad der gives, naar man accorderer for hele Høsttiden, er foroven sagt. Jøvrigt er Folkelønnen altid høiere paa Herregaardene, end hos Bønderne.

For en Favn Grøft at grave gives 1 à 2 ß foruden Kosten, i Forhold til Grøftens Dybde og Bredde og Jordbundens Beskaffenhed; for Sandmergel at læse gives paa Rugaard 1 ß pr. Læs, men ingen Kost. For at slaae og opsætte en Favn Brænde i Skoven gives ½ Skp. Rug.

C. Bi-Næringsveie.

I Tider som de nærværende, da Agerbruget kaster saa lidet af sig, at Jorddyrkeren med al sin Flid dog ofte maa sukke under en kummerfuld Tilværelse, var det vel særdeles ønskeligt, om han, uden at tabe sit egentlige Kald af Sigte, kunde paa andre Veie søge Erstatning herfor. Men, naar man undtager den ringe Bifortjeneste Huusfliden forskaffer Landalmuen, hvilke Erhvervskilder udenfor Agerbruget staae da almindeligviis aabne for Bonden? og om ogsaa saadanne kunne udfindes, var han da i Stand til at benytte dem uden at forsømme sit Avlsbrug? At dette er og altid maa blive hans vigtigste ja eneste Støtte, derom er han og saa fuldeligen overtydet, at selv der, hvor en Binæringsvei, f. Ex. Fiskerie, frembyder sig for ham, lader han sig dog sjeldent drage fra sin vante Beskjeftigelse, hvilket vel ei heller i det Hele taget vilde være ønskeligt forsaavidt Gaardmændene angaaer, om hvilke det Anførte egentligen gjelder.

De Binæringsveie, hvormed Randers Amts Beboere befatte sig, ere, som andensteds, ubetydelige og indskrænke sig alene til følgende:

1) **Nogle Kalkbrænderier**, af hvilke de fleste findes i een og samme Egn, nemlig ved Clausholm, ved Tuustrup samt i Byerne Halling og Skader. Tæt ved Gaarden Clausholm ere rige Kalkbrud, og her brændes aarligen omtrent 1200 Tdr. Steenkalk, der vel ikke er slet saa hvid som den bekjendte Mønsted og Daugbjerg Kalk, men dog finder taalelig Afsætning. Ved dette Værk brænder man Kalk og Muursteen i samme Ovn; de sidste stables ovenpaa Kalkstenene, hvilke udkræve den stærkeste Varme. Til een Brænding bruges 7 til 8 Fv. Kalksteen, som give omtrent 400 Tdr. brændt Kalk. Byen Halling har ei selv Kalkbrud, men henter Kalkstenene fra Bal-

dum, hvor de hidtil betaltes med 15 Rbd. pr. Favn. Kalkbrænderierne i denne Bye saavelsom de i Skader ville nu sandsynligviis standse, deels af Mangel paa Afsætning og deels formedelst den begyndte Fredning af Skovene. — I Sønder-Herred haves Kalkbrænderier ved Gaardene Katholm og Hessel samt i Byerne Balle og Drammelstrup. Paa de to førstnævnte Steder brændes kun Kalk til Gaardens og Godsets egen Brug. Endeel Kalksteen hentes fra den søndre Kyst af Kolind Sund; det bedste Kalkbrud findes dog i en Kalkrevle ved Glatved Strand. Kalken, som brændes i denne Egn skal være af langt bedre Beskaffenhed, end den fra Gudumlund, men den sidste afsættes dog lettere, fordi den sælges til billigere Priser. Ved det lidet Værk i Balle Bye brændes ogsaa Muursteen, der formes af en Art Mergel, og de have, naar de ere brændte, ganske Udseende af Flensborger Steen. I Drammelstrup brændes røde Muursteen. En Teglovn paa Høgholm, som i de senere Aar har været ude af Drift, er nu paa ny istandsat; den indtager omtrent 25000 Steen. Ved Sangstrup i Nørre-Herred findes fortrinlige Kalksteen, hvoraf brændes paa Scheel hvad Gaarden og Godset forbruge. Under heldigere Conjuncturer kunde her anlægges betydelige Værker, da her haves godt Leer saavelsom Kalk i Mængde og da Egnen endnu er temmelig skovriig.

Ogsaa ved Nyomgaard i Sønderhald Herred findes et Par Teglovne. En Bonde i Gjerlev har opført en liden Ovn til Teglbrænderie, først af Jord, men siden af Steen, da Manden ikke var tilfreds med Jordovnen. Muursteen brændes her ved Tørv og ere af god Qvalitet; Leret dertil tager han i en Grav paa sin Mark; det æltes ved Hjelp af en liden Karre med to Hjul og som trækkes af een Hest, der gaaer ved Siden af Karren udenom den Rundkreds, hvor Leret æltes. Han brænder ogsaa Kalk af en Art Kalkjord, som han ligeledes har paa sin Mark og som han former ligesom Muursteen før den brændes. En lignende Teglovn er indrettet af en Mand i Dalbyeneder Sogn. Saadanne lidet bekostelige Teglværker fortjene at anbefales formedelst deres Simpelhed.

Under nærværende Omstændigheder have dog kun Faa Evne til at opføre nye Bygninger eller udvide de gamle. Derfor kunne deslige Værker ikke have fornøden Afsætning af Steen og altsaa ikke drives med synderlig Fordeel. Dette har ogsaa foranlediget, at adskillige Kalk- og Teglbrænderier, især i Sønder-Herred, ere aldeles nedlagte.

2) I Randers Fjord ere paa forskjellige Steder Indretninger til Laxefiskerie eller saakaldte Laxegaarde, 12 i Tallet. Disse ere matriculerede til Hartkorn; Laxegaarden ved Frisenvold, omtrent 1 Miil vesten for Randers, er den betydeligste af dem alle, den skylder af 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. Hartkorn. Man antager, at der i Gjennemsnit aarligen fanges circa 2000 Lax i Randers Fjord og disse Lax, som ere af Størrelse fra 4 til 40 Pd., skulle endog bære Prisen for dem, der indføres fra Norge. Ved Tange blev i Vinteren 1825 — 1826 fanget en Lax, som veiede 52 Pd. Foruden Lax fiskes ogsaa i Fjorden endeel Ørter og Helt samt Gjeder, Skaller Sild og Aal. Fiskeriet i Randers Fjord, skjøndt vigtigt for Deeltagerne, er dog nu langtfra ikke af den Betydenhed som i ældre Tider, da Fjorden havde større Bredde og Dybde, og Fiskerigheden skal endog være meget aftagen her i de senere Aar, hvortil angives som Aarsag at Mange, tildeels Uberettigede, drive Fiskerie i Fjorden ved utilladelige Redskaber, saasom Vaaddræt med Pulsning i Seildybet, de saakaldte Kringelgarn, Radruser, o. s. v. Udførligere Efterretning om Fiskeriet i Randers Fjord kan læses i Stadfeldts Beskrivelse over Randers Kjøbstad Pag. 65 ff.

I Mariager Fjord er Fiskeriet ubetydeligt. Mariager Bye eier en Pulsvaad af de ved Limfjorden almindelige, hvormed fiskes nogle Aal, Flynder, Ørter, Helt og Sild; — dog har Udbyttet i de seneste Aar været maadeligt. Man fisker her hele Sommeren og binder sig ikke til nogen Regel uden forsaavidt at Vaaden maaskee er bundet anordningsmæssigt. Om dette støiende Redskab foraarsager nogen Skade ved at bruges i Legetiden, bør Sagkyndige bedømme. Nogle Flyndergarn udsættes, men Fangsten er ubetydelig, endskjøndt der forhen

har været en saadan Mængde Flynder, at de bleve ansete for en af Byens Herligheder, og ved en egen Røgningsmaade bleve en søgt Artikel til andre Steder i Provindsen. Aaleruser udsættes enkeltviis, og give undertiden taaleligt Udbytte, men Aalene ere i Almindelighed smaae. Bedre fiskes med dette Redskab nærmere mod Fjordens Munding. Fjordens Dybde, paa sine Steder henved 20 Favne, gjorde maaskee andre Redskaber nødvendige, ligesom det udentvivl var gavnligt, om de nu brugelige Aalejern bleve afskaffede.

Forhen skal der for kongelig Regning have været Sildesalterie, men naar kan ikke bestemt opgives. Nu haves ingen Sildegarn; men for nogle Aar siden brugtes endnu et Bundgarn 1 Miilsvei fra Mariager, hvormed skal være fisket godt. Nogle svenske Fiskere vare, for omtrent 6 til 7 Aar siden, en kort Tid i Mariager for med Drivgarn og en egen Art Ruser at benytte Fiskeriet for en i Randers boesat Engelænders Regning, — Udbyttet var ubetydeligt — Aarsagen ubekjendt.

Den fiskerigste af Amtets Indsøer er den før omtalte Glenstrup Søe, som forsyner Omegnen og Kjøbstaden Hobroe med forskjellige Arter Ferskvandsfisk. Dog er Fiskeriet i denne som i de øvrige Indsøer temmelig forsømt. Aalefiskeriet i Glenstrup Søe benyttes af en Indvaaner i Hobroe; han har tilkjøbt sig Rettigheden til dette Fiskerie, som drives ved Hjelp af en Aalekiste. De omkringboende Bønder drage sig kun i ringe Grad Søens Fiskerighed til Nytte, vel især af Mangel paa hensigtsmæssige Redskaber. Nogle fattige Husmænd stange Aal, Gjedder m. m. i Kolind Sund, hvilke Fisk de meest afsætte i Grenaae.

For Kystbeboerne frembyder Havet en, efter Fleres Paastand, stor Rigdom af Fisk, især Torsk; men at desuagtet Fiskeriet langs hele Jyllands Østkyst betragtes med Ligegyldighed, er bekjendt nok. Enkelte Husmænd i Nørre- og Sønder-Herreder søge en ringe Fortjeneste ved Torske- og Aalefangst paa Kysten, og det indsees let at dette Fiskerie kun drives ganske i det Smaa. Hist og her er anlagt en liden Aalegaard. De Torsk, her fanges, tørres i Almindelighed før de

sælges. Ved Rygaards Strand i Nørre Herred er især god Leilighed til Fiskerie; tillige er her en sikker Ankerplads. Ved Kysterne af Hels fanges og nedsaltes i Fjerdinger en temmelig stor Mængde fortrinlig gode Aal, ogsaa Sild, men disse kun til øiebliklig Forbrug. Huusmændene i Skiering og Eggaae Sogne drive Fiskerie i Kaløe Viig med temmelig Iver. De fange endeel Torsk samt om Sommeren en Mængde Reier, som de føre til Aarhuus. Hver Mand kan herved tjene et Par Mark dagligen. Nogle Borgere i Ebeltoft have drevet Fiskerie i Bugten, men atter ophørt dermed. Ved Mariager fiskes om Efteraaret og Vinteren en stor Mængde Muslinger, som deels sælges raa til Omegnen, deels nedsyltes.

Man vil paastaae, at der ikke er Opmuntring nok til at lægge mere Vind paa Fiskerie, i det de, der befatte sig hermed, mangen Gang neppe faae den derpaa anvendte Møie betalt.

For 1 Lpd. tørret Torsk, maaskee ligesaagod som den norske Klipfisk, kan f. Ex. ikke erholdes mere end 1 Rbd. At Fisk ere saa godt Kjøb maa vel tilskrives ikke blot Tilførslerne fra Limfjorden, men især de nærværende lave Priser paa andre Fødevarer, hvilke dog sædvanligen foretrækkes, i det mindste af Bonden. Som anført, er det næsten alene enkelte fattige Huusmænd, som beskjeftige sig med Fiskerie, men skal dette kunne drives med Fordeel, da maa det være i det Store.

I sidste Henseende ere ogsaa Forsøg gjorte i Kaløe Viig, hvilke imidlertid mislykkede, som man siger fordi ingen kyndige Fiskere havdes i Egnen. Muligen var det ogsaa Følge af locale Omstændigheder; thi efter en der boende Landmands Erklæring vil Fiskeriet paa dette Sted ikke med øiensynlig Vished om stor Fordeel kunne udvides, og der har det desuden altid viist en ugunstig Indflydelse paa Agerbruget med Hensyn til Huusmændenes Deeltagelse deri. — Skipper og Dannebrogsmand Jørgen Pedersen har i Efteraaret 1824 ved Boeslum Strand ved Ebeltoft etableret et Fiskerie, som i det første Aar har afgivet en Fangst af 48 Skpd. 12 Lpd. Torsk,

hvoraf han har tilvirket 246 Lpd. Klipfisk, 149 Lpd. tørrede og 577 Lpd. saltede Torsk. Dette Qvantum er, paa lidet nær, som er solgt paa Stedet, ført til Aarhuus og Randers og der afsat.

3) I Landsbyen Worrup, tæt ved Randers, forfærdiges en stor Mængde sorte Jydepotter af Huusmænd og Huusqvinder, som ved denne Industrie have en ikke uvigtig Biforttjeneste. Største Delen af disse Jydepotter afsættes paa Løverdagsmarkederne i Randers. Mærkeligt nok er det, at denne Industrie netop er i Gang her, skjøndt Potte-Leret maa hentes over en Miil borte ved Askildrup, og endnu mærkeligere at Worrup er det eneste Sted i hele Omegnen hvor man beskjeftiger sig med Pottemageriet.

4) I enkelte Byer i Sønderhald Herred gjøres Træskoe til Salg, dog kun i ringe Mængde; de fleste Træeskoe komme fra Rye Egnen, hvor man udentvivl er mere øvet i dette Arbeide, og har Træet omsonst.

5) Adskillige Bønder, som have Tørveskjær i den store Pindstrup Mose i Sønderhald Herred, forbrænde en stor Deel af de bedste Tørv til Kul i dertil over Jorden anbragte Miler; disse Kul ere saa fortrinlige at de paa Essen endog skulle frembringe en større Varmegrad end Steenkul. De sælges i Omegnen for 2 Mk. 8 ß. Tønden.

Endnu bør nævnes, som en særegen Erhvervsgreen, hidtil kun benyttet af een Landmand i hele Amtet, nemlig:

6) En Oliemølle, som for faa Aar siden er anlagt af Møller Kaas, Eier af Aae Vandmølle ved Mariager Fjord, og som svarer god Regning, da den deri præparerede Olie finder villig Afsætning endog til Hovedstaden. Anlæg af denne Art fortjene vist megen Anbefaling, især med Hensyn til, at de raae Producter, som ved Oliemøllen forædles, tildeels ere saadanne, som ellers ingen synderlig Værdie have, saasom Agerkaalfrøe, Affaldet ved Hørfrøe. Med Oliekager fedes Stude; de faae ikke udelukkende Rocoliekager, men i det mindste $\frac{1}{3}$ Deel af Foderet maa være Linoliekager. Til et Kreatur bruges omtrent 12 til 14 Skpd. af begge Slags.

Studene staae ½ Aar paa Stald for at blive fede og give da ligesaagodt Kjød som efter Perlemeel; men Svinene faae grynet Flesk efter dette Foder. Disse Oliekager ere i den sildigere Tid solgte for 2 Rbdlr. pr. Skpd. og de søges meget for at forsendes til Engeland, saavelsom Kreaturbeen, af hvilke Møller Kaas samler og opkjøber endeel.

27.

Hvilke Dele af Landbruget fortjene især Anbefaling efter temporaire og locale Forhold?

Saalænge Tidsomstændighederne ere saa vaklende, som nu, er det neppe muligt, med Bestemthed at afgjøre denne Opgave; thi alle Landmandens Producter falde bestandigen i Prisen, og hvad der i det ene Aar betaler sig nogenlunde, svarer ikke Regning i et andet Aar. Denne Ustadighed i Handelen gjør det umuligt for Landmanden at sætte Lid til noget vist Udbytte af hvad han har at sælge.

For Øieblikket synes Ulden at være en af de Artikler, der holde sig bedst i Prisen.*) Vore Agerdyrkere burde altsaa nu især lægge Vind paa Faareavl. Men ordentligviis kan denne vel ikkun fortrinligen anbefales for Beboerne af de skarpere Egne. I Almindelighed kan vel neppe nogen Avlsbruger udenfor disse Egne være tjent med at gjøre Faar til sin Hovedbesætning; de give liden Gjødning og kunne ikkun fortære det fineste Foder. I det høieste 2 Gange saa mange Faar som Køer eller andet Hornqvæg, er udentvivl det Forhold, hvorunder Faareavlen svarer bedst Regning.

Smør er en Artikel, som synes igjen at komme i Faveur. Men om ogsaa en og anden af de større Gaardeiere derved kunde finde sig opfordret til at anlægge Meierie, da vil han nok vanskeligen kunne overkomme de Bekostninger, som dermed ere forbundne.

Af Vegetabilierne nævner man Handelsplanter som de, til hvis Dyrkning de nærværende Forhold meest opmuntre Landmanden. Dog møder herved den Indvending, at saasnart een eller anden af disse Planter dyrkes af Mange og i det Store, falder Productet ofte saa meget i Prisen, at Pro-

*) Man bør erindre, at dette er nedskrevet for henved 3 Aar siden.

ducenten kan, istedetfor at vinde, paaføres Tab. De, som først befattede sig med Rapsæden, havde saaledes et betydeligt Udbytte, da de kunde erholde 18 til 20 Rbdlr. for hver Tønde Rapsæd. Prisen herpaa er siden falden særdeles meget, og der er maaskee Udsigt til, at den endnu vil synke dybere, især dersom Gasbelysningen vedbliver at udbrede sig. Det kan efter disse og flere Omstændigheder drages i Tvivl, om Rapsavlen for Tiden bør anbefales.

De locale Omstændigheder give, ligesaalidet som Conjuncturerne, Anledning til, at man nogetsteds skulde foretrække enten den animalske eller den vegetabilske Production, med Tilsidesættelse af denne eller hiin.

I et velindrettet Avlsbrug bør jo ogsaa et passende Forhold finde Sted heri, da disse tvende Grene af Landbruget ere saa nøie forbundne med hinanden, at den ene nødvendigen maa betinges af den anden. Skulde nogen betydelig Afvigelse herfra kunne tænkes mulig eller ansees tilraadelig, da maatte det nok alene være under Forudsætningen af vigtige Forandringer i Handelens Gang.

Hvad der i Almindelighed svarer bedst Regning for et Agerbrug beroer dog meget paa den Egn, hvori Landmanden boer. I Egne, hvor Afsætningen af Kornvarer vanskeliggjøres ved en lang og besværlig Transport, er overhovedet den animalske Production fordeelagtigst. Græsgangenes Beskaffenhed maa da afgjøre, hvilke Kreaturer fortjene Fortrinet. For de bedre Jorder med gode Græsgange bør Fedeqvæg og Tillæg af en større og ædlere Hesterace anbefales; Landmænd, som have megen Kjærgræsning, bør tillægge Hornqvæg og Heste af en simplere Race, og de, der have høie, sandede Jorder eller boe i Hedeegne, bør især deleshed gjøre Faareavlen til Hovedsag. Gode muldsandede Jorder ansees bedst skikkede til Hollænderie.

Bliver Kartoffel- og Spergel-Avlen mere udbredt i Sandegnene, kunne disses Beboere, ligesaavel som de bedre Egnes, have nogen Bifortjeneste ved at opfede Kreaturer. Dersom Bonden indsaae Nytten af at holde i det mindste sine Arbeidsheste paa Stald den største Deel af Sommeren, kunde han,

endog i magre Egne, have en bedre Hesterace, end den, som nu sædvanligen findes her, og tillige kunde han da holde et større Antal baade af Heste og af Hornqvæg. Den animalske Production vilde da være mere indbringende for ham, end den vegetabilske, som i disse Egne ikke kan give synderligt Udbytte.

I de Egne, hvor een eller anden Kornsort lykkes fortrinligen, saasom i Sønder og Mols Herreder: Rugen, og i andre Egne af Randers Amt: Bygget, der maae saadanne Sædearter altid være og blive Hovedsagen, om end Handels-Conjuncturer kunde synes at indbyde til Dyrkningen af andre Værter. Fordelen af Forandringer under slige Omstændigheder vilde være uvis og i alt Fald sjeldent blive af Varighed.

Enhver, der har Jorder, tjenlige til Høravl, burde ikke forsømme denne. Det vilde være ønskeligt om Bonden end blot avlede Hør til egen Forarbeidning, hvorved Huusfliden kunde betydeligen fremhjelpes. For Hørfrøet vilde neppe savnes fordeelagtig Afsætning, især til Oliemøller.

Kløver, Vikker, Boghvede, Spergel, gives alle megen Anbefaling som gode Foderurter; den sidste især deleshed for Sandegnene, hvor den menes at ville betydeligen afhjelpe Græsmangelen, da den endog i tørre Sommere giver taalelig Afgrøde. Den bliver især fordeelagtig derved, at den kan og bør saaes 2 Gange i een Sommer paa samme Sted. Lykkes end ikke den første Afgrøde, da kan man i Almindelighed haabe at den anden vil blive desbedre.

Hvad der ogsaa fortrinligen bør opmuntres til, er Kartoffelavlen og fornemmelig i Sandegnene. Kartofler ere ikke saa vanskelige at dyrke som de fleste andre Rodfrugter; Productet af dem er betydeligt og de forberede Jorden særdeles vel til den efterfølgende Sæd. Imidlertid maa herved iagttages at Kartoffelavlen ikke i nogen Egn bør udvides til den Grad, at Jordens Bearbeidning og Kartoflernes Optagelse skulde falde for byrdefuld og bidrage til at opskrue Arbeidslønnen; thi da kunde det Fordeelagtige ved deres Dyrkning bortfalde. Allerede nu er Kartoffeloptagningen paa sine Steder forbunden med Vanskeligheder, fordi der mangler Hænder.

28.

Særegenheder, som for andre Egne kunde tjene til Efterfølgelse eller Advarsel.

Til at bedømme hvorvidt der frembyder sig et eller andet, som under denne Post kunde fortjene Omtale, udfordres et nøiere Kjendskab til hele Landet, eller i det mindste til den Provinds, hvoraf Randers Amt kun er en liden Deel. Imidlertid ville vi dog her bemærke Følgende:

a) I Sønderhald Herred er det ikke ualmindeligt at brænde Kul af Træ eller Tørv; dette fortjente at efterfølges i andre Skovegne eller hvor den dertil tjenlige sorte Tørvejord haves.

b) Paa flere Steder, dog især i Rougsøe Herred, er det Skik at lønne Tjenestefolkene alene med Sæd; de erholde nemlig udsaaet nogle Skjepper Sæd af hvert Slags og faae Afgrøden bjerget og tærsket ved Huusbondens Hjelp. At denne Skik, som er stridende mod vor Lovgivning, maa give Anledning til mange Misbrug, endog til Tyverier, er begribeligt; men paa den anden Side bevirker den, at Tyendets Løn bedre staaer i Forhold til Tiderne.

c) Paa Stamhuset Rosenholm og paa Gammel Estrup finder den Mærkelighed Sted, at Gaardens Hovmarker ere bortforpagtede til en Snees Bønder paa Godset. Ogsaa paa Clausholm har det samme været Tilfældet. De Bønder, som have indladt sig paa slig Forpagtning, haabede derved at faae nogen Lettelse i Byrden af det dem paaliggende Hoverie. Men man kan let slutte sig til, hvad Erfaringen ogsaa har viist, at nemlig saadant Fælledskab om en Forpagtning er meget betænkeligt baade for Godseieren og Bønderne. Hiin, som har saa mange at holde sig til, har ondt ved at faae Forpagtningsafgiften rigtigen erlagt, og blandt disse gives der altid

nogle, som tage sig Sagen let og høste Fordelen af de Driftigeres Anstrængelse, saa at Forpagtningen kun lidet baader de sidste.

d) I Byerne paa Grevskabet Scheel seer man udenfor hver Bondegaard et Vognskuur, hvori een eller flere Bøndervogne kunne rummes. Disse Skure ere høist simple; de bestaae alene af nogle nedrammede Pæle, hvorpaa er lagt Stænger, som ere tildækkede med lidet Halm. Paa dette flade Tag opføres Havrehes, hvorved haves den Fordeel, at Sæden ikke let angribes af Muus.

Af alt det Foregaaende kan vistnok udledes saare meget, der kan tjene til Advarsel, skjøndt det vel ei er egent for Randers Amt. Hertil kan blandt andet regnes Bondens Ligegyldighed for skadeligt Vands Afledning fra sine Marker, hans Vedhængen ved Æsvret, hans alt for liden Omsorg for Huusdyrenes Forædling, Ulyst til Havedyrkning og Træplantning, Mandfolkenes ringe Sands for nyttig Haandgjerning især om Vinteraftener, m. m. — Endnu kan her bemærkes, at paa Randers og Grenaaes Fælledsgræsgange finder den lidet roesværdige Skik Sted at tøire Hestene paa de af Qvæget afgnavede Marker, og enhver udsøger da den bedste Plet til sine Heste, uden at bekymre sig om de Andres. Uorden, og Mangel for Hestene ere nødvendige Følger heraf.

29.

Almeennyttige Forslag, med fortrinligt Hensyn til Randers Amt.

1) Med god Grund klages i flere Egne, dog især i den østlige Deel af Nørre Herred, i de ringere Sogne af Østerlisberg Herred og i Sønder Herred, over en uforholdsmæssig høi Skyldsætning. Denne mener man at være tildeels fremkaldet derved, at de fordums Herremænd, som gjerne ønskede at hæve deres Eiendomme til et Stamhuus eller en complet Sædegaard, og kun lidet ændsede de den Gang lave Skatter, netop søgte at faae Gaardene høit ansatte, for dessnarere at naae det fulde Hartkorn. Men hvad end Grunden til den alt for byrdefulde Skyldsætning kan være, saa er det vist, at denne, som vel ikke var meget følelig i bedre Tider, nu er det desmere, og Vedkommende see derfor med Længsel den Tid imøde, da den nye Matricul bliver tagen til Følge.

Om denne Forandring nu i det Hele vilde være ønskelig, kunde maaskee drages i Tvivl; thi ei at tale om at en ny Matricul dog kun bliver Menneskeværk og som saadant ikke kan ventes feilfri, maa det forudsættes, at der ved Jordeiendommes Kjøb og Salg er taget fortrinligt Hensyn til det mere eller mindre byrdefulde Hartkorn, hvorved Uligheden i den bestaaende Matricul kan antages at være jevnet i Tidens Løb og saaledes at have tabt det meste af sin Skadelighed. Kjøbesummen (Forpagtnings- eller Fæsteafgiften) har nemlig rettet sig efter Eiendommens Herligheder, og hvo der altsaa, paa Grund af det lavere Hartkorn, betalte den høiere, vilde ved en Forøgelse deri, blive berøvet en lovlig tilkjøbt Herlighed. Den, som derimod kjøbte en haardt belastet Eiendom, og derfor eier den for en forholdsmæssig lav Priis, (man

har Exempel paa, at der kun er givet 8 à 10 Rbdlr. for en Gaard) vilde nu faae en Lettelse, der som oftest snarere burde tilflyde Afhænderen. Hertil kommer, at den driftigere Jordbruger, som ved bekostelige Forbedringer har bragt sine Jorder til en høiere Fuldkommenhed, vilde ved Forandringen blive bebyrdet med en forøget Skat, der nærmest træffer hans Vindskibelighed, medens den Efterladne ligesom tildeles Belønning fordi han forsømte at benytte de Midler, der stode til hans Raadighed.

Herimod kan vel siges, at man allerede ifølge Forordn. af 1ste October 1802 § 44 maatte vente en Forandring i den gamle Matricul. — Men hvorlidet der hidtil i Gjerningen er taget Hensyn dertil, er vitterligt nok, og Bebudelsen kan nu næsten ansees som glemt. For at hine Ulemper kunne saavidt muligt afværges, var det derfor neppe overflødigt om Resultatet af det nu næsten tilendebragte Matriculsarbeide kundgjordes med Bestemmelse af en ikke for kort Frist, ved hvis Udløb den nye Skyldsætning først kunde træde i Kraft.

2) Nødvendigheden af, at Bonden paa en hensigtsmæssigere Maade end hidtil benytter sine Jorder og sin Besætning, saafremt han skal bestaae, er ofte nok fremsat. I de fleste Egne mangler ham imidlertid Erfaring om noget Bedre, end hvad hans Fædre før ham iværksatte. Kun de færreste Bønder af den nærværende Slægt ere saa uddannede, at man ved Skrifter tør haabe nogen Forandring i saa Henseende. Ved overtydende Exempler paa en forbedret og mere indbringende Drift bør Bonden derfor veiledes; paa denne Maade bekjæmper man sikkrest de hos ham dybt indgroede Fordomme, i det man vækker Tillid hos ham til det bedre Agerbrug. Leiligheden til at fremstille saadanne Exempler frembyder sig nu, da saa mange Bøndergaarde ligge øde. Uden stor Bekostning kunde et Par af disse overtages og derpaa iværksættes en planmæssigere Drift under Bestyrelse af en eller anden kyndig Landmand i Egnen, som sikkert for den gode Sags Skyld vilde være beredvillig til uden Godtgjørelse at paatage sig dette Hverv. Sandt er det, at den Bonde, der hæver sit

Avlsbrug til et følgeværdigt Mønster for Omegnen, udretter endnu mere end slige Exempelgaarde, men der, hvor ingen saadan Bonde gives, som kan og vil lyse for sine Jevnlige, burde det være vedkommende Autoritets Sag at sørge herfor. Netop i de ringere Egne af Amtet, i Nørre, Sønder og Onsild Herreder, er det, at gode Exempler meest savnes, det er disse Egne, hvor Beboerne, fremfor paa andre Steder, trænge til at ophjelpes formedelst en til Jorderne mere passende Dyrkningsmaade, og det er tillige her at de fleste øde Gaarde findes. De andre Egne af Amtet ere ved Landhusholdningsselskabets Medvirkning allerede temmelig vel forsynede med Exempelgaarde, da her findes adskillige Bønder, hvis Drift er indrettet efter de nyere Grundsætninger.

3) Ei sjeldent lider Godseieren et følelig Tab naar han seer sig nødsaget til at sætte en eller anden af sine Fæstebønder fra Gaarden formedelst Overtrædelse af Fæstebrevet; thi under den langvarige Procedure, som han maa føre med Bonden til Fæstets Fortabelse, kan den Sidste bringe Gaard og Jorder i en saa udmarvet Tilstand, at Proprietairen mangen Gang har ondt ved at faae en ny Fæster dertil. Det var derfor meget at ønske, at der kunde raades Bod paa dette Indgreb i Eiendomsretten. Ifølge flere erfarne Mænds Yttring vilde det overhovedet være gavnligt om vor Lovgivning om Fæste underkastedes en Revision, saaledes at de unødvendige Indskrænkninger kunde hæves og mere Bestemthed i flere Punkter opnaaes.

4) Endeel Beboere af Sønderhald samt Sønder og Mols Herreder, tildeels ogsaa Østerlisberg Herred, have 3 Miil og derover til nærmeste Kjøbstad, og Afsætningen af deres Producter besværliggjøres saaledes ved en lang Transport. Mangel paa en Kjøbstad eller paa priviligerede Handlende i denne Egn viser sig øiensynligst ved det ulovmæssige Marked, som ugentligen hele Aaret igjennem holdes ved Lygten (ved Kaløe Viig), hvor mangfoldige Bønder hver Torsdag indfinde sig for at falholde eller kjøbe Heste, Qvæg, m. m.

Under heldigere Handelsconjuncturer vilde det derfor maaskee ikke være af Veien, at en Kjøbstad blev anlagt ved Kaløe

Viig enten ved Lygten eller helst ved Rønde eller Bregnet; paa den sidste Plads er især beqvem Leilighed til Ind- og Udskibning, da endog store Skibe kunne løbe ind i den snevre, men dybe Rende imellem Mols og den Landtunge, hvorpaa Kaløe Slot har staaet. Egnens Beboere i en viid Omkreds vilde derved vinde betydeligt ihenseende til deres Producters Afsætning. Sandsynligt er det, at en Kjøbstads Anlæg paa dette Sted vilde drage al Handelen fra Ebeltoft, og saaledes have denne Byes Undergang til Følge. Men Ulykken herved vilde i alt Fald ikke være stor; de af Byens Indvaanere, som ei længere kunde finde Ophold her, ville nok tye hen til den nye Kjøbstad, som, omgiven af de frugtbareste Strøg i Amtet, udentvivl, naar der kom nyt Liv i Handelen, snart vilde fremblomstre og hæve sig til en fordeelagtig Handelsplads, medens Ebeltoft, som Kjøbstad betragtet, altid maa blive af ringe Betydenhed, og formedelst sin Beliggenhed, af liden Vigtighed for Landboerne.

Naturligviis maatte denne Plans Udførelse beroe indtil en lykkeligere Periode for Afsætning aabner sig.

Derimod burde man, om muligt, ikke tøve med Iværksættelsen af de Foranstaltninger, som, efter nærmere Undersøgelse, befandtes at kunne føies for at forhjelpe Grenaae til en beqvemmere Ladeplads og en sikkrere Havn for Skibe; de Vink, som foroven ere givne i denne Henseende fortjente maaskee Opmærksomhed.

5) For Rougsøe Herreds Beboere, som have 4 Miil og derover til nærmeste Kjøbstad, Randers, mener man at det vilde være til Gavn, om der fandtes priviligerede Handlende ved Herredets gode Ladesteder: Voer og Udbyehøi. Hvorvidt det kunde stemme med det Offentliges Tarv at meddele nogle her Boende Handelsprivilegier (hvilket jo blot kunde indrømmes indtil videre og med visse Indskrænkninger) fortjente nøiere at overveies.

6) Om end Sands for Træplantning var almindeligere, vilde denne dog neppe kunne fremmes med mindre Plantesko-ler havdes saa nær ved Hoanden, at unge Træer kunde erhol-

des uden stor Vanskelighed og Bekostning og uden at fortøres ved en lang Transport. Fandtes der Midler til Anlæg af Planteskoler i visse Egne af Jylland, da vilde de veldædige Følger af slige Anlæg vist ikke udeblive. Sjælland har i denne som i mange andre Henseender et stort Fortrin for Jylland.